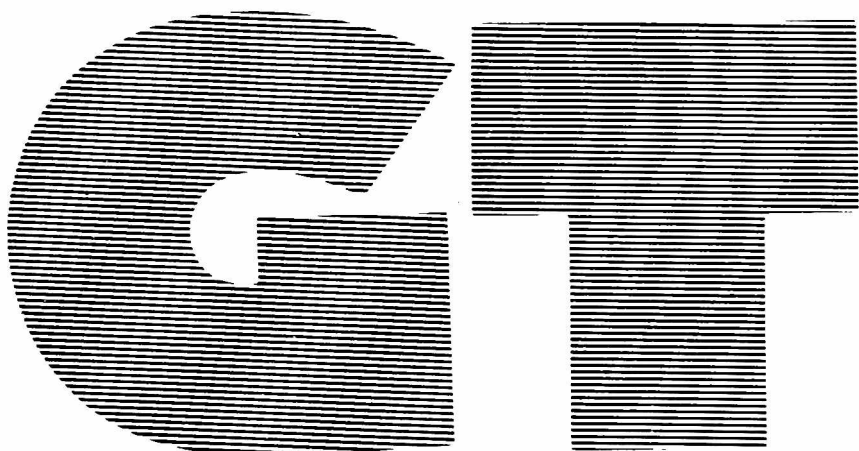

1992/4-5

Gazdaság & Társadalom

Tartalomból:

- Dr. Nagy Pongrác: A kormány inflációellenes és adósságkezelési politikája**
- Dr. Kozma Ferenc: A magyar ipar teljesítőképessége és teherbírása —külgazdasági szemléletű megközelítésben**
- Dr. Szabó-Pelsőczy Miklós: Magyar infláció, magyar megoldás**
- Dr. Gánti Tibor: A természetes élővilág erőforrás szerepe Magyarországon és Európában**
- Dr. Szretykó György: A Békéscsabán élő románok nemzettudata**
- Balázs Judit: A társadalmi-gazdasági transzformáció Dél-Afrikában: alternatívák és kihívások**

Társadalomtudományi folyóirat

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

III. évfolyam 4-5. szám, 1992

A szerkesztőbizottság elnöke: Dr. Gidal Erzsébet

**A szerkesztő bizottság tagjai: Dr. Bíró Zoltán, Dr. Fecske Mihály,
Dr. Gánti Tibor, Dr. Gidal Erzsébet, Dr. Rábaközi András**

Megjelenik kéthavonta

GT

**Felelős kiadó: Dr. Gidal Erzsébet
Kiadja a Társadalomkutató Intézet
1117 Budapest, Dombóvári út 17-19.**

ISSN 0865 7823

TARTALOM

Gazdaság

- Dr. Nagy Pongrác: A kormány inflációellenes és adósságkezelési politikája 5
- Dr. Kozma Ferenc: A magyar ipar teljesítőképessége és teherbírása — külgazdasági szemléletű megközelítésben 42
- Dr. Szabó-Pelsőczy Miklós: Magyar infláció, magyar megoldás 71

Természeti erőforrások

- Dr. Gánti Tibor: A természetes élővilág erőforrás szerepe Magyarországon és Európában 83

Nemzetiségi kérdés

- Dr. Szretykó György: A Békéscsabán élő románok nemzettudata .. 116

Nemzetközi kitekintés

- Balázs Judit: A társadalmi-gazdasági transzformáció Dél-Afrikában: alternatívák és kihívások 131
- Ludányi Arnold: A kelet-német privatizáció egy éve 142

Könyvismertetés

- Andor László: "A jóléti állam" című szöveggyűjteményről 190

S z e r z ő i n k :

Andor László, egyetemi tanársegéd, Budapesti Közgazdasági Egyetem

Balázs Judit, kandidátus, MTA, Világgazdasági Intézet

Dr. Gánti Tibor, a biológia tudományok doktora

Dr. Kozma Ferenc, a közgazdaságtudomány doktora, egyetemi tanár

Ludányi Arnold, kutató

Dr. Nagy Pongrác, közgazdász, tanácsadó

Dr. Szabó-Pelsőczy Miklós, egyetemi tanár

Dr. Szretykó György, szociológus, Társadalomkutató Intézet, kandidátus

Dr. Nagy Pongrác

A kormány inflációellenes és adósságkezelési politikája¹

1. Az infláció kezelése

1989 óta, főként a Nemzetközi Valutaalap ösztönzésére, a mindenkori kormány erélyes keresletvisszafogó politikát folytat egyrészt az infláció megfékezésére, másrészt azért, hogy az adósságállag további növekedésének megállítása, valamint az adósságszolgálat maradéktalan teljesítése révén megőrizze az ország külföldi hitelképességét.

A keresletvisszafogó politika eszközei a szigorú pénzpolitika, a szigorú fiskális politika és a szigorú bérpolitika. Ebből az első kettő a Nemzetközi Valutaalappal szemben vállalt kötelezettség, a harmadikat a kormány önként vállalta. Ezt az 1988-ban vállalt politikát a jelenlegi kormány az 1991 márciusában aláírt és a Nemzetközi Valutaalaphoz intézett hároméves gazdaságpolitikai szándéknyilatkozatában újból megerősítette.

A szigorú pénzpolitika elsősorban a hitelfolyósítás korlátozásában nyilvánul meg. Négy év alatt (1988-'91) 37%-kal csökkent a belföldi hitelállag és ezen belül 42%-kal csökkent a beruházási, vállalkozási és lakásépítési hitelek állagának reálértéke.

A szigorú fiskális politika célja a költségvetési deficit csökkentése. Ezt a kormányzat főképpen a beruházások visszafogásával igyekszik elérni. A deficit ugyan csökkenés helyett jelentősen nőtt, de a központi és önkormányzati beruházások volumene: út- és vasútépítés, telefonhálózat fejlesztése, iskolák, kórházak, tudományt, kutatást, kultúrát, sportot szolgáló épületek és berendezések, stb. karbantartása és fejlesztése négy év alatt közel 60%-kal csökkent. Végül az állami szektorban alkalmazott bérkorlátozás következtében a nettó átlagkereset vásárlóértéke 1991-ben országszerte 15%-kal volt alacsonyabb, mint 1987-ben.

¹ A Magyar Hírlapban (1992. jún. 29- júl. 3.), valamint a Napi Világgazdaságban (1992. július 7, 10) megjelent 7 cikk bővített változata.

Ez a politika az infláció megfékezését illetően nem járt sikerrel, hisz a fogyasztói árindex négy év alatt 136%-kal nőtt (vagyis 1987- et 100%-nak véve az index 1991-ben 236 volt). A politika nem járhatott sikerrel először is azért, mert a magyarországi inflációt részben olyan egyszeri behatások okozták, amelyek ellen a keresletvisszafogás teljesen céltalan és eredménytelen, mint pl. az aszálykár, az 1990-es olajárrobbanás, vagy a világpiaci dollár áron való elszámolás bevezetése a volt KGST országaival folytatott

1. táblázat

A keresletvisszafogó politika következményei

Négyéves (1988-1991), ill. kétéves (1990-1991) halmozott adatok

	1988-'91	1990-'91
Infláció megfékezése: eredménytelen		
Fogyasztói árindex, %-os növekedés	136	75
Ebből: egyszeri behatások ¹⁾ , %-os növekedés	92	44
Szűkebb értelemben vett infláció, %-os növekedés	23	22
Adósságszolgálat teljesítése: eredményes		
Netto forráskiáramlás (konvertibilis devizában) millió dollár	3359	3139
milliárd Ft	228	217
A BHT növekedésére gyakorolt hatás %	-10,4	-9,3
A hitelképesség megőrzésének ára, volumen %-os növekedés:		
Állóeszköz beruházások	-22,0	-16,0
Bruttó hazai termék	-15,0	-13,2
Ebből: lakosság fogyasztása	-15,5	-12,8
	1989	1991
Munkanélküliség, év vége, ezer fő az aktív lakosság százalékában	32 0,6	406 8,5

1.) ÁFA bevezetése, támogatások leépítése, aszálykár, olajárrobbanás, névleges forintleértékelések, áttérés a világpiaci dollár áron való elszámolására a keleti kereskedelemben.

Források: KSH: Statisztikai Évkönyv; MNB: Market letter; PM:

Tájékoztató az 1991. évi gazdasági folyamatokról, Bp. 1992. május; Cserés Ákos: Hitelek és adósságok - tragédia három felvonásban, HVG 1991. április 20.

kereskedelemben. Másrészt azért, mert Magyarországon a piac fejletlensége és a kínálat merevsége miatt a keresletvisszafogás még olyan esetekben sem hatékony, amikor az egy fejlett piacgazdaságban általában eredményes: támogatások leépítése, ÁFA bevezetése, forintleértékelések. Valójában a négy év alatti 136%-os árszintnövekedésből mintegy 92% volt a külső behatás vagy gazdaságpolitikai intézkedés okozta növekedés. Csupán kb. 23% volt a szűkebb értelemben vett infláció. Ez évi átlagban 5,7%, amely nemzetközi normák szerint elfogadhatónak számít.

Az adósságszolgálat teljesítése szempontjából a keresletvisszafogó politika eddig sikkerrel járt - különösen 1990-ben és 1991-ben. Ezekben az években a folyó fizetési mérleg az aszálykár, a keleti piacok összeomlása, az olajárrobbanás és a jelentős cserearányromlás ellenére annyira feljavult, hogy sikerült az esedékes kamatokat csaknem teljes összegében önerőnkől fizetni. Ez természetesen nettó forráskiáramlást jelentett, amelynek összege 1990-ben 1541 millió dollár, 1991-ben 1598 millió dollár volt, vagyis a nemzeti össztermelés 4,7 illetve 4,8%-a.

Ennek azonban nagy ára volt. Amint a táblázat mutatja, négy év alatt összehasonlítható árakon 22%-kal csökkentek a beruházások, 15,0%-kal csökkent a BHT, és ezt is meghaladó mértékben esett a lakosság fogyasztása. Ebből a csökkenés 1991-ben 9,0, 10,0 illetve 9,5% volt.

A munkanélküliség rövid két esztendő alatt több mint megtízszereződött, s 1992. áprilisában már meghaladta az 500 ezret, vagyis az aktív lakosság 10,5%-át. A munkanélküliség továbbra is rohamosan nő.

Ezek egy depressziós ország adatai!

Pedig ezzel még nem mondtunk el mindent. A BHT és a lakossági fogyasztás átlagos csökkenése óriási különbségeket lepez az egyes társadalmi rétegek között. Míg egy néhány tízezret számláló réteg életszínvonala ügyes vállalkozás, adócsalás vagy a gazdátlan állami vagyon kisajátítása következtében igen nagy mértékben javult, addig a nyugdíjasoké, valamint a bérből és fizetésből élőké - első sorban a munkásoké - az átlagosnál sokkal nagyobb mértékben romlott és az utóbbiak teszik ki a munkanélküliek rohamosan növekvő ármádiájának a zömét. - Mi több, a munkásságnak rohamosan csökkenő életszínvonala és rohamosan növekvő létbizonytalansága mellett nincs hatékony érdekképviselete. Ennek következtében a munkások itt-ott

már a legirgalmatlanabb kizsákmányolásnak vannak kitéve.

Mindebben közrejátszott több, a piacgazdaságban életképtelen állami vállalat részleges vagy teljes felszámolása, az 1991-ben bekövetkezett 10%-os külkereskedelmi cserearányromlás és a keleti piacok összeomlása. A kormány kizárólag ezeket tünteti fel a gazdasági visszaesés okozóiként.

Statisztika felmérés ugyan még nem történt, de a sajtóhíreket követve nyilvánvaló, hogy eddig viszonylag kevés embert bocsátottak el állásából csupán azért, hogy csökkentsék a túlfoglalkoztatottságot (növeljék a termelékenységet) az állami vállalatokban és a közigazgatásban. A cserearányromlásnak a BHT- re gyakorolt elsődleges negatív hatása körülbelül 2,3% volt. A keleti piacoknak 1990-ben kezdődő zsugorodását, majd tavalyi összeomlását nagyrészt ellensúlyozta a nyugati export növekedése. Így itt az összexport visszaeséséből származó elsődleges negatív hatás 1990-ben 1,4%-ra, 1991-ben 2,8%-ra tehető. Ezek nemcsak hogy el nem hanyagolható, hanem súlyos behatások, de eltörpülnek a nettó átlagkereslet reálértéke 15%-os csökkenésének a lakossági fogyasztásra gyakorolt visszafogó hatása, valamint a beruházási, vállalkozási és lakásépítési hitelek reálértéke 42%-os csökkenésének a beruházásokra, vállalkozásra stb. gyakorolt negatív hatása mellett.

Félreértés ne essék: a magyar gazdaság jelenlegi válságának, amelyhez hasonló a harmincas évek óta nem volt, fő oka a kormány keresletvisszafogó politikája által okozott belső piacösszeomlás.

Az utóbbi években a keresletvisszafogó politika kettős célkitűzése közül - infláció megfékezése, hitelképesség megőrzése - bevallottan és kifejezetten az utóbbi volt a keresletvisszafogó politika, sőt az ország egész gazdaságpolitikájának a fő célja.¹ Ez a fő célja az 1992. évi gazdaságpolitikának is és a kormány az

1 "Az 1989-es év gazdaságpolitikájának fő célja Magyarország hitelképességének megőrzése (...) volt." MNB. Éves jelentés 1989. 7.o; 1990-re lásd: MNB: Negyedéves tájékoztató, 1991/1, 5.o; "1991- 94 között gazdasági növekedési lehetőségeinket nagy mértékben determinálják(k)... a fizetési mérleg javítását illető nemzetközi kötelezettségeink (...)" A Magyar Köztársaság Kormánya: A magyar gazdaság átállásának és fejlődésének programja (Stabilizáció és konvertibilitás), Bp. 1991. március. (Ez a virágnyelv magyarul azt jelenti, hogy a gazdaság növekedésének visszafogása árán kell megteremteni azt a kiviteli többletet - "fizetési mérleg javítása" - amelynek devizaértéke az adósságszolgálat - "nemzetközi kötelezettségeink" - teljesítéséhez szükséges.

idén is folytatja az erélyes keresletvisszafogó politikát.¹ Mivel azonban - mint láttuk - a keresletvisszafogó politika nem hatékony az infláció megfékezése szempontjából, ez a politika ebből a szempontból felesleges. Gyakorlatilag egyetlen célja van: a hitelképesség megőrzése az adósságszolgálat maradéktalan teljesítése révén.

A keresletvisszafogó politika tehát az adósságpolitika eredője. Az adósságpolitika értékeléséhez ismernünk kell az ország adóssághelyzetét.

2. Adóssághelyzet és adósságpolitika számokban

A világ egyik legeladósodottabb országa

Magyarország viszonylagos eladósodását a 2. sz. táblázat mutatja. Amint látható, az adósság abszolút nagyságát tekintve a súlyosan eladósodott fejlődő országok sorában a 10. helyet foglalja el. - A bruttó hazai termékhez viszonyítva a feltüntetett 15 ország közül a 9. helyen van, míg a kamatfizetés/BHT mutató szerint a negyedik Venezuela, Nigéria és Elefántcsontpart mögött. Végül, ami az egy főre jutó adósságot illeti, Magyarország messze a legeladósodottabb a 15 ország közül, s valószínűleg az egész világon is.

A Világbank által "súlyosan eladósodottnak" minősített 41 ország átlagához viszonyítva (16. sor) a magyar adósság /BHT mutató közel másfélszerese, a kamat/ BHT több mint kétszerese az átlagnak, míg az egy főre jutó adósság annak több mint két és félszerese (10/a sor).

Egy óriási különbség van Magyarország és a 41 súlyosan eladósodott ország között: ezek - az olajban gazdag Algériát nem számítva - nem fizetik rendszeresen az adósságszolgálatot (törlesztés és kamat), Magyarország viszont rendszeresen, rendületlenül és hiánytalanul fizeti.

A forint felértékelésének hatása

A táblázat mutatói azonban túl kedvezően festik a viszonylagos magyar adóssághelyzetet. Csekély alábecsülést okoz az, hogy csupán a konvertibilis adósság helyzetét tükrözik. A nagyobb eltérés abból származik, hogy a Ma-

1 Lásd: PM: Tájékoztató a nemzetgazdaság várható fejlődéséről, a kormányzat 1992. évi gazdaságpolitikai feladatairól. (Bp., 1991, november 26.) 10.o.

Magyarország eladósodása világviszonylatban

Konvertibilis adósság 1990 végén

Ország	Adósság- állag, md. dollár	Adósság a BHT - száza- lékában	Kamatfi- zetés a BHT száza- lékában	Egy főre jutó adósság dollárban
	1	2	3	4
1. Brazília	116,2	22,8 (15)	0,6 (13)	772 (13)
2. Mexikó	96,8	42,1 (14)	3,2 (9)	1124 (7)
3. Argentína	76,9	61,7 (10)	2,8 (10)	1890 (2)
4. Lengyelország	49,4	82,4 (7)	0,5 (15)	1294 (6)
5. Egyiptom	39,9	126,5 (2)	4,6 (6)	751 (14)
6. Nigéria	36,1	117,9 (5)	5,9 (2)	340 (15)
7. Venezuela	33,3	71,0 (8)	6,9 (1)	1687 (3)
8. Algéria	26,8	52,9 (13)	4,1 (7)	1083 (9)
9. Marokkó	23,5	97,1 (6)	4,0 (8)	938 (12)
10. Magyarország	21,3	65,6 (9)	5,0 (4)	2060 (1)
10/a (Mint az átlag - 16. sor - többszöröse)	-	(1,4)	(2,3)	(2,7)
11. Peru	21,1	60,1 (11)	0,6 (14)	995 (11)
12. Elefántcsontp.	18,0	203,9 (1)	5,5 (3)	1514 (4)
13. Szíria	16,4	118,1 (4)	1,5 (12)	1353 (5)
14. Ecuador	12,1	120,6 (3)	4,7 (5)	1122 (8)
15. Bulgária	10,9	56,9 (12)	2,7 (11)	1000 (10)
16. Valamennyi súlyosan eladósodott ország ¹⁾	648,7	47,5	2,3	757

Zárójelben az ország rangsora az adósságmutató szerint.

1) 41 ország (de Magyarországot a Világbank nem sorolja közéjük!)

Forrás: Világbank: World Debt Tables 1991-92; 4. oszlop: a Világbank (adósság) és a Valu-
taalap (lakosság) adatai alapján számítva.

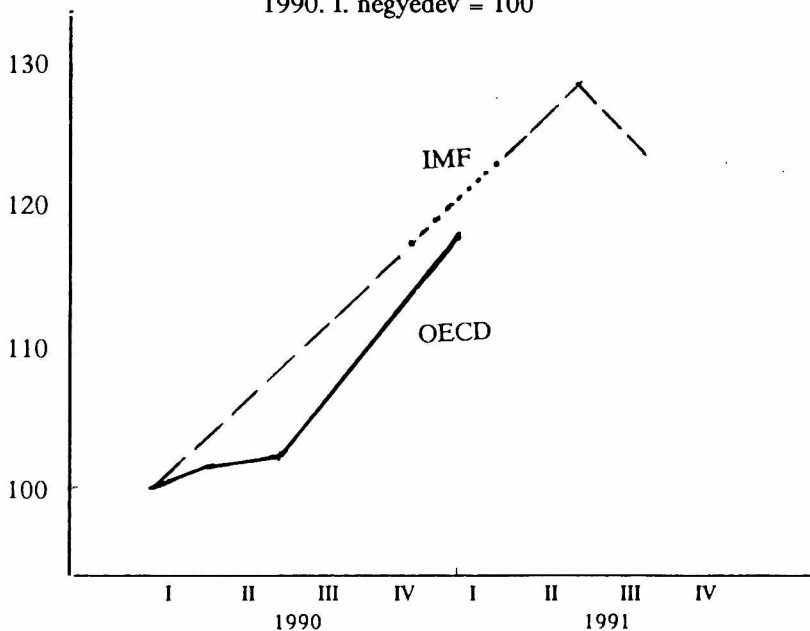
gyar Nemzeti Bank 1990. eleje óta a viszonylagos vásárlóerő szempontjából több, mint 20%-kal felértékelte a forintot (v.ö. 1. ábra).

Az egymást követő forintleértékelések ílymódon nem ellensúlyozták a külföldi és a magyar inflációs ráta közötti különbséget, például azt, hogy két év alatt a dollár belföldi vásárlóereje 7,5%-kal, a forint-té viszont 42%-kal csökkent. Ha a felértékelést kiküszöböljük - lásd a 3.sz. táblázatot - ,akkor Magyarország a túladósodott országok listáján az adósság/BHT mutató alapján a 9. helyről a 7. helyre, a kamat/BHT mutató alapján a 4. helyről a 3.-ra kerül.

1. ábra

A forint felértékelése a viszonylagos vásárlóerő szerint ¹⁾

1990. I. negyedév = 100

1) Real effective exchange rate

..... : az 1991. I. negyedévi adat hiányzik

Források: I. M. F. : International Financial Statistics, 1992. április

OECD: Economic Survey—Hungary 1991, 47. o.

Itt érdemes zárójelben megjegyezni azt, hogy a forintnak a viszonylagos vásárlóerő szempontjából történt több, mint 20%-os felértékelése azt jelenti, hogy több mint 20%-kal romlott a magyar export külföldi versenyképessége, a külföldi áruk magyarországi versenyképessége pedig ugyanannyival javult. Felmerül a kérdés, indokolt-e ez a felértékelés a mostani súlyos gazdasági pangás idején.

3. táblázat

A forint felértékelésének hatása az adósságmutatókra

Adósság a BHT százalékában	1989	1990	1991
BHT felértékelt forintban (hivatalos áron) átszámítva:	71,9	65,4	68,5
BHT nem felértékelt forintban átszámítva:	71,9	75,2	82,8
Kamatfizetés a BHT százalékában			
BHT felértékelt forintban (hivatalos áron) átszámítva:	5,6	5,0	4,9
BHT nem felértékelt forintban átszámítva:	5,6	5,8	5,9

Források: M.N.B.: Market letter, 1991/12,

P.M.: Tájékoztató a nemzetgazdaság várható fejlődéséről, a kormányzat 1992. évi gazdaságpolitikai feladatairól, Bp. 1991. nov. 26.

A 3. sz. táblázat egyébként azt is mutatja, hogy az adóssághelyzet 1989. óta nem javult, hanem romlott.

Nettó adósságállag

A kormányzat szóvivői ennek az ellenkezőjét állítják mondván, hogy a nettó adósságállag 1991-ben jelentősen csökkent, s ma már csupán tizenhárom és fél, illetve tizennégy és fél milliárd dollár (lásd a 4. sz. táblázat 6. és 7. sorát). Adósságot nem lehet így nettósítani. Egyrészt azért, mert valaki Á-t nem tudja kifizetni azzal, amivel neki B tartozik, ha B tartozása nem esedékes, vagy nem behajtható. (Ezt a sorbanálló vállalatok ma nagyon jól tudják).

Márpedig a külföldi követeléseknek - akár az összeset akár a konvertibilis devizában számolt követeléseket tekintjük (3, 4 sor) -, jelentős része nem esedékes s még nagyobb az a rész, amely aligha lesz behajtható. Minden bizonnyal itt van elrejtve például az a több, mint 1 milliárd dollár, amit Magyarország a Szovjetunió utódállamain követel a szovjet hadsereg által okozott épület- és környezet-károk, valamint az 1989-ig felhalmozott exporttartozás címén. Az sincs kizárva, hogy e tétel még a régi barátságból származó követeléseket is tartalmaz pl. Vietnám, Kuba, Etiópia, Angola vagy Mozambikkal szemben. A nagyközönség realisabb képet kapna a hely-

4. táblázat

Nettó adósságállag
Konvertibilis devizában, milliárd dollár

	1987	1988	1989	1990	1991
1. Összes adósság	20,53	20,19	20,75	21,51	22,81
2. Konvertibilis adósság	19,58	19,60	20,39	21,27	22,66
3. Összes külföldi követelések	6,71	6,34	6,73	6,73	9,33
4. Konvertibilis külföldi követelések	5,90	5,64	5,49	5,33	8,10
5. Konvertibilis nemzetközi tartalékok	2,16	1,98	1,73	1,17	4,02
6. Összes nettó adósság (1-3)	13,82	13,85	14,02	14,78	13,48
7. Netto konvertibilis adósság (2-4)	13,68	13,96	14,90	15,94	14,56
8. Nettó konvertibilis adósság (2-5)	17,42	17,62	18,66	20,10	18,64

Forrás: M.N.B.: Market letter, 1991/12.

zetről, ha az MNB országonkénti bontásban hozná nyilvánosságra Magyarország négy és félmilliárd dollárt meghaladó "egyéb külföldi követeléseit".

Annyi bizonyos, hogy a nettó adósságállag szempontjából csupán a táblázat utolsó sora mérvadó, amely a konvertibilis adósságállagot mutatja az arany- és a mozgósítható konvertibilis devizatartalékok levonása után. Eszerint a nettó adósságállag az 1990-es másfél milliárdos növekedés után 1991-ben másfél milliárddal csökkent, s így visszaesett az 1989-es színvonalra.

Forráskláramlás

A világviszonylatban is óriási adósságállomány természetesen jelentős adósságszolgálati kötelezettséget ró az országra. Ez az utóbbi két évben meghaladta az évi 4 milliárd dollárt, az azt megelőző három évben a 3,5 milliárdot. Az összes adósságszolgálat 1987 és '91 között a bruttó hazai termék 15,2%-ról annak 12,5%-ra csökkent - illetve változatlan maradt aszerint, hogy a BHT hivatalos (felértékelt) forint/dollár árfolyamon vagy fel-nem értékelt árfolyamon számítjuk át dollárra. A (bruttó) kamat az adósságszolgálatnak nem egészen a felét teszi ki, pl. az utóbbi két évben 1655 ill. 1633 millió dollárra rúgott.

1980 és 1989 között a teljes tőketörlesztést, valamint a kamatoknak több mint a felét újonnan felvett kölcsönökből fizettük. A kamatfizetés egy részére felvett kölcsönök ez alatt a 10 év alatt megduplázták a keményvaluta adósságállagot. Magyarország tehát belekerült a klasszikus adósságcsapdába, ahol az adósságot már nem a gazdaság tőkeszükségele növeli, hanem az adósság önmagát növeli.

Ugyanakkor a kamatoknak saját erőnkől fizetett részlege volt a fő oka a 10 év alatt bekövetkezett több mint két és félmilliárd dolláros nettó keményvaluta forráskiáramlásnak. Mivel ezekben az években folyó fizetési mérlegünk krónikus többletet mutatott a rubel-elszámolású országokkal, az összes forráskiáramlás meghaladta a 4 milliárd dollárt¹ (lásd az 5. sz. táblázat első két sorát).

1 A pozitív folyó fizetési mérleg lényegében azt mutatja, mennyi tőkét exportál az ország, a negatív pedig azt, hogy mennyit importál. A tőkeexport természetesen forráskiáramlás. De forráskiáramlás a nettó kamatfizetés is, amely a folyó fizetési mérlegben már benne van. A klasszikus meghatározás szerint a forráskiáramlás nem más, mint a folyó fizetési mérlegnek a nettó kamatfizetés nélkül számított egyenlege. Ezt mutatja - ellenkező előjellel - a táblázat első két sora.

Nettó forráskiáramlás

	Millió dollár			A BHT százalékában		
	80-89 ¹⁾	1990	1991	80-89 ²⁾	1990	1991
Összesen ³⁾	-4116	-1781	-1735	-1,8	-5,5	-5,2
Konvertibilis devizában ³⁾	-2634	-1541	-1596	-1,1	-4,7	-4,8
Konvertibilis adósság révén ⁴⁾	-1073	-1903	-724	-0,5	-5,9	-2,2
Emlékeztető: 1980 = 100						
	1979	1989	1991	1979	1989	1991
Adósságállomány összesen	11,90	21,51	22,81	100	180	192
Adósságállag konvertibilis devizában	10,51	20,39	22,66	100	194	216

Forrás:

MNB: Éves jelentés 1990. 113. o., Market letter, 1991/12.

Világbank: World Debt Tables 1990-91, 192. o. és 1988-89, 178. o.

IMF: International Financial Statistics Yearbook, 1990.

Cserés Ákos: Hitelek és adósságok - tragédia három felvonásban, HVG, 1991. ápr. 20.

1) Halmazva

2) Éves átlag

3) Nettó kamatfizetés, minusz a folyó fizetési mérleg egyenlege.

4) Konvertibilis adósság révén: Adósságszolgálat (bruttó kamatfizetéssel), plusz lehívott hosszúlejáratú kölcsönök, plusz rövidlejáratú adósság változása.

1990 óta változott a helyzet. Az utóbbi két évben a kamatokat csaknem teljes egészükben saját erőnkől fizettük. A nettó adósságállomány ezalatt nem nőtt, viszont a forráskiáramlás meghaladta az előző tíz év összegét és meghaladta vagy megközelítette a (felértékelt) BHT 5%-át aszerint, hogy összesen vagy konvertibilis devizában számítjuk.

A táblázat harmadik sora azt mutatja, hogy a felvett keményvaluta kölcsönök meghaladják-e vagy nem azt az összeget, amely adósságszolgálat címén kiáramlik. Amint látjuk, a válasz negatív: az adósságszolgálat az elmúlt két évben 2,6 milliárd dollárral, az elmúlt 12 évben pedig 3,7 milliárd dollárral haladta meg a felvett kölcsönök összegét.

Még egy utolsó adat: az 1979 óta eltelt 12 év során 7,5 milliárd dollár áramlott ki az országból, mialatt az adósságállag 10 milliárd dollárral nőtt anélkül, hogy a növekedésből akárcsak egyetlen dollár is befolyt volna a magyar gazdaságba.

Nyilvánvaló tehát a következő: *gazdaságpolitikánk fő célja az adósságszolgálat teljesítése, hogy ezáltal megőrizzük hitelképességünket. Hitelképességünkre pedig azért van szükség, hogy kölcsönöket tudjunk felvenni az adósságszolgálat teljesítésére.*

Ez az önmagába visszatérő okoskodás a rációja annak a politikának, amely keresletvisszafogással, forint-felértékeléssel és forráskihelyezéssel növeli azt az amúgyis súlyos gazdasági visszaesést, amelyet a piacgazdaságban életképtelen vállalatok, sőt egész iparágak felszámolása, a keleti piacok összeomlása, valamint a jelentős cserearányromlás eredményez.

A kérdést más oldalról közelítve: *ha egy gazdaságot ilyen erős deflációs hatások érnek, akkor annak kormánya ezt keresletélénkítéssel igyekszik ellensúlyozni. A magyarországi kormányzat keresletvisszafogással és forintfelértékeléssel súlyosbítja őket.*

Ezt a politikát a kormányzat a jövőben is folytatni kívánja. Hogy milyen érveket hoz fel az ellen, hogy az ország tárgyalásokat kezdjen az adósságszolgálati terhek könnyítéséről, arról a következő fejezetben lesz szó.

3. Álérvek adósságkönnyítés kérése ellen

Elvesztjük hitelképességünket

Az eddigiekből kiderült, hogy a magyar gazdaságpolitika egyedülálló. *Aligha lehetne ugyanis még egy olyan országot találni a világon, ahol a gazdaságpolitika fő célja nem a lakosság életszínvonalának növelése, hanem az adósságszolgálatnak az életszínvonal csökkenése árán történő teljesítése.* Ezt egyébként az MNB meggyerő nyíltsággal meg is mondja: "Az MNB

(1990-ben) szigorú monetáris politikát folytatott. (...) A konvertibilis devizahelyzet javítása végett (vagyis, hogy létrejöjjön az adósságszolgálat teljesítéséhez szükséges külkereskedelmi többlet - szerző megjegyzése) csökkenteni kellett a lakosság fogyasztását". Negyedéves tájékoztató, 1991/1, 5.o.

Nehéz volna példát találni az újkor gazdaságtörténetében arra, hogy egy kormány megszakítás nélkül öt éven keresztül folytasson keresletviesszafozó politikát. Azt is nehéz elképzelni, hogy ezt egy demokratikus ország népe eltűrné. Különösen akkor, ha a politika célja olyan hitelek kamatainak a fizetése, amelyek meghosszabbították egy gyűlölt rendszer fennmaradását.

A magyar nép e politikát (egyelőre) tűri, mert elhitették vele, hogy elveszítjük hitelképességünket, ha megpróbáljuk újratárgyalni az adósságszolgálatot.

Ez még akkor sem lenne katasztrófális, ha igaz volna, hisz az eddigiekből kiderült: hitelképességünk megőrzésére kizárólag azért van szükség, hogy újabb kölcsönöket tudjunk felvenni az adósságszolgálat (nagyobbik részének) teljesítésére. A Világbank szerint azonban ennek pontosan az ellenkezője igaz: azok előtt a kormányok előtt, amelyek a hitelező bankokkal újratárgyalják adósságaikat, megnyílik a nemzetközi tőkepiac, ha a megfelelő gazdaságpolitikát folytatják: "The report (World Debt Tables 1991- 92) shows that governments that are able to renegotiate their debt owed to commercial banks can gain renewed access to capital markets, provided they can sustain economic reforms". Publications Update, World Bank, Volume 9, Number 1, January 1992, 1.o.

Míg tehát a Világbank szerint az adósságot újratárgyaló nem- hitelképes adós előtt megnyílik a nemzetközi tőkepiac, az I.M.F. és az M.N.B. szerint az adósságot újratárgyaló adós előtt ugyanez a piac bezárul.

Kinek higgyünk?

A Világbank állítását mindenesetre alátámasztja a következő görbe, amely azt mutatja, hogy a másodlagos piacon a névérték hány százalékáért adják- veszik egy-egy ország adósságát. Ez a vételár természetesen híven tükrözi az ország hitelképességéről a piacon kialakult véleményt.

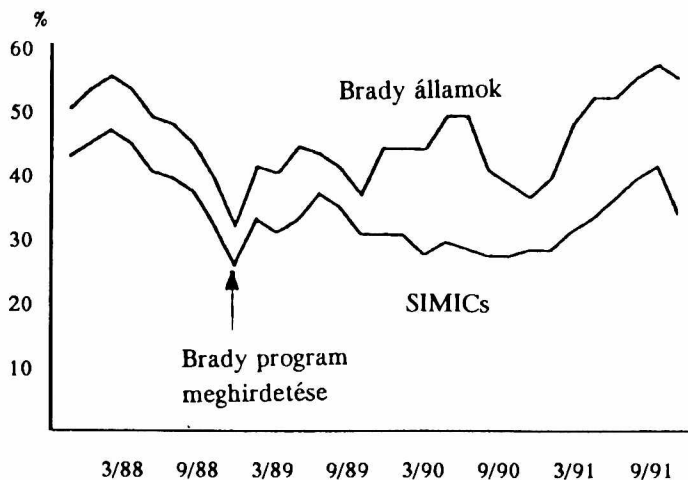
Láthatjuk, hogy annak az öt országnak az esetében, amelyek az 1989. elején Brady amerikai pénzügyminiszter által meghirdetett program értelmében részleges adósságelengedést kaptak, ez a mutató két és fél év alatt több mint 20 százalékponttal növekedett, tehát jóval nagyobb mértékben nőtt, mint a súlyosan eladósodott közepes jövedelmű országok (SIMIC'S) átlaga.

Érvelési taktika

Mielőtt az adósságszolgálat újratárgyalása ellen szóló többi érveléssel foglalkoznánk, szólni kell az érvek hangoztatóinak arról a gyakran használt taktikai fogásáról, hogy az ellenvélemény képviselőit úgy állítják be, mintha azok az adósságszolgálat egyoldalú és végleges megtagadását, csődhelyzet bejelentését javasolnák. - Miután ez megtörtént, könnyű kimutatni, hogy az ilyen eljárás "katasztrófális" következményekkel járna, s ennél messze a kisebbik rossz az adósságszolgálat rendszeres és pontos teljesítése.

2. ábra

Az adósság ára a másodlagos piacon
A névérték százalékában

Forrás: Világbank: World Debt Tables 1991-92, I. 22.o.

Brady countries: Costa Rica, Fülöp-szigetek, Mexikó, Uruguay, Venezuela.

SIMIC'S: súlyosan eladósodott közepes jövedelmű országok.

Forrás: Világbank: World Debt Tables 1991-92, I. 22.o.

Akármilyen "övon aluli" is ez a taktika, kívülállók felé igen hatékony lehet. Hangsúlyozzuk tehát, hogy szerintünk szó sem lehet egyoldalú és végleges akcióról. Csupán az adósságszolgálati terhek jelentős, de átmeneti könnyítéséről lehet szó az ország és hitelezői között tárgyalások útján létrejött megegyezés értelmében.

Katasztrófális következmények

A legtöbbit hangoztatott és látszólag legmeggyőzőbb érvet az MNB elnökhelyettesének világos megfogalmazásában idézzük: "Az adósságszolgálati kötelezettségek nemteljesítése az esetek többségében kaotikus helyzetet teremtett vagy katasztrófális gazdasági és pénzügyi következményekkel járt. Sok adósságszolgálatot beszüntető országban a kormány vagy a központi bank képtelen volt és ma is képtelen uralni a pénzügyi helyzetet, megakadályozni a hiperinflációt, nincs többé befolyásuk a keményvaluta be- és kiáramlására. Hiába alkalmaztak - néhol több ízben is - sokterápiát, képtelenek voltak visszavezetni a gazdaságot a növekedés útjára." Részlet Dr. Hárshegyi Frigyesnek a "Nemzetközi adósságválság" című konferenciához intézett emlékiratából (1992. márc. 22-25) (A szerző fordítása az angol eredetiből.)

A tatárjárás következményeit sem lehetne drámaibban ecsetelni. A bökkenő csak az, hogy ez az érvelés félrevezető, sőt hamis. Félrevezető azért, mert egészen más helyzetben voltak azok az országok, amelyek eddig adósságkönnyítést kértek, mint ma Magyarország. Ezek többsége 1982-ig bezárólag több hitelt kapott évente, mint amennyi a tőketörlesztésre és kamatfizetésre kellett. Tehát nettó forrásbeáramlást élvezett. Amikor 1982 augusztusában Mexikó bejelentette a fizetéseképtelenségét, a bankok máról holnapra beszüntették a hitelfolyósítást csaknem valamennyi fejlődő országnak. Így 16 hónapon belül - 1983 végéig - már 16 ország volt kénytelen bejelenteni a fizetéseképtelenségét, s a következő 3 év során még mintegy 15 kényszerült ugyanerre a lépésre. Így lett a mexikói adósságválságból nemzetközi adósságválság. Ezután a fizetéseképtelen országok a Nemzetközi Valutaalap nyomására erélyes keresletvisszafogó politikát folytattak, hogy az így létrejövő külkereskedelmi többletből legalább a kamatokat tudják - immár saját erejükből - fizetni. Vagyis: a nettó forrásbeáramlást máról-holnapra nagyarányú nettó forráskiáramlás váltotta fel. Csökkent a nemzeti össztermelés, nőtt a munkanélküliség, csökkentek az adóbevételek, megindult a bankóprás, elszabadult az infláció.

6. Adósságkönnyítés és gazdasági fejlődés¹⁾

Ország	Első kelte	Utolsó kelte	Adósságkönnyítés 1980/I. - 1991/IX.		
			Számuk össz.	Ebből bankok	Egy főre jutó BHT reálértéke % ²⁾
1. Chile	83/VII.	90/XII.	10	8	3.4 ³⁾
2. Lengyelország	81/IV.	91/IV.	13	7	1.8 ³⁾
3. Costa Rica	83/I.	91/VII.	7	3	1.1 ³⁾
4. Marokkó	83/X.	90/IX.	7	2	1.3 ³⁾
5. Uruguay	83/VII.	91/I.	4	4	0.5 ³⁾
6. Malawi	82/IX.	88/X.	5	2	0.3 ³⁾
7. Jamaica	81/IV.	91/VII.	12	6	0.05 ³⁾
8. Brazília	83/II.	88/XI.	7	4	0.0
9. Magyarország	-	-	-	-	0.1 ⁴⁾
10. Nigeria	86/XII.	91/IX.	6	3	-0.2 ³⁾
11. Fülöp-szigetek	84/XII.	91/VIII.	8	4	-0.4
12. Honduras	83/III.	90/IX.	5	4	-0.5
13. Jugoszlávia	83/X.	88/IX.	8	4	-0.7
14. Zaire	84/IV.	89/VI.	13	7	-0.8
15. Argentína	83/I.	91/IX.	8	5	-1.0
16. Dominika Közt	83/XII.	86/II.	3	2	-1.0
17. Ecuador	83/VII.	89/X.	7	3	-1.0
18. Togo	80/III.	90/VII.	10	3	-1.0
19. Peru	80/I.	91/IX.	6	3	-1.4 ³⁾
20. Mexikó	83/VI.	90/II.	12	9	-2.0 ³⁾
21. Venezuela	86/II.	90/VIII.	4	4	-2.0 ³⁾
22. Bolívia	80/XII.	91/IX.	8	5	-3.0 ³⁾

(Források és jegyzetek a túlfoldalon)

Magyarországon nem forog fenn annak a veszélye, hogy a nettó forrásbeáramlást adósságkönnyítés kérése esetén nettó forráskiáramlás váltsa fel, hiszen itt már 12 éve nettó forráskiáramlás folyik. Magyarország esetében, az adósságkönnyítés célja éppen ennek a 12 éve folyó nettó forráskiáramlásnak átmeneti felfüggesztése volna.

Mivel az adósságszolgálatot nem teljesítő vagy csak részben teljesítő országok esetében a forrásbeáramlást jelentős forráskiáramlás váltotta fel, egészen természetes jelenség lenne, ha igaza volna a Valutaalapnak, s nyomában a magyarországi vezetőknek, s ezek az országok ma kivétel nélkül súlyosabb helyzetben lennének, mint az adósságszolgálatot pontosan teljesítő Magyarország. A valóság az, hogy nincs igazuk.

A mellékelt 6. táblázatban Magyarországon kívül 21 ország látható, amely a nyolcvanas évek eleje óta adósságkönnyítést élvez. Ezek közül nyolcnak a gazdasági teljesítménye jobb, mint az adósságszolgálatot maradéktalanul és pontosan teljesítő Magyarorszáké. - (A gazdasági teljesítmény végső és döntő mércéje természetesen az egy főre jutó reáljövedelem alakulása.)

Ez a valódi értéke annak a legfontosabb érveknek, amelyet - a Valutaalap nyomán - már évek óta hangoztatnak az ország vezetői anélkül, hogy bármelyikük is vette volna a fáradságot, hogy ellenőrizze: helytálló-e ez az érv vagy sem.

A 6. táblához tartozó források és jegyzetek:

Forrás: Világbank: World Debt Tables 1991-92, Vol. 1, 73-75. és 117.o.;

World Development Report 1991, 206-207. o.

IMF: International Financial Statistics, Yearbook 1991.

International Financial Statistics, 1991. október.

Pénzügyminisztérium: Tájékoztató a nemzetgazdaság várható fejlődéséről, a kormányzat 1992. évi gazdaságpolitikai feladatairól, 1991. nov. 26.

1.) A táblázatban csak olyan országok vannak feltüntetve, amelyek a 80-as évek elején kértek adósságkönnyítést és amelyeknek nemcsak kormányok és nemzetközi intézmények, hanem bankok is hiteleztek. Ezek közül is kimaradtak azok, ahol a jelzett időszakban háború dült - pl. Nicaragua és Szomália -, valamint azok, amelyek adatai hiányoztak (Elefántcsontpart, Kuba, Madagaszkár, Niger), vagy kétes megbízhatóságúnak tündek (Guyana, Románia).

2) Százalékos növekedés, 1982-90. évi átlag.

3) 1982-1989

4) 1982-1991

A működőtőke visszariasztása

A harmadik, leggyakrabban hangoztatott érv az, hogy tárgyalások kezdeményezése az adósságszolgálati terhek könnyítésére visszariasztaná az országba beáramló működőtőkét. Ez olyan feltevés, amelyet sem a logika, sem a tények nem támasztanak alá. A potenciális külföldi beruházó fő kritériuma az, hogy lát-e biztosítékot arra, hogy a befogadó ország kormánya nem fogja tulajdonát államosítani, s hogy biztosítják a nyereség és a tőke hazatelepítését. Így tehát az ilyen beruházót a profitabilitás mellett elsősorban az ország politikai rendszerének a stabilitása érdekli.

7. táblázat

Adósságszolgálat és működőtőke beáramlás

	Adósság- könnyítés kérésének éve	Működőtőke beáramlás Évi átlag; millió dollár			Változás 80-82-höz viszonyítva ¹⁾	
		'80-82	'83-85	'86-91	'83-85	'86-91
Argentína	1983	663	456	1186	-	x
Brazília	1983	2130	1440	1454	-	
Chile	1983	318	92	245	-	:
Costa Rica	1983	47	57	92 ²⁾	:	x ²⁾
Ecuador	1983	57	54	77 ²⁾	:	: ²⁾
Fülöp-szigetek ³⁾	1984	49	68	534	:	x
Marokkó	1983	76	38	130	-	x
Mexikó	1983	2215	447	2879	-	x
Nigéria	1986	o	341	687	o	x ⁴⁾
Venezuela	1986	o	57	255	o	x ⁴⁾

Forrás: Világbank: World Debt Tables 1991-92. I. kötet, 20.o.

IMF: International Financial Statistics

1) x jelentős növekedés; - jelentős csökkenés;

: nincs jelentős változás; o az adat nem mérhető.

2) 1986-90.

3) Az adatok 1980-83, 1984-85 és 1986-91-re vonatkoznak. A változás 1980-83-hoz viszonyítva.

4) Változás 1983-85-höz viszonyítva.

A másik fő szempont a jogbiztonság: időálló törvények és intézmények rendszere, amely lehetővé teszi számára a beruházás távlati nyereségének a felbecsülését és kizárja a kellemetlen meglepetéseket. Az, hogy újratárgyalja-e a befogadó ország az adósságszolgálatot, másodlagos szempont.

Nem csoda tehát, ha semmiféle számszerű összefüggést sem lehet kimutatni a működőtöke beáramlás és az adósságszolgálat teljesítése vagy nemteljesítése között még olyan esetekben sem, amikor egy ország egyoldalúan függesztette fel az adósságszolgálat teljesítését. Nálunk pedig egyoldalú akciónál szó sem lehet. A 7. sz. táblázat tíz olyan ország helyzetét mutatja, amely a 80-as években egyoldalúan beszüntette a rendszeres adósságszolgálatot és máig is adósságkönnyítést élvez.

A 7. táblázatban feltüntetett 10 ország még 1992. áprilisában is adósságkönnyítésre szorul. Ezek közül nyolc azok közé tartozik, ahova - a fejlődő országok között - a legjelentősebb a működőtöke beáramlása. Ezekhez még csatoltuk Costa Ricát és Ecuadorot, mert helyzetük alakulása fölülte érdekes.

A táblázat dollár adatai azt mutatják, mekkora volt a működőtöke beáramlás átlaga az adósságszolgálat beszüntetését megelőző három évben, mekkora az azt követő években, s mekkora a legújabb 1986-91-es időszakban.

Láthatjuk, - ezt egyébként a jobboldali két oszlop is mutatja, - hogy az adósságszolgálat beszüntetését követő években 5 országban valóban jelentősen csökkent a működőtöke beáramlás, háromban nagyjából változatlan maradt, kettőben pedig - Nigéria és Venezuela - jelentősen nőtt. Az is látható, hogy az 1986-91-es időszakban a működőtöke beáramlás valamennyi országban elérte, vagy túlnyomórészt jelentősen meghaladta az adósságszolgálat beszüntetése előtti évek átlagát. Egyetlen kivétel Brazília, bár ez inkább a látszat, mint a valóság, mert a legújabb értesülések szerint a közelmúltban soha nem látott méreteket öltött ott a működőtöke beáramlás. Pedig - ismételjük - egyik feltüntetett ország sem fizeti ma sem rendszeresen (az eredeti szerződések ütemezésében) az adósságszolgálatot.

Az adatok egyébként igazolni látszanak azt a feltevést, hogy a potenciális külföldi beruházó szempontjából a politikai stabilitás és a jogbiztonság a két legfontosabb szempont. Hisz az adósságszolgálat beszüntetése után egyáltalán nem csökkent a működőtöke beáramlás a politikailag stabil és jogbiztonságot nyújtó Costa Ricába és Ecuadorba.

Aquino asszony demokratikus rendszerének bevezetése után (1986 elején) közel kilencszeresére nőtt a működőtőke beáramlása a Fülöp-szigetekre, holott ez az ország sem annakelőtte, sem azóta sem fizeti rendszeresen az adósságszolgálatot.

Mivel az adósságkönnyítés ellen érvelők e téren (megalapozatlan) feltevésekből indulnak ki, mi is megkockáztatunk egy feltevést. Nincs kizárva, hogy Magyarország esetében az adósságszolgálati terhek csökkentése élenkítőleg hatna a működőtőke beáramlására. A külföldi beruházó számára ugyanis így többet érne a Nemzeti Bank garanciája, hisz csökkennének az ország keményvaluta fizetési kötelezettségei. Ezt a feltevést látszik igazolni a működőtőke beáramlás felszökése Venezuelában és Nigériában az adósságkönnyítés elérése utáni években.

Végül: ha az adósságszolgálat fizetése vagy nem fizetése fontos szempont volna a potenciális külföldi befektetők szempontjából, akkor a volt szocialista országokba áramló működőtőke háromötöde nem hozzánk jönne, hanem a Cseh és Szlovák Köztársaságba, valamint Albániába és Romániába. Ezeknek az országoknak ugyanis nemcsak, hogy adósságfizetési problémájuk nincsen, - ilyen problémánk a hivatalos körök állítása szerint nekünk sincs! - de még számottevő adósságuk sincsen.

A lengyel példa

Akik az ellen érvelnek, hogy Magyarország tárgyalásokat kezdjen az adósságszolgálati terhek könnyítése céljából, gyakran mutogatnak Lengyelországra: "Lám, a lengyelek tavaly jelentős mértékű adósságelengedést kaptak, s ez nem oldott meg semmit: kaotikus a gazdasági helyzet, magas az infláció és működőtőke nem oda áramlik, hanem hozzánk, akik rendszeresen fizetjük az adósságszolgálatot."

Lengyelország már a nyolcvanas évek eleje óta nem fizeti rendszeresen az adósságszolgálatot. A részleges adósságelengedést megelőző két évben nem egészen egyharmadát fizették annak, amit a magyarok (lásd a 8. táblázatot). Ez a BHT-hez viszonyítva alig 2%-ra rúgott a magyar adósságszolgálat 13%-val szemben. Ugyancsak a lengyeleknek kedvez az önerőből végzett adósságszolgálat összehasonlítása: a BHT 1%-a a magyar 3,5%-kal szemben. Lengyelországban 1990 végére csupán a felhalmozott kamathátralék 8,3 milliárd dollárra rúgott.

A lengyel és a magyar adósságteher összehasonlítása¹

	Millió dollár	A BHT százalékában
Tényleges adósságszolgálat 1989-90		
Magyarország	7852	13,1
Lengyelország	2495	2,0
Önerőből végzett adósságszolgálat 1989-90		
Magyarország	2093	3,5
Lengyelország	1293	1,0

1.) Konvertibilis devizában

Forrás: Világbank: World Debt Tables 1991-92. II. 182. és 322.o.

Mivel az adósság eddig sem volt számottevő teher a lengyel gazdaságon, az adósságelengedés sem hozhatott számottevő könnyítést. Főként a mai lengyel iskolásgyerekek szempontjából van jelentősége. Így kevesebb lesz az a kamathátralékkal növelt adósság, amit majd nekik kell - valamikor az ezredforduló után - kifizetniök. Lengyelország mai problémáinak nem az adósságteher a fő oka, mint nálunk, hanem az, hogy ott a demokratikus erők egy teljesen szétzilált gazdaságot vettek át 1989-ben, s belső torzsalkodások közepette talán azóta sem haladtak elég következetesen a reformok útján. Ezért nem áramlik oda a működőtőke és nem az adósságkönnyítés miatt.

Azonnali jövedelemkivonás

Ez a különös álérv először a kormány tavaly márciusában elfogadott gazdasági programjában bukkant fel, s azóta is gyakran volt hallható vagy olvasható: Itt az MNB elnökhelyettesének fogalmazásában idézzük:

"Az adósság egy részének elengedése paradox módon oda vezetne, hogy az adósságszolgálati terhek megemelkednek, hisz még a csökkentett adósságszolgálatot sem lehetne újabb hitelekből finanszírozni. Így külföldi forrásbevonás helyett forráskiáramlás terhelné a gazdaságot."

Dr. Hárshegyi Frigyes emlékirata a "Nemzetközi adósságválság" című konferenciához (Bp., 1992. márc. 22-25). (A szerző fordítása angol eredetiből).

Szóval, azt kell elhinnünk, hogy az adósságszolgálat maradéktalan teljesítésének alternatívája az adósságszolgálati terhek növekedése. Avagy azt, hogy országunk képviselői leülnek tárgyalni az adósságszolgálati terhek csökkentéséről, s felkelnek a tárgyalóasztaltól egy olyan megegyezéssel, amelynek értelmében e terhek megnövekedtek.

Különösen figyelemre méltó az idézet utolsó mondata. Azt a benyomást kelti, mintha több külföldi tőke áramolna be Magyarországra, mint amennyi adósságszolgálat címén kiáramlik. Lehetséges volna, hogy a Magyar Nemzeti Bank elnökhelyettese ne tudná, hogy itt már 12 éve nagyarányú nettó forráskiáramlás folyik, amely az utóbbi két évben megközelítette a hazai öszttermelés 5%-át? Elképzelhető, hogy az MNB elnökhelyettese ne olvasta volna az MNB egyik magasállású tisztviselőjének cikkét, amelynek táblázata világosan mutatja, hogy 1980 és 1990 között 4279 millió dollárral több konvertibilis deviza áramlott ki az országból, mint amennyi oda kölcsönök és működőtőke címén beáramlott? (Cserés Ákos: Hitelek és adósság - tragédia három felvonásban, HVG, 1991. ápr. 20. 90. o.)

Adott szó

Tipikusan magyar érv az adott szó szentségére való hivatkozás. Nevezhetnénk "huszárcapitány érvnek" is: a békebeli huszárcapitány inkább főbelötte magát, minthogy ne fizesse ki kártyaadósságát. Az adott szót, vagyis a megkötött egyezményt másutt is tiszteletben tartják a világon (pacta sunt servanda). Másutt azonban szem előtt tartják az a másik jogi alapelvet is, hogy a szerződés teljesítése csak addig kötelező, amíg a körülmények lényegesen meg nem változtak (sic rebus stantibus). Mi ez utóbbiról hajlamosak vagyunk elfeledkezni. ("Márpedig az adósságot, ha belerokkan is az ország, fizetni fogjuk" - mondta volt a Pénzügyminisztérium egyik államtitkára.) A nemzetközi normák szerint, ha egy eladósodott ország csupán a lakosság rohamos elszegényedése árán tudja fizetni adósságszolgálatát, akkor ez "a körülmények lényeges megváltozását" jelenti, s egészen természetes, hogy az ilyen ország adósságkönnyítést kér.

Méltányosság

Az adósságszolgálat könnyítése kamatláb-leszállítás vagy adósságelengedés révén természetesen veszteséget jelent a hitelező bankoknak - főképpen olyan értelemben, hogy nyereségük kisebb lesz, mint amire számítottak. Ráfizetés csupán kivételes esetben lehetséges. Kérdés: erkölcsileg elfogadható-e az, hogy Magyarország veszteséget okozzon olyan hitelintézeteknek, amelyekhez évtizedes harmonikus üzleti kapcsolat fűzi.

E kérdésre néhány évvel ezelőtt határozott "nem"-mel válaszolt a nemzetközi közvélemény. Ma már egyre jobban teret hódít az a nézet, hogy a túladósodásért nemcsak az az adós felelős, aki fizetőképességét túlhaladó mennyiségű kölcsönt vett fel (vagy felvett kölcsönökkel olyan rosszul gazdálkodott, hogy azok nem "termelték meg" a visszafizetéshez és kamatszolgáltatáshoz szükséges keményvalutát), hanem a hitelező is, aki nem mérte fel reálisan adósa fizetőképességét. Ha ez így van, akkor méltányos, hogy a túladósodás káros következményeit ne csak az adós, hanem részben a hitelező is vállalja.

Behatolóban van az ún. szuverén (idegen kormányoknak nyújtott) hitelek világába a belföldi hitelnújtás gyakorlata. Eszerint egészen természetes, hogy ha az adós fizetőképtelenné válik, a kölcsön kintlevő részét a hitelezőnek le kell írni. Lassan bár, de terjed annak a felismerése, hogy a csődbe jutott országok szorongatása, hogy elnyomorodásuk árán is törlesszék a kapott kölcsönöket, bármilyen rosszul is használták fel azokat, erkölcsileg semmivel sem magasabbrendű a Dickens korabeli adósbörtönök világánál.

E meggondoláson alapszik a jelenlegi amerikai pénzügyminiszterről elnevezett Brady-terv, amely bizonyos feltételek mellett adósságelengedést helyez kilátásba súlyosan eladósodott országok számára. A Brady-tervet a nemzetközi nagybankok többsége már elfogadta, s ezzel - legalábbis hallgatólagosan - vállalta saját felelősségét a túladósodásért.

Az adósság összetétele

Ezt az érvet annak bizonyítására hozta fel a Nemzeti Bank és nyomában a kormány, hogy Magyarország nem számíthat olyan adósságkönnyítésre, mint amelyet Lengyelország kapott 1991-ben. Ok: Lengyelország adósságának túlnyomó része kormányokkal szembeni tartozás, s a kormányoktól a leg-

könnyebb adósságkönnyítést kapni. Ezzel szemben Magyarország viszonylag csekély összeggel tartozik kormányoknak. Az adósság túlnyomó része nemzetközi szervezetekkel és bankokkal szemben fennálló tartozás, valamint kötvényadósság. Nemzetközi szervezetekkel szemben átütetemesnek nincs helye, a kötvényadósságról pedig nem lehet tárgyalni, hisz az több ezer hitelező között oszlik meg.

Ennek az érvelésnek az MNB nagyobb nyomatékot adhatna, ha idősorosan nyilvánosságra hozná, mekkora a bankokkal és a kormányokkal szemben fennálló - tehát átütetemeshető és részben elengedhető - adósság, s mekkora az az adósság - nemzetközi szervezetek, kötvények -, amelynek esetében az adósságkönnyítés nehézségekbe ütközik. Ezeket az adatokat magyar nyelven eddig még nem hozták nyilvánosságra. Ugyancsak nem nyilvánosak az adósságállag pénznemenkénti és hitelező országok szerinti megoszlását mutató idősorok. Ezek az adatok ma éppoly titkosak, mint a pártállam idején voltak. *A magyar népnek tehát nincs módjában ellenőrizni, megalapozott-e az a politika, amelynek következtében rohamosan csökken az életszínvonala és rohamosan nő a munkanélküliség.*

9. táblázat

Az adósságállagnak az adósságkönnyítés lehetősége szerinti megoszlása

Közép- és hosszúlejáratú adósság

	Millió \$			Százalékos megoszlás		
	1980	1985	1990	1980	1985	1990
Átütetemeshető és részben elengedhető adósság ¹⁾	6384	8843	10700	99,6	81,8	58,2
Egyéb adósság ²⁾	25	1993	7626	0,4	18,2	41,8
Emlékeztető: Kedvezményes adósság	542	939	222	8,5	8,6	1,2

Forrás: Világbank: World Debt Tables 1991-92. II. 182. o.

¹⁾ Kormányokkal, valamint bankokkal és egyéb magánhitelezőkkel szemben fennálló adósság (kötvényadósság nélkül).

²⁾ Nemzetközi szervezetekkel szemben fennálló és kötvényadósság.

Az adósságállag hitelezőcsoportonkénti megoszlását a Világbank évente közli World Debt Tables című kiadványában (lásd a 9. sz. táblázatot).

Ebből az derül ki, hogy közép- és hosszúlejáratú adósságállagunknak az a része, amellyel kapcsolatban viszonylag egyszerű adósságkönnyítést elérni, az 1980-as 99,6%-ról 1990-re 58,2%-ra olvadt. Az 1991-es előzetes adatokból az tűnik ki, hogy ennek a résznek hányada 1991-ben tovább csökkent, de még mindig meghaladja a hosszúlejáratú keményvaluta adósság 50%-át, vagyis 10,5 milliárd dollárt.

Ami a kötvényadósságot illeti, ha a kötvénytulajdonosok nagy száma elháríthatatlan akadálya volna az újratárgyalásnak, akkor a bankadósságot sem lehetne újratárgyalni, hiszen az nagyobb adósok esetében - pl. Brazília vagy Mexikó - 500-600 bank között oszlik meg. A gyakorlatban az illető országnak legtöbb hitelt nyújtó 12-15 bank képviselőiből alakul egy bizottság (steering committee), s ez tárgyal az adóssal. A többi többszáz bank eddig minden alkalommal elfogadta a létrejött megegyezést, holott a tárgyalásokba semmi beleszólása sem volt.

Lehet, hogy a kötvénytulajdonosoknak a száma ezrekre rúg. A valóságban azonban a kötvények zöme néhány tucat intézményi beruházó (institutional investor: biztosító társaságok, nyugdíjintézetek, társadalombiztosító intézetek stb.) birtokában van, s ezek éppúgy megegyezhetnek egy 10-15 tagú tárgyalóbizottság összetételére nézve, mint a sokszáz hitelező bank. Tegyük hozzá, hogy a nemzetközi tőkepiac a világnak talán a legrugalmasabb piaca, ahol óriási a találékonyság és az újító készség. Megoldást ott mindenre lehet találni, csak szorgalmazni kell. Ha 1980 júliusában Törökország esetében sikerült megoldást találni 2,3 milliárd dollár értékű rövidlejáratú vagy látra szóló bankbetét átütetmezésére, akkor bizonyára van megoldás a magyar kötvényadósság átütetmezésére is.

Nemzetközi szervezetekkel szemben fennálló adósság esetén - s ma a hosszúlejáratú adósság közel 20%-a ide tartozik - valóban nincs helye semmiféle adósságkönnyítésnek. Ez mégis csak elvben van így. A gyakorlatban ezek a szervezetek rendkívül rugalmasak és ezeregy módszerük van arra, hogy - az elv sérthetetlenségének megőrzésével - tényleges könnyítésben részesítsék az arra érdemes adósokat.

"Kényszerpályán vagyunk"

Az utolsó (defetista) álérv valahogy úgy hangzik, hogy "kár a fáradságért, úgysem kapunk könnyítést". Természetesen nem fogják tálcán felkínálni. Kérni kell, sőt nyomatékosan kell kérni. Nyomatékot az ad a kérelemnek, hogy Magyarországnak nincs szüksége nettó hitelfelvételre (vagyis több hitelre, mint ami tőketörlesztés és kamatfizetés címén évente kiáramlik). Még nettó forrásbeáramlásra sincs égető szüksége (bár ez a jelenlegi válságos helyzetben jó volna). Csupán a nettó forráskiáramlás ideiglenes felfüggesztésére van égető szükség. A hitelezőknek van szükségük a tőketörlesztésre és a kamatokra. Vagyis ők jobban függenek tőlünk, mint mi tőlük. Tehát nemcsak hogy nem vagyunk kényszerpályán, de tárgyalási pozíciónk is erős. Sőt a jelenlegi helyzetben - amikor a Nyugatnak, tehát a hitelező országoknak az érdeke a stabilitás fenntartása és a káosz elkerülése a volt szocialista országokban - tárgyalási pozíciónk nagyon erős. Sajnálatos, hogy ezt eddig nem használtuk ki.

Mi lehet az Igazi ok?

Ha adósságpolitikánk - az ebből eredő ötödik éve folytatott keresletvisszafogás miatt - katasztrófális a magyar gazdaságra, ha az e politika megváltoztatása ellen felhozott érvek sem logikailag, sem ténybelileg nem állják meg a helyüket, akkor miért ragaszkodik a kormányzat ennek a politikának a folytatásához? A közvetlen ok valószínűleg a Magyar Nemzeti Bank szakértelem- és információmonopóliuma és a kormányzat többi tagjának dilettantizmusa nemzetközi pénzügyi kérdésekben. Kornai János erre már három éve rámutatott: "Azok (...), akik a politikai kormányrudat tartják a kezükben, rendszerint dilettánsak nemzetközi pénzügyi kérdésekben, és vakon megbíznak saját bankárjaikban. Ha saját bankárjaik jól rájuk ijesztenek, hogy 'baj lesz, ha nem fizetünk', kellő rémülettel reagálnak, és inkább még egyet srófolnak az állampolgárt nyomasztó présen." (Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében, Bp., HVG Rt., 1989. 90. o.)

De miért ragaszkodik az MNB ehhez a politikához? Az első ok valószínűleg a központi bankokra másutt is jellemző szemellenzős bankárszemlélet, amely csupán a pénzügyi mutatókat veszi figyelembe. Így az MNB jelentései és szövívei sikerévének könyvelték el 1991-et, mert az infláció nem vált vágatóvá, rendszeresen fizettük az adósságszolgálatot, közel három milliárd dol-

lárrel nőttek a konvertibilis devizatartalékok és a folyó fizetési mérleg egyenlege mintegy másfél milliárddal jobb volt a vártnál. Az, hogy a mezőgazdaság szétzilálódott és válságba került, az ipari termelés mintegy 20%-kal zuhant, a BHT 10%-kal esett vissza, a munkanélküliség pedig több, mint megnégy-szereződött, szinte említését sem érdemel.

A másik ok az lehet, hogy a tekintélyelv túlélte a szocializmust: ez a politika jó, mert annak tartja a Nemzetközi Valutaalap. Gazdasági téren ugyanis az IMF örökölte a megfellebbezhetetlenségnek azt a palástját, amelyet hajdan a szovjet elvtársak viseltek.

Két lehetséges indíték valószínűleg abból származik, hogy az adósságot ma többségükben ugyanazok kezelik, akik azt az elmúlt két évtizedben felvették. Ezek számára óriási dicsőség volt a hetvenes évek elején az, hogy a szocialista országok közül Magyarország volt az első elfogadott partner az ugyancsak exkluzív nemzetközi kötvénypiacon. Ezek előtt most "örültségnek" tűnik az ott kivívott pozíció feladása, függetlenül attól, hogy adósságkönnyítés esetén e piacra évekig nem lesz szükségünk. Talán még az is közrejátszik, hogy e bankárok számára presztízavesztéséget jelentene ma adósságkönnyítést kérni ugyanazoktól a nyugati pénzemberektől, akiket tegnap éppen ők győztek meg arról, hogy Magyarországnak sose lesz adósságproblémája.

4. Megőrizhető-e a hitelképességünk?

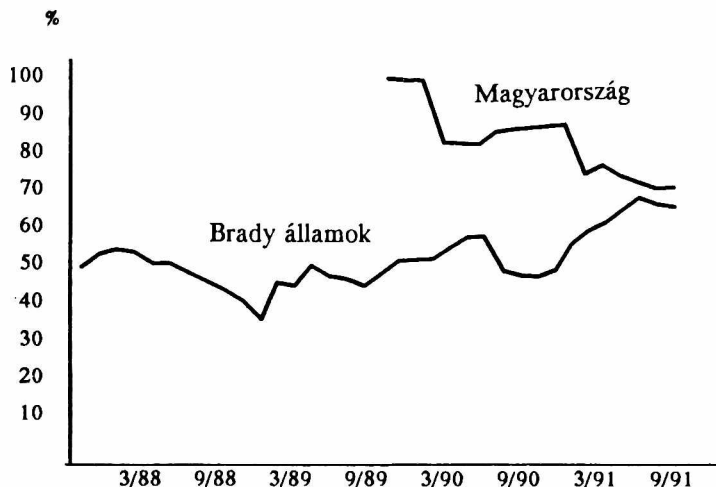
Láttuk, hogy az adósságszolgálat teljesítése miatt van szükség kereslet-visszafogó politikára, amely az életszínvonal rohamos csökkenésének és a munkanélküliség rohamos növekedésének a legfőbb oka. A kérdés: eredményes-e az a politika, amelynek ilyen rettenetes ára van? Más szóval: megőrizhetjük-e hitelképességünket a jelenlegi politika segítségével?

A kormány nyilván azt hiszi, megőrizhetjük, ha rohamos elszegényedésünk árán ugyan, de fizetjük az adósságszolgálatot. Itt szem előtt téveszti azt a tényt, amely minden kezdő bankár előtt világos: minél szegényebb az adós, annál kisebb a hitelképessége. (Bankár vicc szerint annak a legjobb a hitelképessége, aki be tudja bizonyítani, hogy a kért hitelre egyáltalán nincs szüksége.) Az elszegényedő adós hitelképessége pedig még akkor is csökken, ha elszegényedését éppen az adósságszolgálat pontos és maradéktalan teljesítése okozta.

E szabály alól Magyarország sem kivétel. Az ország még hitelképes, de hitelképességi minősítése 1988 óta nagymértékben romlott a piacon - lásd például a Moody Indexet, vagy a japán Bond Research Institute minősítését¹, vagy a Világbank görbéjét, amely azt mutatja, hogy a névérték hány százalékaért adják-veszik a magyar kötvényeket a másodlagos piacon (vö. 3. ábra). Természetesen ez az árfolyam az ország hitelképességéről a nemzetközi tőkepiacon kialakult véleményt tükrözi.

3. ábra

**A magyar adósság ára a másodlagos piacon
Az adósságelengedésben részesült országokhoz viszonyítva
A névérték százalékában**

Forrás: Világbank: World Debt Tables 1991-92, I. 24.o. Brady Countries: Costa Rica, Fülöp-szigetek, Mexikó, Uruguay és Venezuela

1 Az elmúlt hónapokban az egyes minősítő intézmények szerinti marginálisan javult Magyarország hitelképességének mutatója - főképpen azért, mert a külgazdaság teljesítménye a vártnál kedvezőbben alakult. Távolilag a hitelképesség elsősorban a gazdaság összteljesítményétől függ. Ha ez tovább romlik - csökken a BHT, nő a munkanélküliség -, akkor a mostani csekély javulás - szerintünk - átmenetinek fog bizonyulni.

Amint az ábrából látható, az árfolyam az 1989 és 1991 szeptembere közötti két esztendőben körülbelül 33 százalékponttal csökkent. Különösen ironikus a dologban az, hogy annak az öt országnak, amely 1989 márciusa után a Brady-program értelmében adósságelengedésben részesült, több mint húsz százalékponttal javult a minősítése. Pedig mi állandóan azt halljuk: elveszítjük a hitelképességünket, ha adósságkönnyítést kérünk. Nem kértünk, és hitelképességünk rohamosan csökkent, míg azoké, akik kérték és kaptak, észrevehetően javult.

10. táblázat

A hitelképesség romlásának ára

Újonnan felvett kötvényhitelek hozama nemzetközi összehasonlításban

	Hozam (yield)		Magyar túlfizetés		
	3-3 első- osztályú kibocsátó %	3-3 - magyar- kötvény %	Hozam % pont %	Összesen a vissza- fizetésig M.\$	Évi átlag- ban M.\$
	1	2	$3=(2-1)$	4	5
Német piac	5,98	10,22	4,24	284	36,8
Japán piac	6,02	7,01	0,99	49	5,9
Átlag	-	8,90	2,91	333	42,7

Források: MNB (szóbeli értesülés); Financial Times, 1992. márc. 11.

A hitelképesség csökkenését jelzi az is, hogy Magyarország ma már nem igen tud felvenni bankhitelt. A nemzetközi adósságválság kitörése (1982 augusztus) után ugyanis tartani lehetett attól, hogy néhány óriásbank csődje világraszóló pénzügyi válságot robbant ki. Azóta a fejlett országok bankfelügyeleti hatóságai elrendelték, hogy a bankok meghatározott százaléknyi tartalékot tegyenek félre kétes követeléseik biztosítására. Az ilyen tartalékolás költséges a bankok számára, mert vagy nem hoz kamatot, vagy a kamat messze alatta marad annak, ami a piacon elérhető. Már pedig a

Magyarországnak nyújtott hitelt a fontosabb országok bankfelügyeleti hatóságai ilyen kétes követelésnek minősítik.

Így a bankok ma már csak arra vállalkoznak, hogy a nemzetközi tőkepiacon - bizományi díj fejében - forgalomba hozzák a Magyar Nemzeti Bank által kibocsátott kötvényeket. Így a hitel nem szerepel a bankok követelései között, és az országkockázatot a vevők vállalják. Magyarország tehát néhány év óta kötvénykibocsátás útján szerzi be hosszúlejáratú hitelszükségletének legnagyobb részét.

A hitelképesség csökkenése egyre többre kerül az országnak. A 10. táblázat a német és japán piacon 1992. március 10. előtt kibocsátott utolsó 3-3 magyar kötvényt hasonlítja össze az elsőosztályú kibocsátók ugyanott értékesített 3-3 kötvényével. A 6 magyar kötvény összértéke 1469 millió dollár, abból a német piacon 687 millió dollár, a japán piacon 602 millió dollár. A számok a kötvények kibocsátási értékével súlyozott átlagok. A 3-5 oszlopok adatait becslésnek kell tekinteni, de valószínűleg jól érzékeltetik a nagyságrendet.

Amint a táblázat mutatja, ma Magyarországnak már közel három százalékponttal magasabb hozamot kell felajánlania, ha azt akarja, hogy kötvényei elkeljenek a piacon, mint amennyit az első osztályú kibocsátóknak kell. Ez a felár csupán a táblázatban feltüntetett 1469 millió dollárnyi hitel esetében a kötvények forgalmi ideje alatt összesen 333 millió dollárba fog kerülni az országnak többletkamat formájában.

A kérdést más oldalról is megközelíthatjük. Ha feltételezzük, hogy hitelképességünk az utóbbi három évben fokozatosan és egyenletesen romlott és ha figyelembe vesszük az ezalatti bruttó hitelfelvételt, akkor hitelképesség 1988 óta bekövetkezett romlása 1992-ben, azaz ebben az egyetlen évben, több mint 200 millió dollárjába fog kerülni az országnak többletkamat formájában.

Ha hitelképességi minősítésünk változatlan marad, akkor jövőre ez a többletkamat meghaladhatja a 300 millió dollárt. Még nagyobb lesz akkor, ha a gazdaság teljesítményének romlása következtében hitelképességünk tovább csökken, hisz - évi hitelszükségletünktől függően - minden százalékpontnyi kamatlábnövekedés 35-40 millió dollárral növeli az évente fizetendő kamatokat.

Javul a gazdaság teljesítménye? - Az illúziókergetés kockázata

A kormány azt hiszi, hogy a gazdaság teljesítménye nem fog tovább romlani, és 1992-re már némi javulás várható. Tavaly márciusban azt mondta, hogy a gazdasági visszaesés 1991 második felében éri el mélypontját, és még az év vége előtt megindul a javulás. Azután azt hallottuk, hogy 1992 közepére leszünk túl a mélyponton, s a második félévben beindul a javulás. Ezt a kormány csaknem kizárólag arra a feltevésre alapozta, hogy idén az export volumene 6-9%-kal nő. Így a BHT évi átlagban vagy egyáltalán nem, vagy maximum 2%-kal nő. Az év közepén vagyunk, a mélypontot még nem értük el. A kormány most 1993-ra igéri a javulást. Nehéz ezt elhinni akkor, amikor éppen csődhullám seper végig az országon, amikor hitelhiány következtében teljesen felborult a fizetési fegyelem¹, amikor ennek ellenére tovább folytatódik az erélyes keresletvisszafogó politika és a forintnak a vásárlóerőhöz viszonyított felértékelése, és amikor a kormány erre az évre újabb 1,1 milliárd dolláros forráskibocsátást irányoz elő, ami az előrejelzett BHT 2,8 %-a. A jelenlegi politika folytatása mellett nagyobb a valószínűsége annak, hogy idén tovább csökken a BHT és az életszínvonal, és a szakértők újabban már 700-800 ezer munkanélkültre számítanak, ami az aktív lakosság 14,5-16,5%-a. Ha ez bekövetkezik, akkor nagy a veszélye annak, hogy a magyar kötvények egyáltalán nem találnak vevőre a nemzetközi tőkepiacon, vagy belekerülnek az ún. hulladékkötvény (junk bond) kategóriába, ahol a súlyos kockázatot még a jelenleginél is nagyobb hozammal kell ellensúlyozni.

A másik veszély az, hogy ha kétévi stagnálást és kétévi súlyos visszaesést újabb jelentős visszaesés követ, akkor elpattan a lakosság tűrőképessége, aminek beláthatatlan, katasztrófális következményei lehetnek. Ez a kockázata a jelenlegi adósságkezelési politika és a keresletvisszafogó politika folytatásának.

1 A vállalatoknak egymással és az állammal szemben fennálló tartozásai — az egyes tételek kétszeres számítása nélkül — ma már megközelítik a 300 millió forintot, vagyis az 1992-re várható BHT 10%-át.

5. Javaslat új típusú adósságkezelési és inflációellenes politika bevezetésére

Adósságszolgálati terhek átmeneti csökkentése tárgyalások útján

Adósságkönnyítés elérésére irányuló stratégia

Javasoljuk, hogy a kormány haladéktalanul és egyelőre a nyilvánosság kizárásával kezdjen tárgyalásokat az adósságszolgálati kötelezettségeknek minimálisra való csökkentéséről a gazdasági átállás hároméves időszakára. Rajtunk az átütemezés nem segít, hiszen a tőketörlesztés, amire az átütemezés alkalmazható, eddig sem terhelte a gazdaságot. Nekünk olyan adósságkönnyítésre van szükségünk, amely véglegesen vagy ideiglenesen, de jelentősen csökkenti az évi kamatfizetési kötelezettségeket: adósságelengedés, kamatleszállítás, a kamatok ideiglenes elengedése vagy későbbre halasztása. Ezt értjük tehát adósságrendezés, adósságkönnyítés vagy az adósságszolgálati terhek csökkentése alatt. Lehetséges, hogy az efféle kamatkönnyítést össze kell majd kapcsolni az átütemezéssel, hisz a kamatkönnyítésre irányuló kérelem betérjesztése után hitelezőink a tőketartozás finanszírozása helyett esetleg az átütemezést fogják választani.

Az adósságkönnyítés kezdeményezését alaposan elő kell készíteni úgy, hogy a kormányzat - esetleg külföldi szakértők bevonásával - az adósságállag hitelezők szerinti összetételéből kiindulva felméri, mekkora az a maximális könnyítés, amelyet az egyes hitelező kategóriákkal szemben el lehetne érni, és a kívánt könnyítés megvalósítására milyen pénzügyi konstrukciót javasol. (Csak magunkat járathatunk le, ha tárgyalásokba bocsátkoznánk anélkül, hogy pontosan tudnánk, mit akarunk elérni).

Először a Nemzetközi Valutaalpnál legbefolyásosabb kormányfőket kellene meggyőzni arról, hogy a Nemzetközi Valutaalpnál támogassák Magyarországnak a gazdaságpolitikai irányvonal megváltoztatására irányuló előterjesztését. A kellő és alapos diplomáciai előkészítés után a Valutaalappal kellene megbeszélni a magyar adósságkezelési és keresletvisszafogó politika módosítását azon a hároméves programon belül, amelyre vonatkozóan tavaly márciusban létrejött a megállapodás, és amelynek megvalósítása folyamatban van. Csak azután lehet kezdeményezni tárgyalásokat a hitelezők egyes csoportjaival külön-külön, nagyjából a következő sorrendben: kormányok

(Párizsi Klub), bankok (Londoni Klub), kötvénytulajdonosok, nemzetközi szervezetek.

Hitelfelvételi politika kialakítása

A fentiekkel egyidejűleg a kormánynak a Nemzeti Bankkal karöltve ki kellene dolgoznia az ország hitelfelvételi politikáját abból a célból, hogy az eddigi gyakorlattól eltérően ne romoljon, hanem javuljon az adósságállag minősége. A lehetőség határain belül a következő alapelveket kellene szem előtt tartani:

- Magánvállalatok, bankok korlátozás nélkül vehetnek fel külföldi kölcsönt, de állami jóállás nélkül.
- Amennyire lehetséges, az állami adósságszolgálat teljesítésére felvett hitelek feltételei - türelmi idő, kamatláb, térítés időtartama - legyenek kedvezőbbek, mint az adósságállag átlagos feltételei.
- A hitelfelvétel súlypontját kötvényekről és IMF hitelekről a - lehetőleg kedvezményes - kormányhitelekre kellene áttenni.
- Az állami adósságállomány ezentúl úgynevezett "kemény" piaci feltételek mellett csak nagyteljesítményű célhitelekkel legyen növelhető, például olyanokkal, amelyek - exportra termelő vállalatba fektetve - "megtermelik" az adósságszolgálathoz szükséges keményváltat, vagy amelyek gyorsan megtérülnek. Gyakran az utóbbiak közé sorolhatók a külföldi szakértelem importját célzó kölcsönök.
- A fentieket nem számítva az államadósság csak kedvezményes hitelekkel növekedhetne.
- Amint a kormány lépéseket tesz az adósságszolgálati terhek tárgyalásos útján való könnyítésre, módosítani kell a Nemzeti Bank magatartását, miszerint nem fogad el ajándéktökét (segélyt), mert - úgymond - ez rontaná az ország hitelképességét.

Egy ilyen hitelfelvételi politika azt jelentené, hogy ezentúl az ország keményvaluta tőkebehozatali szükségleteit túlnyomó részben kedvezményes hitelek, ajándéktőke, működőtőke beáramlás, valamint az állami vállalatok egy részének külföldi eladásából származó devizabevételek elégítenék ki, ami nyilván nagymértékben csökkentené az adósságszolgálati terheket.

Erélyes kínálatélénkítő és mérsékelt keresletösztönző politika

Második javaslatunk az, hogy az eddigi erélyes keresletvisszafogó politikát váltsa fel egy erélyes kínálatélénkítő és mérsékelt keresletösztönző politika.

Magyarországon - nagyrészt a piac fejletlensége miatt - a keresletvisz-szafogó politika nem hatékony az infláció megfékezése szempontjából. Ugyanakkor - éppen a piac fejletlensége miatt - a kínálatélénkítő politika sokkal nagyobb eredményekre vezethet, mint egy fejlett piacgazdaságban. A javasolt gazdaságpolitika célja ennek az adottságnak a maximális kihasználása. Egy részletesen kidolgozott és ilyen jellegű középtávú gazdasági program többszáz oldalra, annak vázlata 30-40 nyomtatott oldalra terjedne. Itt csupán a javasolt politika legfőbb irányelveinek felsorolására van lehetőség.

Mérsékelt keresletöztönzés:

- Az alacsony fizetési kategóriába tartozó állami alkalmazottak fizetésének emelése.
- A nyugdíjak emelése.
- A munkanélküli segélyalap bővítése.
- Országszerte tanfolyamok szervezése a munkanélkülivé válók gyorsított átképzésére.
- A forgalomban lévő pénzmennyiség növelése főként a beruházási, a vállalkozói, lakásépítési és lakásvásárlási hitelek jelentős bővítése révén.

A keresletelőrefutás ellensúlyozása:

- A felszabadított bérek növelésének határt szabna a privatizáció felgyorsítása és a profitmaximalizálás követelményének érvényesítése a privatizált, valamint az ideiglenesen vagy tartósan állami tulajdonban maradó vállalatokban - lásd alább.
- A munkanélküli segélyek és az átképzés költségei növekedésének a vállalkozásélénkítés szabna határt - lásd alább.
- A közal alkalmazotti beralap növekedését gátolná a bürokrácia felszámolása, s ezt követően az államapparátus létszámának jelentős csökkenése - lásd alább.
- A lakossági megtakarítás ösztönzése: a betétek utáni pozitív reál kamat és pozitív reáljövedelmet biztosító befektetési lehetőségek: kincstárjegyek, letéti jegyek, kisnévértékű részvények forgalmazása, valamint a lakásvásárlási célt szolgáló megtakarítások kamatainak adómentessége, stb.

- A sorbanállás növekedésének megállítása, majd a sorbanállás fokozatos felszámolása a spontán és nem hatékony elosztású hitelképződés, valamint az ebből származó spontán pénzmennyiség-növekedés megakadályozására.
- Keresletmérséklő hatása lesz a készletek várható csökkenésének is.

Erélyes kínálatélénkítés:

- A vállalkozás és a beruházások ösztönzése; a termelékenység növelése.
- A vállalkozói és beruházási hitelek bővítése, beleértve az agrárvállalkozókét.
- A vállalkozói, beruházási, lakásépítési és lakásvásárlási hitelek ideiglenes kamattámogatása.
- A bürokrácia felszámolása a közélet minden területén, főképpen pedig a vállalatalapítással és vállalatműködéssel kapcsolatban.
- Vállalkozásbarát, valamint megtakarításra és beruházásra (ezen belül lakásépítésre) ösztönző adórendszer bevezetése.
- A vállalkozási tanácsadás bővítése: információ, menedzserképző tanfolyamok, stb.
- A termelő infrastruktúra feljavítása külföldi (koncessziós) tőkebevonással.
- Export ösztönzése: teljes liberalizálás, a forint konvertibilitásának haladéktalan megvalósítása; információ, piackutatás, üzleti partnerek felkutatása, közvetítés, egymással versenyző külkereskedelmi vállalatok létrehozása, esetleg állami tőkerészesedéssel; exporthitelbiztosítás; a gazdasági diplomácia élénkítése a nyugati piacok, elsősorban az Európai Közösség piacának a megnyitása, valamint a volt szovjet piac megőrzése illetve visszaszerzése érdekében.
- A munkaerőgazdálkodás feljavítása: területi mozgékonyág: informatizált, az egész országra kiterjedő munkaközvetítő hálózat létesítése, a lakásépítés felgyorsítása (lásd fent); szakmai mozgékonyág: az átképzés, továbbképzés szükségletei előrejelzések szerinti bővítése.
- A külföldi működőtőke beáramlás ösztönzése: a tulajdonviszonyok rendezése, koncessziós és számviteli törvény, a kereskedelmi jog reformja, stb.
- A privatizáció felgyorsítása.
- A profitmaximalizálás követelményének szigorú érvényesítése az ideiglenesen vagy tartósan állami tulajdonban lévő vállalatokban.

- Intézkedéscsomag az életképes mezőgazdasági nagyüzemek felbomlásának megakadályozására (a kárpótlási és szövetkezeti törvények ebben a szellemben való módosítása).

A piaci verseny kibontakozása:

- A monopolhelyzetek felszámolása; a megtúrt monopóliumok szigorú ellenőrzése.
- A vámtarifák szelektív csökkentése az EU vámszintjeinek színvonalára úgy, hogy ideiglenesen védelemben részesüljenek a komparatív előnyöket kihasználó magyar iparágak.
- Az árak teljes liberalizálása a monopolárok kivételével. A pénz- és tőkepiac megteremtése.
- A piacgazdaság jog- és intézményrendszerének kiépítése.

Ez az infláció megállítását célzó intézkedéscsomag csak úgy lehet már rövid időn belül is eredményes, ha ezt megelőzően vagy ezzel egyidejűleg megvalósul a pénzügyi rendszer - és ezen belül elsősorban a bankrendszer -, valamint az államháztartás reformja. Az államháztartás reformja során meg kell határozni az állam gazdasági feladatait olyan területeken, mint az egészségügy, oktatás, szociális ellátás, tudományos kutatás, kultúra és sport. A pénzügyi rendszer és az államháztartás reformjának megvalósítását, a privatizációt, valamint az állami vállalatok hatékonyságának a feljavítását a külföldi szakértelem nagyarányú importjával lehetne felgyorsítani.

Mindebből nyilvánvaló, hogy mivel a piacgazdaságban minden összefügg minden mással, az infláció kezelése is csak egy átfogó, logikus és összehangolt gazdaságpolitikai program keretében lehetséges. Egy részletesebb programvázlat található a Gazdaság és Társadalom 1991/1. (májusi) számában (15-75 oldal.)

A mérsékelt keresletbővítő és erélyes kínálatösztönző politika várható hatása

Kísérletet tettünk arra, hogy számszerűleg felmérjük, megvalósítható-e a javasolt mérsékelt keresletbővítő és erősen kínálatösztönző gazdaságpolitika, s ha igen, esetleg milyen eredménnyel járna. A mai felemás gazdaságban számos statisztikai és strukturális gazdasági probléma nehezíti meg a gazdasági folyamatoknak akárcsak némi valószínűséggel történő előrejelzését. Számításaink legalábbis érzékeltetik: a javasolt politika megvalósítható, sőt, pozitív eredményekkel járhat.

A bürokrácia teljes felszámolása, a működőtőke fokozott beáramlása, a beruházások és a kivitel ösztönzésének hatására már az első évben el lehetne érni a BHT növekedését és ezzel egyidejűleg az infláció mérséklését. A beruházás és a kivitel válhatna a gazdaság motorjává, s lehetőség nyílna a már évek óta csökkenő lakossági fogyasztás növekedésére.

Három éven belül az infláció lecsökkenhetne 5%-ra, a BHT növekedése pedig felgyorsulhatna 4, illetve 5%-ra aszerint, hogy a készletek várható csökkenését figyelembe vesszük-e a BHT számításánál, vagy sem.

Az adósságszolgálati terhek három évre való jelentős lecsökkentése, valamint a felvázolt hitelfelvételi politika erősen mérsékelhetné, sőt megállíthatná az állam külföldi adósságának növekedését. Az inflációnak az európai átlag alá való csökkentése, a gazdaság erőteljes növekedése, az adósságmutatók javulása feljavítaná az ország hitelképességét a három éves türelmi idő végére, amikor adósságszolgálatunk immár könnyítés nélküli teljesítése újra szükségessé teszi majd a jelentős (bruttó) külföldi hitelfelvételt.

Budapest 1992. május

A magyar ipar teljesítőképessége és teherbírása - külgazdasági szemléletű megközelítésben

1. "Ásatások" a magyar iparszerkezetben: hat "kultúrréteg"

Minden nemzeti ipar - történelmi termék. Az azonban jellegzetes kelet-európai, perifériás jelenség, hogy a különböző korok iparfejlődései

- a.) eleve torzszülöttként bújtak ki a kor méhéből;
- b.) még ilyenként sem kaptak lehetőséget a folyamatos, önkorrekciókon keresztüli fejlődésre, hanem mintegy befejezetlen beruházásként maradtak abba: torzszülöttek torzóivá merevedve hagyományozódtak egyfelől a mindenkori utókorra, másfelől ezen többszörös torzók kumulálódtak "nemzeti iparszerkezetként" a jelenkor számára.

Csak távirati stílusban emlékeztetek a magyar iparfejlődés négy nagy nekibuzdulására, valamint két nagy pangási-vegetálási korszakára, amelyek a maguk módján ugyancsak teremtettek a mai iparszerkezetben "tettenérhető", fontos elemeket. Ezek - vagyis egy nekibuzdulás, egy pangás, három nekibuzdulás és megint egy pangás - alkotják azt a hat "kultúrréteget", amely előtűnik akkor, ha a mai iparszerkezet "ásatását" elvégezzük.

A. Alsó kultúrréteg: a kiegyezés-korabeli nekibuzdulás maradványai

A kiegyezés-korabeli iparosodás következő, főbb jellemzői érdemelnek a XX. sz. végi stratégia szempontjából említést:

- Ekkor épültek ki a mai élelmiszer-feldolgozás alapjai, mindennek előtt a Monarchia végett és mérsékelt igényességű piacára, valamint az olcsó agrár-nyersanyagra és az olcsó, szakképzetlen munkaerőre támaszkodva;
- Ekkor épült ki az a nehézipar, amely input-oldalról a kárpáti érc- és szénbányászatra, output-oldalról pedig a nagyarányú ur-

banizáció és vasútépítés felszerelésekkel való ellátására - alapvetően a belső piacra, s ezen belül is a közületi megrendelésekre - támaszkodott;

- A lakossági fogyasztást részben osztrák-cseh import, részben a születő nagyipar körül megmaradó, nem modernizálható és nem különösebben igényes produkciójú kisvállalati szektor, ill. kisipar elégítette ki, jelentős teret hagyva a naturálgazdálkodás maradványait őrző parasztság háziipari tevékenységének is.
- Ezen ipar gerincét alkotó - úgyszólván néhány tucatra tehető - valóban színvonalas vállalatcsoport a nagybankokon keresztül részben, vagy egészében külföldi érdekeltség volt: osztrák és német tulajdoni többséggel;

Az exportorientált, javarészt nagyipari keretben működő élelmiszer-feldolgozás, valamint a javarészt infrastruktúra (vasút, erőmű, vízszabályozás) felszerelésére szakosodott nehézgépipar a mai iparszerkezetünknek is alapvető szegmensei. A kis- és kézműipar teljes mértékében áldozatul esett a későbbi nekibuzdulási és degradációs fázisoknak.

A XX. sz. végének gazdasági (különösen világgazdasági) követelményeihez és értékrendjéhez mérve mind az élelmiszer-feldolgozás, mind a vasúti-, energetikai- és vízgazdálkodási gépgyártás a modern gazdaság szükséges, de nem különösebben dinamikus ágai; műszaki innovációs tartalékaik bőven vannak, ezeknek súlypontja azonban zömmel nem az ágazatokon belül helyezkedik el, hanem olyan ágazatokban, mint a vegyipar, mikroelektronika, finomkohászat, műanyagipar, automatika stb. stb. Az élelmiszer-feldolgozás ma csak az agrár-ipari vertikum lépcsőjeként dinamizálódhat: itt sem elsősorban kibocsátott termékei révén, hanem a technológiáját fejlesztő-termelő gép-, elektronikai és vegyipari tevékenységeken keresztül. A magyar tradicionális gépgyártás eladási esélyeit úgyszólván kizárólag a felhasználási rendszerek (vasút, városi közművek, energetika st.) software-jén és komplett szállításain keresztül lehet tetemesen növelni.

*B. Második alsó kultúrréteg: a Trianont követő másfél évtized
vergődéses" időszakának maradványai*

Az államhatárok átrendeződése, egyben a Monarchia, mint integrált nagygazdaság szétesése az addig kialakult magyar ipar egzisztenciális és továbbfejlődési feltételrendszerének úgyszólván egészét szétzúzta:

- az élelmiszer-feldolgozást megfosztotta kiépített és védett piacától, de részben anyagbázisától (pl. Bácska, Bánság) és legolcsóbb munkaerőforrásától (szlovák munkaerő) is;
- a nehézipart csaknem teljes egészében megfosztotta hazai nyersanyag- és energiaforrásától (az Északi Középhegységben a határ magyar oldalán maradt kohászati kapacitás talajtalan torzónak vált!) valamint - az állam pénztelensége folytán - vásárlókörétől is;
- a kis- és kézműipari szektor, minden szívóssága ellenére, nagy vérvesztéssel szenvedett a súlyos recessziók következtében;
- külső finanszírozók közül erősen meggyengült Ausztria is és Németország is, miközben a belső felhalmozóképeség is erősen csökkent.

Ugyanakkor fejlődésnek indultak korszerűbb, dinamikusabb iparágak, részben hazai tőkével (Tungsram), részben nyugat-európai vállalkozások Magyarországra (olcsó munkaerőre támaszkodva és a hazai piacra való betörés reményében) települő, a "donor" országban elavulófélben lévő technológiát és termékeket alkalmazó filialéiként (Standard stb.). Az első, a "nyugat-európai" fejlődési út halvány és csonka jeleként értékelhető, a második, egy a mai NIC-típusú fejlődéshez sok tekintetben hasonló modell körvonalait mintázta. Eluralkodni azonban nem tudott, részben a válság közbejötté miatt, részben a hazai piac szűk volta és a környező országoktól való elzártsága miatt.

Végül, ebben a másfél évtizedben (különösen annak első éveiben) végbe ment egy tipikus importhelyettesítő iparfejlesztés is (textilipar és egyéb), amely a kieső osztrák-cseh import helyett - a valutahiány által kényszerítve

- próbált a hazai piacra termelni. Felszerelése elavult volt, rentabilitását az igen olcsó (főleg szakképzetlen női) munkaerő biztosította.

Ezek a '20-as , '30-as években keletkezett (vagy embrionális állapotból felfejlődött (lásd. gyógyszeripar) ágak, részben az előző korszak szerkezeti szegmenseivel együtt, alkották az alapját később az ország exportpotenciáljának is, a háború után e területek mennyiségi fejlesztése volt a legerőteljesebb. Néhány kivételtől eltekintve (vákuumtechnika, gyógyszergyártás, bizonyos mértékig a híradástechnika) ebből a rétegből verbuválódik a mai magyar iparszerkezet fejlesztési szempontból legreménytelenebb (a nem-NIC fejlődő országok konkurrenciájával szemben is hátrányt szenvedett!) rétege.

C. Középső kultúrréteg: a második világháborús hadigazdasági fejlesztések

A fejlesztések nem feltétlenül a háború kitörése után kezdődtek: a határkő inkább a politika és külgazdasági kapcsolatrendszer határozott német orientációjánál található, ami összefügg a Gömbös-programmal is.

Részben jelentősebb német tőke bevonásával és német know-how-ra alapozva

- megkezdődik néhány természeti erőforrás (pl. bauxit) feltárása és elsődleges feldolgozása;
- néhány tradicionális nehézipari kultúra (Győri Vagon stb.) profil-kiegészítése korszerűbb termékkel;
- bizonyos területeken lélegzethez jutnak hazai K+F-kapacitások is, ezek közül nagyipari termelés jön létre (Csonka Gépgyár, Juhász-Gamma Művek stb.);
- a háború kitörése után jelentős német hadiipari kapacitás települ át (biztonságot keresve) Magyarországra (pl. Szigetszentmiklós);
- a háború előrehaladtával mind több üzem átállítása igénytelenebb, olykor igényesebb hadifelszerelések gyártására (MOM, Pét, Fűzfő stb).

A mai magyar ipari kultúra igényesebb rétegének elég jelentős hányada ebben a periódusban fejlődik ki (Más kérdés, hogy kimenetelében mibe kerül ez az országnak).

A felszabaduláskor - az általános leromboltság és kifosztottság helyzetét leszámítva - a következő potenciál állott a magyar ipar rendelkezésére:

- Korszerűtlen szektorok: a '20-as évek importhelyettesítő erőlködésének nagyrésze; a Monarchia idejéből ittmaradt élelmiszeripar nagy része; a kis- és kézműipar válságot túlélt hányadának nagy része;
- Nem különösebben korszerű, de jelentős hazai hagyományokkal rendelkező, korszerűsíthető szektorok; (nehézgépgyártás, "NIC-típusú" ipar nagy része);
- "Ugrásra kész", csaknem nyugat-európai teljesítményekre képes szektorokhoz előző korszakban hazai tőkére és know-how-ra épülő dinamikus szegmensek (finommechanika, elektronika, vákuumtechnika, gyógyszergyártás stb.); azok a hadiipari szegmensek, ahová a német haditechnika beáramlott.

Hangsúlyozom: mindezek erősen kihasznált, leépített, lerombolt állapotban, a szellemi tőke egy része is lepusztulva, továbbá, tudni kell azt is, hogy a magyar ipar XX. sz. közepén korszerűnek mondható, vagy elviselhető áldozatokkal korszerű szintre hozható hányada együttvéve nem lehetett több az ipar 1/4 - 1/3-ánál, s hogy az egész ipar - korszerű, korszerűsíthető és reménytelenül elmaradott szegmensek összesen -, részarányát tekintve nem volt sokkal nagyobb, mint egy sziget az igen elmaradott agrár-tengerben.

A XX. sz. végére a '40-es évek közepén még modernnek titulálható ipari kultúrák "fénye" is erősen megkopott: igazán dinamikus, fejlődőképes szegmenst a mai magyar iparszerkezet ebből a korból is keveset örökölt: ilyen pl. a gyógyszeripar /második kultúrréteg terméke/, valamint a gyengeáram technikának és finommechanikának azon pontjai, amelyek később szofisztikáltabb termékkörre és technológiára tudtak átállni.

D. Közelmúlt kultúrrétege: a hidegháborús korszak iparfejlesztési politikájának szerkezeti elemei

Azzal, hogy az ország 1945 után a "szovjet befolyási övezetbe" került, az iparfejlesztésre fontos következmények származtak:

- az ipar elszakadt a hagyományos tőke-, szellemtermék- és be rendezésellátó bázisaitól: ez az 1949-ben bevezetett embargóban kulminált;
- ráutalttá vált a keleti - lényegében szovjet - energia- és nyersanyagellátásra;
- ugyanakkor óriási, biztos, jól fizető, "éhes" és műszakilag, valamint a kereskedelmi kultúra vonatkozásában - igénytelen piacot szerzett bármilyen feldolgozott terméke számára: minél szofisztikáltabb volt ez a termék, annál inkább;
- részt kellett vállalnia a hidegháború nyomán kialakult védelmi erőfeszítésekben.

A fentiek értelmében lehetőség nyílt arra - legalábbis elvileg -, hogy az ország a történelem folyamán kialakult összes ipari profilt, lényegében piaci korlát nélkül fejleszthesse: csak termelési, illetve termelési tényező korlátokkal kellett számolni: ezekből

- az energia- és nyersanyagkorlát nem volt számottevő: a nagy partner ui. bármilyen volumenű anyagexportra kész volt beruházási javak, fogyasztási cikkek és szellemi termékek ellenében, mégpedig (részben politikai indítékoktól vezérelve) jutányos fizetési feltételek között.
- egyelőre munkaerőkorlátokkal sem kellett számolni: tartalékként rendelkezésre állott a kihasználatlan munkaerőkapacitás városon (munkanélküliek, háziasszonyok, kisipar stb.) és - főleg - falun. Gyorsított szakképesítéssel ezt mozgósítani lehetett, igaz, a sebtében kiképezett első generációs munkaerő minőségi teljesítményre egyelőre nem volt képes;
- az egyik valódi korlátot a beruházási forráshiány jelentette: tekintettel az alacsony nemzeti termelékenységre és az amortizálódó nemzeti vagyon kicsiny voltára, a felhalmozás eleve szűkre szabott volt. Ezen a gazdaságpolitika a következő módon próbált segíteni:
 - nagy szervezeti centralizációval és horizontális nagyvállalatok szervezésével csökkenteni a rezsiköltségeket;

- szigorú anyag-, bér- és beruházási gazdálkodással ("direktív tervezés") minimumra szorítani a "rendszer-működési veszteségeket";
- az akkor viszonylag bővében lévő termelőerők - pl. az infrastruktúra - fejlődésének megállításával ("rablógazdálkodás") többletforrást nyerni az ipar számára; ugyanilyen megfontolás alapján a mezőgazdaság "megsarcolásával" is;
- végső soron a lakosság egyéni fogyasztásának csökkentésével is lehetett beruházási forráshoz jutni: ezt azonban csak akkor volt lehetséges realizálni, amikor a termelési szerkezetben megtörténtek az elmozdulások a beruházási javak irányába (tekintettel arra, hogy az életszínvonal-esés által "megspórolt" fogyasztási javak exportja révén beruházási javakat csak módjával lehetett beszerezni Keletről, Nyugat felé ezek a cikkek eladhatatlanok voltak az importot pedig az embargó korlátozta.)

Rendkívüli módon megnehezítette az iparfejlesztést az, hogy

- a szovjet partner a nyersanyagok úgyszólván teljes egészét csak teljesen feldolgozatlan formában tudta rendelkezésre bocsátani, ezért Magyarországra hárult az igen beruházás- és energiaigényes elsődleges feldolgozási fázis kiépítése /vaskohászat, olajfinomítás/;
- továbbá: az iparfejlesztési modell erősen építésigényes volt: ez felszívta a szakképzetlen munkaerő nagy részét, de tőke- és energiaigénye is nagy volt /cement, téglaiipar, mészipar, betonvas stb/;
- a szervezeti és tervezési modell alapján támadta az emberi tényező érdekeltségét és iniciálási képességét, ezért végülis a célirányos, takarékos gazdálkodáshoz az emberi alkotókészség megmozgatásához fűzött reményekből semmi sem lett;
- a szovjet nyersanyag- és energiaszállítások az ottani termelési-beruházási ciklusok időről-időre bizonytalanná váltak, ami - a nagymérvű egypiacos függési viszonyok következtében - begyűrűzött a magyar gazdaságba is;

- a honvédelmi kiadások magas volta nagy forrásokat vont el az ipar műszaki fejlesztésétől is, valamint csökkentette azon fejlesztések volumenét, amelyek - ha több éves késéssel is - végülis fogyasztási javakban "fordultak termőre".

A hidegháborús szituáció diktálta iparfejlesztés (a "szocialista iparosítás" ehhez csak ideológiai "aláfestő zene" volt: lényegében egy igen nagy mértékben determinált kényszerhelyzetről beszélhetünk) a magyar gazdaság külgazdasági magas-érzékenysége, valamint alacsony szociális teherbírási rugalmassága folytán 1953-ra csődbe ment. (1953-56 között egy rövid, de igen heves "vergődéses" szakasz következett, amely - 1956 őszével, vagy anélkül - mindenképpen modellváltásra kényszerítette a gazdaságpolitikát.)

E. Félmúlt kultúrréteg: a "golden sixties" ipari fejlődésének leglényegesebb elemei

Az iparpolitika a következő momentumokra épített:

- a KGST felvevőpiacra a nyersanyag-energia-ellátási képességeire,
- az A., B., C. korszakokban kiszelektálódott értékesebb ipari profilokra /stratégiájának középpontjába ezek fejlesztését és megfelelő profilokkal való kiegészítését igyekezett állítani;
- a D. korszakban létrejött kohászati és nehézvegyipari bázist pedig úgy tekintette, mint adottságot, amelyből az amortizációs folyamat során hasznot lehet húzni, utána újraértékelni a szerkezeti szerepét;
- a korszak közepén fokozatosan megnyíló nyugati együttműködési lehetőségeket "Jolly joker"-ként kezelte:
 - korszerű technológia- és know-how-szerzési lehetőségként;
 - a KGST-piac vásárlási bizonytalanságait áthidaló pufferpiacként;
 - alappiacként a kifejlesztendő "világszínvonalú" feldolgozott termékválaszték elhelyezésére;
 - kiegészítő tőkeforrásként.

A korszak folyamán fokozatosan kibontakozott a magyar gazdaság külső kapcsolatrendszerének meghatározó alapvonása:

1. Magas szinten feldolgozott, de a nyugati piacokon (műszaki és kidolgozás-minőségi okokból rentábilisan nem értékesíthető termékek) tömeges exportja a KGST felé;
2. Ennek fejében bőséges és olcsó energia- és nyersanyagellátás (valamint néhány vegy- és gépipari termékcsoporthoz tömeges importja: kénsav, földmunkagépek, teherautók, energetikai berendezések stb.);
3. A rubelért importált (komparatív haszonnal exportált árúért szerzett rubelért) anyagok egy részének elsődleges feldolgozása (hengerelt áru, etilén, PVC-por, tömbalumínium stb.) után, ezek exportálása Nyugatra (sok rubel + kevés hazai hozzáadott érték konvertálása \$-ral);
4. A szerzett \$-on elsősorban finom anyagok, alkatrészek és know-how-k behozatala, amelynek segítségével a hazai feldolgozott termékek műszaki és minőségi paraméterei gyorsan növelhetők;

5. Ez:

- a.) alátámasztja a hazai, életszínvonal növelés-centrikus gazdaságpolitika biztonságát;
- b.) reménybelileg közelebb hozza a feldolgozó ipar nyugati versenyképességét;
- c.) attraktívabbá teszi a magyar feldolgozó ipar termékeit a KGST partnerek előtt - ami növeli az ellátási biztonságot;
- d.) növeli a gazdaság \$-bevételeit a Rbl-konverzió keresztül /pontosabban: noha a nyugati piacon csak alacsony szinten feldolgozott és erősen beruházásigényes áruskálát lehet eladni, mivel ezen árutömeg értékének orosz-lánrésze Rbl-import, és ennek ellenében magasan szofisztikált, mérsékelt beruházásigényű árutömeg áll, végeredményben a hatás ugyanaz, mintha a nyugati piacon adta volna el az ország a stratégiai termékeit (autóbusz, híradástechnika, mikroelektronika, szerszámgép, gyógyszer stb.).

A dollár - rubel tömeges konverzió ebben az időben válik a magyar gazdaság működési létfeltételévé. A konstrukció biztosította a nemzeti új-ratermelés akkora jövedelemgeneráló képességét, amely végülis lehetővé tette a lakossági jólét folyamatos, érezhető mértékű javítását a gazdaság minőségi teljesítményének jelentős növelése nélkül.

Mivel a korszak folyamán a GDP exporthányada már megközelítette a 40%-ot, s az export mintegy 9/10 része ipari (gyakorlatilag csaknem teljes egészében feldolgozó ipari) termék volt (a kohászati, élelmiszeripari, olajle-párlási stb. termékeket is ebbe a kategóriába számítom), a sikeres - vagyis magas hazai jövedelmet generáló - dollár - rubel konverziós tevékenység az iparpolitika fő vezérlő elvévé is vált (noha explicite ez nem fogalmazódott meg irányelvekben, vagy tervekben!). Vulgárisan fogalmazva: az ipar egyik fele "rubelből csinált dollárt", a másik fele "dollárból csinált rubelt", s a két, párhuzamos folyamatnak az együttesen évente 3-4%-kal emelkedő életszín-vonalon kívül még pozitív dollár-szaldót is kellett produkálnia.

A konstrukció sikere a következő körülmények kedvező voltát tételezte fel:

- a Szovjetunió érdekeltségét abban, hogy "kelet-európai" minőségű feldolgozott termékekért "kemény" energiával és nyersanyagtermékekkel fizessen;
- a szovjet nyersanyag kitermelő iparágak tág termelési korlátját és alacsony költség szintjét;
- a nyersanyagok és feldolgozott termékek közötti, az utóbbiaknak kedvező cserearányokat;
- a szovjet nyersanyag- és energiaexport korlátozottságát Nyugat felé.

A "golden sixties" előrehaladása folyamán ezek közül mindegyik bizonytalanná vált: mind erősebben vetítette előre árnyékát a keleti viszonylatú sajátos, "gyarmati" munkamegosztást fenntartó érdekviszonyok gyengülése. E kivételesen kedvező külkereskedelmi feltételek nélkül a rendszer másik, "nyugati" ága sem volt fenntartható: a Nyugatra exportált magyar árutömeg nemcsak nyomott ("bóvli"-) árszínvonala folytán volt ráfizetéses, hanem szerkezetileg is ellentmondott az iparfejlesztési érdekeknek: zöme komparatív veszteséget jelentett a nemzetgazdaságnak. Ezt nem ellensúlyozta a

nyugati piac minőségre és magas kereskedelmi kultúrára "nevelő" hatása, sem a korszerű technika transfere: ez utóbbi a gyakorlatban nagyon szűk körű volt (a nyugati import gép- műszer- szellemi termék hányada egyszer sem érte el a 15%-ot) és a műszaki színvonala sem érte el a kívánatos szintet (részben a nyílt és burkolt embargó, részben a magyar vásárlások pénztakarékossága, olykor szakszerűtlensége miatt). A nyugati együttműködés termékminőség- és műszaki szint javító hatása alatta maradt a remélteknek: éppen csak arra volt elég, hogy ideig-óráig ellensúlyozza a szovjet érdekeltség rohamos csökkenését a fennálló forgalmi szerkezet fenntartásában. Továbbá: amikor a \$-Rbl konverzió cserearány-viszonyai is veszélybe kerültek (1973 ősze: első olajárrobbanás), világossá vált, hogy a kivételesen kedvező kül-gazdasági szituációt "meglovagoló" iparpolitika felváltandó egy másikkal.

F. A történelmi jelenkor kultúrrétege: az ipar történelmileg kialakult szerkezetének ellehetetlenülése

Az olajválság nyomán viharosan megváltozó nemzetközi piaci értékrend egy olyan magyar ipart talált, amelynek fejlődése

- minden egyéb torzító körülmény figyelembevétele nélkül is befejezetlen volt: sem ágazati rendszere nem forrott még ki, sem K+F - Termelés - Értékesítés láncolatai nem voltak még teljesen kiépítve, sem alapanyag - előgyártmány - féltermék - végtermék vertikumai nem állapodtak még meg; "félig kifejlett" mivoltában már túlságosan export-orientált és már túlságosan import-kiszolgáltató volt, ennek következtében input oldalról már erősen minőség- és műszaki szint igényes volt, ezzel szemben teljesítményei még csak egy igen szerény igényű, "elnéző" és szigorúan védett piacon keltették azt a látszatot, mintha a magyar ipar érett korszakába lépett volna;
- minden egyéb alulfejlettségi körülmény figyelembevétele nélkül is fejlődési torzulásokat mutatott: magával hurcolta a túlméretezett "Monarchia"-iparágak egy részét csakúgy, mint a '20-as évek autark törekvéseinek eredményeit és a hidegháborús időszak alap-

anyaggyártásba és hadiiparba befagyasztott - az ország méreteihez képest óriási - tőkét, a kifejezetten szovjet óriás-megrendelésekre létrehozott, vagy "felfúj", műszakilag elmaradott gépipari, elektromos és elektronikus ipari, ruházati ipari stb. kapacitásait; - az ipari szerkezet a különböző fejlesztési és külgazdasági illeszkedési stratégiák félbemaradt megvalósításának "múzeumaként" is felfogható.

- mindezekkel együtt magán hordozta a külgazdasági- és életszínvonalpolitikai - olykor súlyos - kompromisszumok "hegeit": pl. az 1950-es évek végén kibontakozott - alapjában véve igen ésszerű és a magyar viszonyokkal adekvát - irányzatot, miszerint a '20-as években halványan elkezdődött és a '40-es évek elején lendületbe jött anyagtakarékos, kvalifikált elevenmunka- és innovációigényes, mérsékelt beruházásigényes, nem különösebben tömegtermelés-igényes gépipari, elektromos-elektronikai- finomvegyipari nyomvonalon kell továbbhaladni, minduntalan hátrébb kellett tolni, vagy megszakítani az anyag- és energiabázis (KGST) bizonytalanságai és a nyugati exportkényszer követelményei miatt. Így születtek kohászati rekonstrukciós, könnyűipari programok, óriási energetikai és olajkémiai konstrukciók stb. stb. (Ilyen körülmények indokolták a mezőgazdaság modernizálásának azt a sajátos válfaját is, amely egyértelműen az extenzivebb növényi kultúrák és az igénytelenebb, gyorsabban megterülő állattartási ágak részarányát növelte az agrárszerkezeten belül)
- Mind a makro-szerkezetre, mind a kibocsátott áruk választékára, minőségére és használati értékének egyéb jegyeire rányomta a bélyegét az a körülmény, hogy az egész ipar fejlesztés egy sajátos társadalmi modell megvalósításának munkájába illeszkedett bele.

E modell igen pregnáns prioritásokat adott

- az ember, mint dolgozó lény követelményeinek, az ember, mint fogyasztó lény követelményeivel szemben;
- a társadalom lét-axiómájaként kezelte a teljes foglalkoztatottságot, s ennek érdekében súlyos kompromisszumokra kész volt a munkahelyek fajlagos technikai felszereltségével szemben;

- jóléti modelljének alapmotívuma a tisztas, szerény fokoza-
tosan és egyenletesen emelkedő fogyasztás egyenletes teríté-
tése a lakosság egészére, szemben a kiugró jövedelmekre
alapozódó "csúcsfogyasztásokkal" és ezek húzóhatásával
operáló modellekkel.

Mindezeket a prioritásokat Magyarországon - különösen 1957 után - csak erős következtetlenségekkel lehetett érvényesíteni: a két modell "vegýtítése" azonban inkább az ellenállhatatlan importéhségben, mintsem a hazai termelés szerkezetében és minőségi paramétereiben fejtette ki hatását.

Amikor ez a "szocialista" iparszerkezet, az exportkínálaton keresztül konfrontálódott a nyugati iparral, kiderült, hogy azzal sehogyan sem kompatibilis:

- input oldalról: a technológiaiimport apró részletekben nem tud beépülni a hazai technológiai szervezetbe; csak nagy, komplett egységekben plántálható működőképesen át, akkor viszont húzza maga után az alkatrész-importon kívül az anyagimportot is, miközben a hazai felhasználási körülményeket figyelembe vevő adaptálás és a hazai alacsony munkakultúra együttesen nyugati exportra alkalmatlan árut produkál, a csaknem teljesen nyugati importköltségeket tartalmazó termelésből;
- még önmagukban tökéletes használati értéket képviselő árúi, árúrendszerei sem illeszkednek be igazán a nyugati felhasználási szerkezetekbe - vagy ha igen, akkor a legalacsonyabb vásárlóképességű rétegek nem dinamikus keresleténél találnak csak érdeklődésre.

A magyar ipar mindezek következtében nem volt abban a helyzetben, hogy könnyűszerrel, virulens módon reagáljon a világpiaci kihívásokra, végrehajtsa azokat a technológiai és szerkezeti, valamint piaci módosításokat, melyeket a japán, vagy nyugat-európai ipar megtett, vagy akár ráálljon azokra a pályákra, amelyeket a NIC-típusú gazdaságok megcéloztak.

Nehéz utólag valószínűsíteni is, de feltételezhető, hogy a magyar iparnak nagyobb esélye teremtődött volna még a degradációs folyamat elkerülésére

(vagy tetemes lassítására: a visszafordíthatalan fokozatig való eljutás megelőzésére), ha

- a gazdaságpolitika nem több éves késéssel reagál az életveszélyes kihívásra (1977 őszi KB határozat) és nem dobja sutba az alapjában véve használható stratégiát még megvalósítás előtt;
- a gazdaságpolitika egyik szárnya nem "fúrja" az 1968-as szabályozási-tervezési reformot, a másik szárnya pedig nem táplál illúziókat abban a tekintetben, hogy a teljes egészében magas konjunktúra viszonyaira méretezett reform, a gyors struktúraváltással és nyomott konjunktúrával jellemezhető új helyzetben is használható (sőt: mindentudó panacea) lehet;
- a KGST-tagországainak gazdaságpolitikái nem hagyják felülkerekedni az egymás rovására való válságkezelési tendenciákat, hanem próbálnak kijutni a legnehezebb helyzetből;
- a szakmai és politikai közvéleményben nincs végletes averzió a belső piacra (is) alapozó fejlesztések iránt.

A valóságban azonban az alaposan átgondolt, komplex stratégia helyett egy átgondolatlan, primitív, sok tekintetben durva műhibákkal is tarkított generális restriktív vált a gazdaságpolitika gerincévé; a viták kereszttüzébe nem a "hogyan" és "merre" kérdései kerültek, hanem a reformerek, ultra-reformerek acsarkodásai egymásra; a belső gazdasági viszonyok egészséges rendbentartása, a belpiac építése helyett, a növekvő, illetve növekedni állandóan ugrásra kész adósság elleni napi, kétségbeesett rögtönzés-hadjárat, s végül: a kollektív válságkezelés helyett a KGST ellehetetlenítése.

A tárgyunk szempontjából kiemelendő eredmény: a magyar ipar a gazdaságpolitikai-fejlesztési stílus- és modellváltás a '80-as évek elejére elvesztette lendületét, miközben nem volt módja erőt gyűjteni, a 80-as évek közepétől kezdve fokozatosan "nekikészülődött" a tömeges hanyatlásnak, ami a '90-es években igen gyors ütemben megkezdődött:

- a termelés a stagnálásból a gyorsuló csökkenésbe megy át;
- a termelési tényezők részben tönkremennek, részben széthullanak;

- szervezeti széthullás megy végbe újracsoportosítás nélkül;
- az export erőtetése része a gyáron felélésének;
- a külföldi konkurrencia kiszorítja a hazai ipart a belpiacról is, miközben a külpiacon alkalmi, eseti eladásokból gyülik össze a bevétel;
- a külföldi tőke befogadása a gazdaságpolitika részéről tervszerűtlen, nem átgondolt, nem irányított folyamat, ennek következtében az országba irányuló tőke-transzfer nem csatornázódik az ipar és a nemzetgazdaság problémáinak megoldása felé; ellenkezőleg, távlatban súlyosbítja ezeket.

2. A magyar ipar mai teljesítőképessége — a nemzetközi piac szemüvegén keresztül

A rendkívül változatos történelmi áttekintés célja egy sor, csak a mai viszonyok "pillanatfelvételén" alapuló elemzés számára nehezen, érthető jelenség világossá tétele: a magyar ipar szerkezetében, a nemzetközi piac által mért teljesítményében alig van irreális, vagy pusztán voluntarizmussal, ideológiai okokkal magyarázható vonás. Hogy gyakran felmerül az ilyen magyarázat, főleg annak köszönhető, hogy a mindenkorai gazdaságpolitika ideológiai "vehikulumba" próbálta csomagolni a kényszerhelyzetekkel szembeni megalkuvásait, a könnyebb lenyelethezesség végett. Mivel ezek az ideológiai alindoklások nem csak a sajtóban és az elméleti munkákban ömlöttek szét (mintegy propaganda anyagokként), hanem átszöttek a hivatalos gazdaságpolitikai okmányok és megnyilatkozások szövegeit is, önmaguktól kínálták a lehetőséget az okok és okozatok felcserélésére. Ez persze veszedelmes tendencia, különösen akkor, ha a gazdaságpolitika maga is kezd hinni saját ideológiai blöffjeiben: ekkor ti. tényleg megtörténhet az, hogy a fark kezd el csóválni a kutyát, azaz a döntéseket nem "garnírozzák" ideológiával, hanem ideológiai érvekre alapozzák a gazdaságfejlesztési döntéseket. A magyar történelemben két olyan korszakot lehet világosan felismerni, amikor ez a "kutya fark által való csóválása"-hatás felfedezhető a gazdaságpolitikai döntésekben: az első a '20-as évek eleje-közepe, mikor is a gazdaságfejlesztést egyértelműen alárendelték egy közeli területi revízió dogmájának, a második

az '50-es évek eleje, amikor a bizonyíthatatlan meglévő kényszerhelyzetre való reagálást azért "lihegték túl" (sok tekintetben tragikus módon), mert a polgárháború alatti és utáni, valamint a világháborús hadigazdasági orosz szükségállapot (sok tekintetben logikus) intézkedésrendszere dogmagyűjteményként importálódott Magyarországra. (Az a jelenség pl. amelyet csökkenő tőkehozadék melletti bővített újratermelésként tartunk számon, "a nehézipar fejlesztésének elsődlegessége" címen vált a pszeudomarxizmus dogmájává, ilyenformán abszolutizálódott "érinthegetlenné" éteriesült, és vált rész okává a kelet-európai ipari fejlődés egyik legsúlyosabb eltorzulásának. Ám csak rész okává: nem ismerünk olyan "take off" szakaszban leledző gazdaságot, amely a műszaki fejlődés periodikus lelassulási szakaszaiban, vagy háborús fenyegetettség esetén nem kényszerült volna a nehézipar erőltetett ütemű fejlesztésére). Aki tehát nem akar a Gerő által irányított OT-hez hasonló hibákba esni, az jobban teszi, ha az elődökre való ideológikus nyelvnyújtogatás helyett megpróbálja feltárni az iparfejlesztés történetének kihívásait és kényszer- szituációit és elemezni a válaszok, adaptációs koncepciók célszerűségét.

Mindehhez persze komoly önismeret szükséges. A következőkben ehhez igyekszem támpontokat adni - ismét csak vázlatosan.

A. A mai magyar gazdaság diagnosztikája

A gazdaságnak lehet olyan "anatómiai" - azaz felépítésében, a termelési tényezők mennyiségében, minőségében, garnitúrájában és tevékenységi ("ágazati") megoszlásában rejlő - defektusa, amely bizonyos nemzetközi helyzetekben, vagy fejlődésének meghatározott szakaszaiban tévesen, lanyhán, hibásan működővé, a világ kihívásaira rosszul reagálóvá teszi. Továbbá, megfigyelhető, hogy a belső, vagy külső kihívásokra adott válaszok - helyesek, vagy helytelenek - egy adott gazdaság fejlődésének adott szakaszán, konzekvensen "elhordanak" valamilyen irányban: ezek "fiziológiai" defektusok, normálistól eltérő hajlamok. Végül a gazdaság tudatos befolyásolásának, irányításának is vannak "megrögzött" sajátosságai, tradíciói, reflexei: ezek összességé adja ki a gazdaság "etológiáját".

A történelmi áttekintés summázata az, hogy a magyar gazdaság, s ezen belül az ipar számos, a normál és a drámai pillanatokban való működését nehezítő hiányossággal rendelkezik. A legfontosabbak:

1. - Iparának csaknem teljesen hiányzik az alapanyag- és olcsó energiabázisa. A hazailag kitermelhető ipari alapanyagok - kevés kivétellel vagy természeti okoknál fogva túl drágák ahhoz, hogy segítsék a feldolgozás versenyképességét (szén, bauxit, réz), vagy a nemzetközi piacon olyannyira leértékelték (mezőgazdaság), hogy ezen, áróllóval terhelt színvonalhoz képest termelnek drágán. A tendencia alóli ritka kivételek (szénhidrogének) mennyisége kicsi és készletei fogyóban vannak.

Ez azt jelenti, hogy az ipar részben kénytelen import-anyagbázison működni, részben kénytelen lenyelni a hazai anyagtermelés drága voltát, mindaddig, amíg a hazai termelést csak ennél gazdaságatlanabb (magasabb Ft/\$ mutatójú) feldolgozó ipari exporttal szerzett devizával tudja kiváltani. Amíg létezett a fentiekben vázolt szovjet érdekeltség a magyar gazdaság olcsó anyagellátásában, ez a defektus látens formában létezett: ma azonban már teljes mértékben felszínen van és komoly akadályát jelenti az ipar versenyképességének abban az esetben is, ha az exportszerkezetben a kevésbé energia- és anyagigényes termékek dominálnak. A piacgazdasági közegben azonban erről egyelőre (sajnos: igen hosszú ideig) szó sem lehet. A magyar gazdaság egyik fájdalmas paradoxona az, hogy mindenféle érdekei a nem anyag- és energiaigényes exportszerkezethez láncolnák, ugyanakkor a világpiacon csak anyag- és energiaigényes javakat tud nagy tömegben eladni, hogy megszerze azt a devizatömeget, amelyért jószerével anyagot és energiát vásárol. Ez biztos világgpiaci kivézetetést jelent a gazdaságnak.

2. - Ipara idült tőkehiánnyal küzd: felhalmozási tartalékai hosszú évtizedeken keresztül olyan kapacitások létrehozásába fektetődtek be, amelyek "alól", vagy a piac gurult ki (Monarchia, a Harmadik Birodalom, a KGST), vagy eleve dinamizmusukat veszítették voltak (textilipar, kohászat, vasúti járműgyártás stb), vagy nem tudtak lépést tartani a világfejlődéssel (szerszámgépipar, híradástechnika, mikroelektronika stb), vagy gazdaságpolitikai baklövések miatt szenvedtek

nehezen behozható (talán nem behozhatatlan) hátrányokat (gyógy-szer, orvostechnika, agrártechnika stb.) Ráadásul az ország félig fejlett, azaz az egy főre eső maximális felhalmozás sem nagy, kicsi a kumulált felhalmozás, nem elégséges a nagy erőfeszítésekre, továbbá a lakosság több nemzedéken keresztül elhalasztott keresletekkel küszködik - azaz egyetlen épeszű politika sem kockáztatja meg a felhalmozás maximalizálását. Hozzáteszem, hogy a kedvezőtlen cse-rearányok és az adósságszolgálat rendszeresen kivéretteti a felhalmozást: ezt nem kompenzálja az utóbbi néhány évben vékony érben becsordogáló külföldi ipari tőke sem.

A gazdaság másik fájdalmas paradoxona, hogy exportjának fajlagos beruházás-, ill. állótőke-igénye igen magas (kohászat, mezőgazdaság, élelmi-szeripar, olefinkémia stb.), sok jel mutat arra, hogy az import jó részének hazai termeléssel való helyettesítése (ami persze más okok miatt nemigen lehetséges) állótőkét takarítana meg az országnak. Vagyis a külgazdasági kapcsolatrendszer egyfelől de facto tőkét szív ki az országból (kamat- és profittranszfer), másfelől a kívánatosnál tőkeigényesebb szerkezet fenntartására kényszeríti az országot. Ez is biztos kivérettetés.

3. - Ahhoz, hogy a nyersanyag- energiadeficitjét fedezze, netán a defici-tes hazai kitermelést megszüntesse, valamint ahhoz is, hogy a gazdaság fajlagos anyag- és energiaigényét mérsékelje, továbbá ahhoz is, hogy a számára kedvezőtlen, fölösleges exportcélú tőkelekötéseket is mérsékelni tudja, az országnak óriási mértékűvé kellene növelnie exportjának újdonságtartalmát, valamint gyökeresen meg kellene változtatnia termékei minőségét. Ez hosszú távú, hatalmas volumenű hazai K+F tevékenységet, valamint az ehhez kapcsolódó, ugyancsak nagy volumenű szellemi termék- és technológia importot követelne. A kivérettetett, degradálódófélben lévő gazdaságban azonban a K+F tevékenység is haldoklik, az ország nem képes finanszírozni még az alapvető tudományos tevékenységeket sem, az alkotóképes népesség vagy olyan területekre vonul, ahol a kenyerét megkeresheti, vagy beáll a brain-drain folyamatba.

Az ide áttelepülő ipari tőke viszont nem hoz magával jelentős és nivós know-how-t: üzleti érdekei nem ezt diktálják.

A harmadik fájdalmas paradoxon tehát az, hogy az országot gazdasági lebénultsága veszedelmesen akadályozza abban, hogy a számára kedvező stratégiai irányban változzék.

4. - Mindezek miatt nem marad hátra más, mint olcsó, szakképzett, fegyelmezett munkaerőt kínálni a partnereknek, akár árúcikkek alacsony költségein keresztül, akár a hazai ipari befektetések gyors megtérülésén keresztül. Ilyen technológiai felszereltség mellett, amilyen az országban jelenleg rendelkezésre áll, ilyen infrastrukturális állapotok mellett, a munkaerőpiac ilyen szétziláltsága és a munkakultúra jelenlegi állapota mellett ez az olcsóság úgyszólván lehetetlen állapotokat teremtene a munkaerő újratermelési viszonyaiban. Hozzáteszem, hogy a munkaerő olcsóságára - és kizárólag erre - épített együttműködési modell a partnerekben egyértelműen a viszonyok kozerválásának érdekelttségét szüli, amennyiben a munkaerő olcsóságát a meglévő életviszonyok súlyos degradálásával kell megteremteni, a gazdasági és politikai kockázat nagysága miatt nem is nagyon akadna rá vállalkozó (hacsak a kormányzat nem hoz létre kemény diktatórikus viszonyokat).

A magyar gazdaság negyedik fájdalmas paradoxona az, hogy az egyetlen termelési tényező, amelyre az exportot építheti jelenleg, a rutinmunka olcsósága: ez azonban csak abszolút mértékkel mérve igaz, ha összehasonlítjuk a termelékenységgel, az eleven munka Magyarországon már drágának bizonyul, s mivel a jelenlegi fogyasztási szint már a munkaerő egyszerű újratermelését sem egészen fedezi, ezért olcsóbbítása súlyos politikai defektusok nélkül nem képzelhető el. Vagyis a szerény szakképzettségű és felszereltségű, munkaigényes tevékenységek exportja sem mutat előre.

E négyzeres paradox helyzet (amely végülis egyetlen tényezőre: a nemzetközi piaci versenyképesség hiányára vezethető vissza, ez pedig két forrásból, a fejletlenségből és az outtsiderségből táplálkozik!) mintegy "bekeríti" a magyar ipart: nem csak a nemzetközi piac küzdőterén, hanem - egy, akár

csak a GATT-konformitás mímelése erejéig - liberális gazdaságpolitika esetén a hazai piacon is.

Mondhatnók, beleilleszkedvén a "chicagoniták" kórusába: "úgy kell neki, tanuljon mórest, szedje össze magát és váljék versenyképpé" - Ez azonban nem ilyen egyszerű. Közismert, hogy ha a nevelő célzatú atyai legyintés a pajszerrel történik, a gyermek nem okul belőle, hanem megnyomorodik vagy meghal. Ennél jóval kisebb erejű ütés szétkeni a falon a szúnyogot. Vagyis az, hogy a nemzetközi verseny hatásának való kiszolgáltatás fejlődés-kényszerítő hatással van-e az ország iparára, avagy visszafordíthatalan torzulásokat eredményez benne, netán lehetetleníti és teljesen tönkreteszi, három tényező együttes hatásának eredője:

- a honi ipar fejlődési potenciálja (figyelembevve a nemzetközi piac normáit: azaz használati érték- és költség-követelményeit), valamint jelenkori erőnléte, azaz kihívásokra való reagálási képessége;
- a nemzetközi piac keresleti oldali követelményrendszerének milyensége, vagyis az, hogy a piacon olyan javak iránt van-e kereslet, mégpedig dinamikus kereslet, amilyeneket az adott ország képes előállítani, és olyan árszínvonalon tudja-e felszívni (figyelemmel az ország import-árszínvonalára), amely nem nyomorítja el az exportórt; másképpen megfogalmazva: a külpiacon követelményei az ország alkalmazkodási rugalmasságának határain belül vannak-e, avagy kívül: ez utóbbi esetben ui. az ország nemzetközi teljesítőképessége egyébként elfogadható potenciál és erőnlét esetén is tart a zéró felé;
- a nemzetközi piac kínálati oldali szituációja, egyszerűbben fogalmazva az a versenyhelyzet - vagy: "erőpozíció" - amelyben az adott nemzetgazdaság ipara (illetve: egész export-skálája) leledzik: egy kölcsönös előnyökre és finom-egyensúlyokra alapozott munkamegosztási, termelésítényező- és tőkeáramoltatási, üzleti információ-áramoltatási körön ("a pikszisen") belül helyezkedik-e el, netán szerves része egy működő oligopol struktúrának, avagy mindezek az érdekkölcsönösségeken és érdekszövetségeken kí-

vül kénytelen a konkurrenciaharcban résztvenni, e harc "kemény-
ütközeti"-szektorában?

E három tényezőtől csak egy fél függ teljes egészében az adott ország gazdasági (természetes, és/vagy gazdaságpolitikával "művileg" gerjesztett) virulenciájától: ti. az, hogy

- a) milyen bölcsen gazdálkodik termelési tényezőivel és hogyan gyarapítja azokat mennyiségileg ill. minőségileg;
- b) milyen a vállalkozókészége, beleértve a szabályozási rendszer létrehozta vállalkozásbarát piaci környezetet is;
- c) milyen aktív külgazdaságpolitikával stimulálja a belpiac alanyait a sikeres világpiaci szereplésre és a partnereket a gazdaság érdekeivel szinkron mozgásokra.

A másik két és fél tényező: tehát az időpillanat potenciál-adottságai, a külpiaci kereslet és a külpiaci versenypozíció kívül esik az adott ország - esetünkben Magyarország, illetve a hazai gazdaságpolitika kompetenciáján: vagy kedvező, vagy nem, vagy lehet hozzá alkalmazkodni, vagy csak elszenvadni lehet a hatásait, amelyek annál erősebbek,

- minél nyitottabb szerkezetileg a gazdaság, vagyis minél nagyobb a hazai termelő-gazdálkodó szektor függősége a külpiaci eladásoktól, és minél nagyobb a hazai felhasználás függése a külföldről származó ellátmányoktól;
- minél nyitottabb kereskedelempolitikailag a gazdaság, vagyis minél inkább lemondott arról (önszántából, vagy nemzetközi partneri, netán politikai nyomásra), hogy megvédelmezze belső piacát a külső (nyilván bénítónak, torzítónak, kivéreztetőnek ítélt) piaci hatások ellen, illetve bátorítsa, finanszírozza a hazai vállalkozásokat a külpiacokon való megjelenés esetén;
- minél sebezhetőbb a gazdaság, vagyis minél kevésbé képes a számára kedvező fordulatot kihasználni és minél vehemensebben reagál a számára kedvezőtlen piaci fordulatokra.

A magyar ipar fentebbi "anatómiai" áttekintése azt a következtetést sugallja, miszerint

- Elméleti fejlődési potenciáljában akadnak elég erős, reményteljes szegmensek, mindenekelött azok a feldolgozóipari területek, amelyek a világpiacon még nem veszítették el dinamizmusukat, sőt bizonyos "tisztos" dinamizmust a jövőben is fognak mutatni, ugyanakkor tiszteletreméltó hazai tradíciókkal, nívós termelési tényező garnitúrával rendelkeznek, nem mértéktelenül beruházásigényesek, világméretű műszaki fejlődésük nem mutat olyan vágtát, amely eleve reménytelenné tenné a hazai lépéstartást. Ezek a területek - igen méltányos feltételekkel - beépíthetők és beépítendők egy szoros nemzetközi együttműködési hálózatba: e hálózat integráns részeként képzelhető csak el az, hogy a gazdaság egészének húzó ágazataivá válhassanak.¹
- Ugyancsak akad néhány olyan jelentős - az ipar szerkezetében számottevő %-részarányt elérő - szakterület, ahol a magyar termelési tényező-garnitúrák és menedzsment kultúrák alkalmasak - megint csak szoros nemzetközi kapcsolatrendszer keretében mozogva - a nemzetközi piacon keringő "jóminőségű kommersz árúk" szintjét produkálni: ez már nem az a vegyes innováló-követő szint, ami az első csoportra jellemző, hanem inkább a "gyorsan és intelligensen, igényesen követő" szektornak lehetne nevezni;

Másfél évtizeddel ezelőtt úgy becsültem, hogy a nemzetgazdaság mintegy fele-kétharmada egy évtizeden belül felhozható e két szint valamelyikére, persze igen céltudatos, igen szelektív, és szellemiségében inkább "Galbraith"-i, mintsem "Friedman"-i jellegű gazdaságstratégiával, valamint egy, a finans- és fejlesztési bank típusú sokarcú bankrendszerre támaszkodó (vagyis pozitívan és szelektíven monetáris rendszerű) szabályozási gyakorlattal. Az-

¹ Ehelyütt engedtessek el a szerzőnek a szakterületek konkrét felsorolása: nem csak az előszóban tett fogadalom miatt, miszerint nem akarja el enni a döntéshozók kenyerét, hanem azért is, mert a klasszifikálást, legjobb tudása szerint a szerző csaknem másfél évtizede elvégezte és publikálta a "Mire képes a magyar népgazdaság" c. könyvében, valamint számos folyóiratban megjelent tanulmányában. Tekintettel arra, hogy a vizsgálat hosszútávú fejlődési versenyképességi ismérvek alapján ment végbe, s hogy eleve a fejlett piacgazdaságok és fejlődő országok által kialakított világgiazi követelményeket választotta etalonul, megállapításainak zöme ma is ér annyit, hogy egy átfogó, konkrét vizsgálat kiindulópontjául, vagy legalábbis elgondolkoztató kérdésfeltevésül szolgáljon.

óta, mint fentebb utaltam rá, a magyar ipar három végzetes csapást volt kénytelen elszenvedni: nagy "rezsihordozójának" és ellátási bázisának kihunyását, a gyilkos válogatatlan fiskális restriktiót (ami néhány éve részben monetáris, vagy inkább "pszeudó-monetáris", de ugyanolyan válogatatlan és gyilkos erejű fojtogatással egészült ki); és az átgondolatlan privatizáció okozta szétzilálódást, amely már generációs kihatású sebeket ejtett, éppen a stratégiaileg legígéretesebb gócpontokban.

Vagyis 1992 őszén mindazokat a megállapításokat, amelyeket 1978-ban is csak olyan megszorításokkal írtam le, miszerint ".. ha konzekvensen ebbe az irányba terel a gazdaságpolitika ..", ma már csak úgy merném leírni, hogy ".. amennyiben a 13 évvel ezelőtti potenciálnak kellő hatásküszöb feletti nagyságú és minőségű maradványai fellelhetők és akad olyan erő, amely ezeket mozgásba tudja lendíteni...". Nincs semmi számítási alapom rá - pusztán a sok évtizedes szakmai tapasztalat során kialakult "sacconometriai" érzékemre tudok támaszkodni - de azt határozottan állíthatom, hogy az 1978-ban becsült-számított fele-kétharmada arány egy mai állapot alapján nem haladja meg az 1/5 - 1/4 részt: vagyis ekkora a magyar gazdaság egy évtizeden belül igazán versenyképes szintre felhozható hányada. (Ez a gazdaság egészére vonatkozik, azaz a kitermelő tevékenységekkel együtt: a feldolgozó iparban valószínűleg valamivel magasabb arányt kaphatunk, lévén a fejlesztés fajlagos beruházási forrásigénye itt alacsonyabb).

B. A magyar ipar jövedelemtermelő képessége, s e jövedelmek sorsa

Előljáróban engedtessek meg egy távirati stílusú elméleti kitérőt. Bármely vállalkozás akkor élet- és fejlődőképes, ha tevékenysége nyomán elegendő jövedelem keletkezik: vagyis a dolgozói stáb és a menedzsment megkapja a neki járó, józan érzéssel arányosnak ítélt munkadíját, a tulajdonosok megkapják azt az osztalékot, amely még nem ösztönzi őket a vállalkozásból való kivonulásra, és a szervezet diszpozíciójában legalább akkora összeg marad, amellyel az adott technológiai és üzleti viszonyok között biztosíthatják, hogy a vállalkozás sem műszaki, sem piaci szempontból nem szorul perifériára. (Az állami jövedelemelvonást itt és most - az egy-

szerűség kedvéért - költségelemként fogom fel). E három összetevő összegét együttesen "elvárt jövedelemszintnek", a legutolsót pedig "elvárt haszon-szintnek" nevezem. A befektetett tőkéhez, vagy az elköltött tőkéhez viszonyított nagysága koronként és üzletáganként nagy mértékben különbözik: vagyis az "elvárt" jövedelem- ill. haszon-szint nem azonos az "átlagprofittal", de társadalmi funkciója lényegében ugyanaz: az "átlagprofit" a szabadverseny-korszak kategóriája, míg az "elvárt haszon-szint" az oligopol struktúráé.

Amennyiben feltételezzük, hogy a vállalkozás műszaki- és marketing tevékenysége nem gyengébb a piaci árszinteket meghatározó vállalatcsoportnál, azt, hogy rentabilitása hogyan viszonyul az "elvárt" szinthez, két tényező határozza meg: a piac jövedelemtranszferáló hatása és a közületek jövedelemcentralizálási kényszere, vagy mohósága. Ha a műszaki marketing tevékenység az etalonhoz képest nívósabb, úgy extra- haszon keletkezik, hacsak a piac és az adó el nem viszi. Ha a műszaki- marketing tevékenység színvonala gyengébb a megköveteltnél, a vállalkozás csak akkor jut elvárt haszonhoz, ha vagy a konjunktúra, vagy a költségvetés kegyes hozzá.

Mind a piac, mind a költségvetés jövedelemtranszferáló hatása lehet normatív. Kedvezőtlen cserearányok ráfizetésessé tehetnek kiváló műszaki színvonalú és a piacon is tehetségesen mozgó tevékenységeket; a költségvetés az adókat és a vámokat mindenáron be akarja szedni - vagyis krónikus pénzhiánya nagyobb nyomást gyakorol rá, mint gazdaságélénkítő hivatása - pl. azért, mert (foglalkoztatási, vagy egyéb okok miatt) szubvencionálnia kell az alacsony jövedelemképzési képességű vállalkozásokat, vagy törleszteni kell a nemzeti adósságállományt, úgy fellép a "Rózsa Sándor-hatás": elveszik a jövedelmet a "gazdagoktól" és szétosztják a "szegények" között, s ez drámai helyzetbe hozhatja a gazdaság legdinamikusabb, netán stratégiaileg legfontosabb szektorait. Ha az ilyen módon összehordott jövedelem ráadásul egy valamikor felvett - s azóta többszörösen megtérített - külföldi kölcsön adósságszolgálatára megy el, akkor nemcsak improduktív átcsoportosításon megy keresztül, de meg is szűnik nemzeti forrásként működni.

A '60-as évek végén, '70-es évek közepén megejtett nemzetközi összehasonlítások egyértelműen azt jelezték, hogy a magyar ipar világméretben közepes fajlagos teljesítményű, egy számára hiper kedvező világgazdasági

konjunktúra és konkrét együttműködési környezeti pozíció mellett. A '70-es évek fejleményei - amelyek következtében a hiper kedvező világgazdasági konjunktúra hipo kedvezőtlené vált, a kivételesen kedvező piaci erőviszonyok pedig fokozatosan szertefoszlottak, kiderült, hogy ez a "közepes" helyezés inkább volt a piaci szituáció, mintsem a teljesítőképességi szint következménye.

Nos, a mai helyzetben, amikor a megváltozott piaci helyzet "becsontosodott", a hazai ipar pedig a mély szerkezeti-szervezeti válság és társadalmi-politikai frusztráltság állapotában vergődik, egy nagy önmérsékletű költségvetési partnerség mellett sem volna reális az ipar egészétől akkora szintű jövedelmezőséget elvárni, amely eleget tesz a dolgozói stáb és a menedzsment munkajövedelm-elvárásainak, a vállalkozások "image"-át biztosító osztalékszintnek, s ezeken felül országos szinten, sztochasztikusan meghozza minden vállalkozási kategória számára az elvárt haszonszintet is. A jövedelmi alaphelyzet az, hogy az ipar teljesítménye a jelenlegi nemzetközi piaci árviszonyok mellett elégtelen: legalábbis országos átlagban. Valószínű, hogy ha a költségvetés nem volna szorítva arra, hogy erre az iparra teherbíróképességét jóval meghaladó transzfer-terheket rójon, akkor is általános volna a dilemma: a dolgozói jövedelmeket nyirbálják-e meg a vállalkozások, vagy a tulajdonosi-menedzseri részesedést, avagy rendezkedjenek be a 0, esetleg mínusz fejlődésre, vagyis maradjanak le és lassan éljék fel a tőkéjüket? Vigyázat! Ez a megállapítás az ipar egészére érvényes! Ha ugyanis a szóródásokat is figyelembe vesszük, még ennél is életveszélyesebb kép tárul fel. Tudvalevő ugyanis, hogy a közületi tulajdonban lévő vállalkozásoknál koncentrálódik az ipari vagyon nagyobbik és értékesebbik hányada, itt igyekezik működni a honi K+F kapacitás oroszlánrésze, innen származik az export zöme, ez a szektor foglalja magában a nemzet stratégiaileg legértékesebb termelési tényező együtteseit. Ugyanakkor erre a nemzetgazdasági szegmensre többszörös, - nyugodtan lehet állítani - kibírhatatlan, dezorganizáló bénító hatású teher nehezedik. Egyfelől, a mai magyar felállásban ez a szektor adja a megfogható, ellenőrizhető adóalanyok zömét, vagyis kiváló médiuma a "Rózsa Sándor-hatásnak".

Másfelől állami tulajdon lévén, ennek az életébe, vállalkozási rendjébe lehet a legkönnyebben "felülről" beleszólni: kiváltképp a menedzsmentet illető személyzeti viszonyokba - ez permanenssé teszi a bizonytalanságot, kikényszeríti a máról-holnapra élésre való berendezkedést (az állami vállalatoknak e tekintetben gazdag tapasztalataik vannak: a "fiskális terror" éveiben alakították ki gyakorlataikat - a nemzetgazdaság továbbfejlődésének rovására).

Harmadrészt: a stratégia-hiányos privatizáció nemcsak növeli a bizonytalanságot ebben a létfontosságú szegmensben, hanem sokféle "kóboráramot" indukál. A pillanatnyi kiútkeresések érdekei által motivált (az ugyancsak átgondolatlan törvénykezés és államigazgatás jogszabályainak spontán eredőhatását követő irányban mozgó (decentralizációk) "Kft-sesedés", profil-tisztítások és váltások, ad hoc exportok és importok kijavíthatatlanul szétzilálják az amúgyis tökéletlen, zilált iparon belüli munkamegosztási-kooperációs (ágazati-kapcsolati) viszonyokat, olyan vadóc-monopóliumokkal tarkított piaci viszonyokat hoznak létre, amelyek a működőképes oligopol piacgazdaságokban azonnali, általános immunreakciókat hoznának létre és lebénítanák a gazdaságokat: itt nem bénítanak, hanem tovább torzítanak: semmi hasznosra nem kényszerítő jövedelemdifferenciákat hoznak létre az egyéni és a vállalati szférában egyaránt, s ez tovább fokozhatja a termelési tényezők szétmorzsolódását, pangását és végeredményben pusztulását.

Negyedsorban: a gazdaságpolitikának szemmel láthatóan nincs sem határozott elképzelése, sem hatékony szabályozórendszere az országba való tőkebeáramlás, és az országból való jövedelemkiáramlás szabályozására, stratégiai mederbe való terelésére. Vélelmezhetően a gazdaságpolitika a tőkeimportot úgy fogja fel, mint "mentőkötelet" a fojtogató adósságszolgálati terhek pillanatnyi enyhítésére, s ez a kényszer elnyomja a következő életfontosságú szempontokat:

- Nem mindegy, milyen feltételekkel áramlik be a tőke: az-e a célja, hogy hosszú időre gazdagítsa a magyar területen működő nemzeti vagyont, korszerű műszaki know-how-t hoz-e magával, munkahelyeket teremt, vagy ment meg, növeli a gazdaság exportképességét és hozzájárul-e versenypozíciójának erősítéséhez - egyszóval

úgy viselkedik-e mint a kulturált, iparosodott országok között transzferálódó tőke, vagy legalábbis, mint a NIC-szférába behatoló tőke, avagy csak egyet-kettőt fordul az országban és óriási haszonnal kivonul innen ("kalandortőke"), vagy csak annyi jön be, amennyi egy árú-lerakathoz elég, s a tevékenysége csak az importra (a hazai termelő kiszorítására) korlátozódik; avagy termelőtőkeként jelentkezik, de javarészt import-előgyártmányokból kizárólag magyar piaci ellátásra termel; avagy a származási ország fejlett technológiájából úgyszólván semmit sem telepít át, hanem primitív munkafolyamatokat végeztet el, netán erős környezetszennyezéssel - vagyis úgy viselkedik, mintha gyarmatosítana.

- Nem mindegy, milyen "adagokban" érkezik az importált tőke: jelentéktelen, a származási országban inframarginális összegű pénzecskék jönnek-e akár "szerencsét próbálni", akár "jelenlétüket dokumentálni", avagy életképes, a gazdaság működőképessége és továbbfejlődése szempontjából potens tőkék állnak-e össze;
- Az sem mindegy, mi az idetelepülés alapmotívuma: értékes termelési tényező-szegmenseket kívánnak-e kiegészíteni és mozgásba hozni; avagy olcsó szakképzett, netán szakképzetlen munkaerőt kívánnak-e elavult technikával párosítani és életgörbéjük alkonyán leledző javakkal akarják-e elárasztani a piacot; avagy kizárólag az vonzza ide a tőkét, hogy a költségvetés nyílt, vagy bújtatott nemzeti ajándékokat kínál neki az idetelepülés érdekében (adóparadicsom; ingyen ingatlan; munkaerő-költség egy részének átvállalása; szakszervezeti tevékenység kordába szorítása stb. stb.), avagy remélik, hogy itt nem büntetik őket káros tevékenységekért (környezetszennyezés, munkavédelem alacsony szintje stb.). Ez más oldalról közelíti azt az alapkérdést, hogy normál működési feltételeket keres-e az országban a külföldi működő tőke, avagy egyoldalú, gyarmati típusú előnyökhöz kíván-e jutni.

Az persze objektíve meghatározott körülmény, hogy Magyarországra mekkora és milyen jellegű tőke hajlandó bevonulni az ország stratégiai érdekeivel számoló betelepedési és működési feltételek között, és mekkora, valamint

milyen jellegű és hatású az a tőke, amely akkor áramlik be, ha a gazdaságpolitika alárendeli a stratégiai érdekeket a pillanatnyi devizabeáramlás volumenének.

Attól lehet félni, hogy a pillanatnyi devizális szorításnak engedő tőkeimport-politika már középtávon felfalja azt a többletet, amit rövid távon hozhat egy "gerincesebb" és szelektívebb tőkeimport-politikával szemben: az ellenirányú jövedelemtranszfer plusz az okozott gazdasági és társadalmi károk együttesen jobban rontják az ország adósságkezelési potenciálját, mint amekkora könnyebbséget okozhat a némileg nagyobb tőkebeáramlás rövid távon: ezt azonban persze lelkiismeretes számítás tárgyává kell tenni. Végülis a tőkeimport-politikát nem szabadna megalkotni a magyar gazdaság számára stratégiailag kulcsfontosságú szektorok fejlesztését elősegítő koncepció erős ráhatása nélkül.

Végül ötödsorban: nem kedvező a stratégiai szektorok akció- és fejlődési képességeinek visszanyerése szempontjából az sem, hogy a gazdaságpolitikai döntések ismét kezdenek ideológiai szlogenek árnyékában születni: az egyik hangadó vélemény abszolutizálja a "small is beautiful" elvét, és a valóban hiányzó kis- és középvállalkozási szektor létfeltételeit a nagy, egységes technológiákat működtető, K+F kapacitásokkal rendelkező vállalati hálózat szétfoszlatásán keresztül, ennek számlájára próbálja megoldani. A másik - politikailag protagonista - irányzatnak elvileg nem volna kifogása a nagyvállalatok léte ellen, ám olyannyira elkötelezett az állami és szövetkezeti tulajdonnal szemben, hogy inkább kész feláldozni a nagyüzemi szektort - nem találván sem hazai, sem külföldi vevőt e gyáróriásokra (amelyek egyébként nyugat-európai mércével számítva legfeljebb nagyobb középüzemeknek fel-elenek meg) - semhogy megpróbálna együtt élni vele, mint az előző rendszer "örökségével", még néhány évig, vagy évtizedig.

Az ötféle nyomás kumulálódik: a stratégiailag kulcsfontosságú termelési-tényezőe gyűttesek jövedelemtermelés szempontjából már évek óta a perifériára szorultak. Olyannyira tőkékük felélésére vannak kényszerítve, hogy szállítóikat nem tudják fizetni, dolgozóik SZTK-járulékát szintén nem tudják fizetni, villanyszámlájukat sem tudják fizetni: krónikus likviditási válságban leledzenek: stábjuk krémje elszéled (zömük nem olyan munkahelyre, ahol

szaktudását jobban tudná hasznosítani, mint a haldokló vállalaton belül), összeszokott dolgozói kollektívájuk megsemmisül, technológiájuk improduktívan avul el, ennek rendszere is szétzilálódik, akár azért, mert a "karcsúsítások" során a javát kénytelenek eladni, akár azért, mert a nagyvállalat romjain alakuló kisvállalkozások kikanyarítják az egyes kapacitásokat az eladdig egységes rendszerből, üzleti kapcsolataik elmosódnak, egy-két évig még megszabadulnak készleteiktől, ezért látványos export-volumeneket produkálnak (valószínűleg elég kedvezőtlen FT/\$ viszonyok mellett), aztán ennek is vége szakad.

Hangsúlyozom: ha stratégiaileg menthetelen (elavult, a kereslet peremére szorult) kapacitásokról van szó, az egyetlen érv, ami ideiglenes fenntartásuk mellett szólhatna a munkahely-megőrzés és a devizaszerzés, ill. -kímélés volna, s ez semmiképpen nem olyan "kategórikus imperativusz", amelynek egy piacgazdaságban a gazdaságossági szempontokat alávetik. A sorvadás azonban elárasztotta a gazdaság stratégiai kulcsterületeit is: ez a körülmény nem alkalmas arra, hogy optimistává tegye a magyar feldolgozó ipar jövőbeni esélyeit latolgató szakembert.

Magyar infláció: magyar megoldás

1. Bevezetés

“A boldog családok mind hasonlóak egymáshoz” - mondja Tolsztoj, az Anna Karenina első mondatában, majd így folytatja: “minden boldogtalan család a maga módja szerint boldogtalan”.

Az analógia alkalmazható a nemzetgazdaságra is. Minden “boldog” gazdaság rendszeresen növekszik, nincs se költségvetési, se külgazdasági hiánya, a munkanélküliség frikcionális, lehetőség szerint 5% alatt marad, az infláció mértéke kevesebb mint évi 10%, a nemzeti fizetőeszköz mértéke alig változik a többi valutához képest, és a társadalmi feszültségek minimálisak.

A “boldogtalan” gazdaságok azonban nem mutatják fel e sajátosságokat. Ezért boldogtalanok. Sőt mi több: boldogtalan gazdaság, közös vonásaik ellenére is, a saját módján “boldogtalan”. Ezért kell őket külön-külön tanulmányozni.

2. Világinfláció

Az infláció súlyos gazdasági betegség. Még nem hallottam olyan közgazdászról, üzletemberről vagy gazdaságpolitikusról, aki ne “küzdött” volna az infláció ellen, vagy állampolgárt, aki kisebb vagy nagyobb mértékben, ne szenvedett volna tőle.

És mégis, valahogy mindig az infláció győz. Ez természetesen nem igaz, pontosabban nem így igaz. Az infláció nem valami emberen kívül-álló jelenség, mint a pestis vagy a gümőkór. Az inflációt emberek csinálják, pontosabban embercsoportok és mindig valamilyen cél érdekében.

Lehet ez a cél tiszteletreméltó: a második világháborút követő tapasztalat azt mutatja, hogy egy kevés infláció, mondjuk évi 2-3%, szükséges legtöbb gazdaság sima működéséhez. Mindenki szeret legalább egy egész kevéssel többet keresni minden évben, ha tud, mint amennyivel évi hatékonysága növekszik. Gazdaságpolitikusok, hogy elegett tegyenek választóik túlnyomó többségének, anélkül, hogy komolyan kihívnák az inflációt nem akaró kisebb választói réteg ellenzését, többé-kevésbé megegyeztek abban, hogy évi 2-3%-os infláció mellett még lehet élni.

A fentebbi tételt jól ábrázolják az Amerikai Egyesült Államok inflációs adatai, amelyek az 1. sz. ábrán láthatók. 1951 és 1965 között 5 éves átlagban az infláció csupán 1,5 és 2,0% között váltakozott. Nyugodtan mondhattuk, hogy a háborút követő 45 évben volt az Egyesült Államok gazdaságilag "legboldogabb" korszaka.

Sajnos, nem tartott sokáig. 1966 és 1970 között, a vietnámi háború költségei, amelyeket az Egyesült Államok főként költségvetési deficitből finanszírozott, az inflációt már 2-szeresére, 4,5%-ra emelte. A következő öt év (1971-75) első éveiben a vietnámi háború még folytatódott. Ennek inflációs hatásaihoz 1971 és 1973 között a Bretton-Woods-i rögzített valutarendszer pénzügyi fegyelmének megszüntetése járult, a libegő valutarendszer bevezetése révén.

Ha nincs fizetési fegyelem, akkor a dzsungel törvénye, vagy az "aki bírja marja" elv érvényesül. Legtöbbször a monopolisták "bírják". A világ egyik legnagyobb monopóliuma az olajmonopólium. A libegő valutarendszer általánossá vált 1973 márciusában. Ennek következményeképp, 1973 szeptemberében kitört az első oljárrobbanás. Megint csak nem meglepő, hogy 1971-75 között az Egyesült Államok évi átlag inflációja már 6,4%-ra ugrott.

De ez még nem volt a vég. Az első oljár-robbanás hatásai tovább gyűrűztek. Az általános árdrágulás következtében az olajtermelők, átluk "jogosnak" ítélt, ráljövedelem csökkent. Törekvésük, hogy e csökkenést ellentételezzék, vezetett a második oljár-robbanáshoz 1979-ben. Az 1976-80 közötti öt évben az Egyesült Államok átlag inflációja 8,9% volt. Ez alatt volt év (1980), amelyben az évi átlag elérte a 13,5%-ot, és voltak hónapok és negyedévek, amelyek alatt az infláció évi üteme 20% fölé ment.

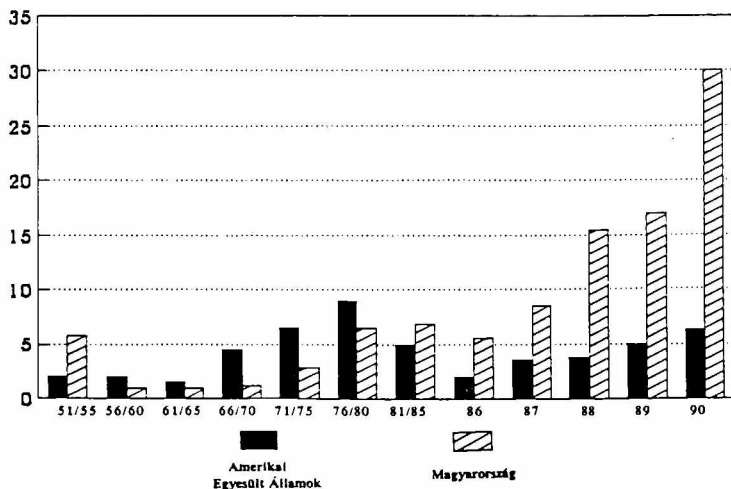
Ezt a folyamatot meg kellett és meg lehetett állítani, de csak drasztikus monetáris restriktcióval, ami viszont a termelés lényeges visszaeséséhez vezetett. Ezek eredményeként 1981-85 között az infláció is visszaesett 5,3%-ra és 1986-ban 2%-ra. Sajnos, ezt a most már alacsonynak tűnő szintet nem lehetett tartani. 1987-re az amerikai infláció elérte a 6,2%-ot.

A fent leírt események következtében az Egyesült Államok árszintje 1950 és 1990 között kb. 550 százalékkal nőtt. Ez lett a nagy inflációellenes küzdelem eredménye. Különösen lesújtó, hogy az amerikai infláció legnagyobb részében az utolsó 35 év alatt fejlődött ki, amely 1/3 század, egybeesett a Chicago-i iskola győzelmével.

Mindezzel természetesen nem állítom azt, hogy az infláció leküzdhetetlen. Ellenkezőleg! Bemutattam, hogy a gazdaságot 1950-65 között az Egyesült Államok milyen alacsony infláció mellett tudta vezetni. A vietnámi háború, a libegő valutarendszer, a két olajválság (most éljük a harmadikat), olyan összefüggő tévedésrendszert képeznek, amelyet racionálisan el lehetett volna kerülni. Csak remélni lehet, hogy a jövőben ilyen tévedésekre nem kerül sor. Ésszerűbb volna, ha a jelen világinflációt okozó libegő valutarendszert előbb-utóbb ismét rögzített, de most már a korszerű követelményeknek jobban megfelelő valutarendszer váltaná fel.

1.ábra

Az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország fogyasztói árának évi változása 1950-1990
 1950-1955: 5 éves átlagok, 1986-1990: éves adatok

Forrás: USA: IFS, Yearbook, 1988

IFS, Yearbook, 1988

IFS, 1990 October

Magyarország: Statisztikai Évkönyv 1989, pp. 15. és 223. p.

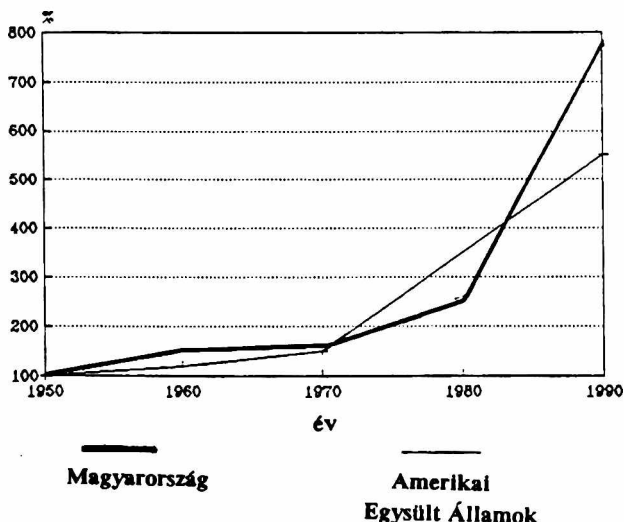
Az 1. sz. ábra arról is tanúságot ad, hogy a magyar infláció nagyjából összehasonlítható az ábrán mutatott amerikaival. Természetesen az 1950-es

évtized első felében az áremelkedések minden állami ellenőrzés ellenére is elérte az 5,8%-ot. Még erősebb állami beavatkozás kellett, hogy ez az árnövekedés az évtized második felére zéróra essen és még az 1960-as évtized második felére se érjen el többet, mint 1%-ot. A teljes húsz esztendő alatt (1951-70) az évi áremelkedés értéke nem érte el a 2%-ot, azt a hamis képet keltve, hogy a "szocialista viszonyok között (gyakorlatilag) nincs infláció". Hogy ezt az eredményt az emberi teremtőkészség milyen elnyomásával lehetett csak elérni, arról most nem kell szólnom.

A következő 15 évben azért csak begyűrűztek Magyarországra is a nemzetközi infláció hatásai. Az 1970-es évtized első felében az infláció már 2,8%, a második felében, 6,4% és az 1980-as évek első felében 6,8% volt. 1986-ban a magyar infláció visszaesett 5,3%-ra.

2. ábra

Az Amerikai Egyesült Államok és Magyarország halmazott inflációja 1950 és 1990 között, 10 éves átlagban

Forrás: USA: IFS, Yearbook, 1988

IFS, Yearbook, 1988

IFS, 1990 October

Magyarország: Statisztikai Évkönyv 1989, pp. 15. és 223. p.

Az igazán jelentős infláció 1987-ben kezdődött. Mégpedig nem külső sokk hatására, hanem belső, főleg adminisztratív rendelkezések következtében. Ezek részben üdvös célt igyekeztek szolgálni: a költségvetési támogatások leépítését és a forint leértékelését a kivitel ösztönzésére, valamint elkerülhetetlen folyamatokat tükröztek, mint a javakkal és szolgáltatásokkal nem ellentételezett forráskiáramlást és a belső költségvetés hiányát.

A jövőben arról kívánok szólni, hogy a fentebbi célokat, legalábbis részben más és kevésbé fájdalmas eszközökkel is el lehet érni.

Még csak annyit, hogy a magyar árinfláció azért nem szaladt el annyira a külföldiétől, hogy ezért különösen szégyellnünk kellene magunkat, vagy mellvegyetéssel kellene a külföldi kiváló közgazda kollégáinkat megközelíteni.

A 2. sz. ábra azt mutatja, hogy negyven év alatt az Amerikai Egyesült Államok árszintje megötszöröződött. (1990: 546%; 1950=100). A magyar árszintemelkedés halmozódó hatása, amely 1950 és 1970 között az Egyesült Államok árszint-növekedése mögött maradt, ha nem is sokkal. Az igazi változás az 1980-as évek utolsó felében, különösen pedig 1988, 1989, 1990-ben történt. A magyar árszint növekedése ekkor haladta meg lényegesen az Egyesült Államokét.

A fentiekben két tényt akartam kiemelni:

Először: Az utolsó 3 év kivételével a magyar árszint növekedése nagyjából együtt haladt az Egyesült Államokéval. Jó társaságban vagyunk tehát. Végzetes tévedés volna azt hinni, hogy az utolsó 3 év főképp jószándékú tévedései, vagy elkerülhetetlen lépései következtében most már páriák vagyunk, a Gyehennára örökre elítélve. Szó sincs erről.

Másodszor: Az 1987 óta bekövetkezett áremelkedések valóban tarthatatlanok. Ezen a helyzeten azonnal, még pedig már az 1991-es költségvetésben változtatni kell és lehet.

3. A "Fölösleges Infláció"

Churchill az egész második világháborút a "Fölösleges Háborúnak" nevezte. Idejében meghozott kellő intézkedésekkel, Hitlert az 1930-as évek közepén még békés és törvényes keretek között meg lehetett volna fékezni. És akkor soha nem lett volna második világháború.

Ugyanilyen joggal nevezem az 1988-90 közötti magyar inflációt fölöslegesnek. Időben meghozott kellő intézkedésekkel el lehetett volna kerülni.

Ezeket az intézkedéseket az akkori magyar gazdaságpolitika nem csak hogy nem hozta meg, hanem ellenkezőleg, épp a magyar gazdaságpolitika hozott olyan intézkedéseket, amelyek ezt az inflációt előidéztek. Az 1988-90 közötti magyar infláció magyar gyártmány, még akkor is, ha nem feltétlenül magyar találmány.

Nem minden infláció egyforma, mert az árszínvonal emelkedését egymástól eltérő tényezők határozzák meg. Van olyan árszínvonal-emelkedés, amelynek jellemző oka a túlfokozott pénzkibocsátás. Az 1988-90 közötti magyar inflációra nem ez volt a jellemző. Van olyan infláció, amelyet a közszükségleti cikkek hiánya okoz. 1988-90 között nem volt és nincs közszükségleti cikkekből hiány Magyarországon. A tartós beruházásnak számító fogyasztói cikkek, hűtőládák, gépkocsik, lakások hiánya más kérdés. Hiány ezekből már korábban is fennállt. Biztos, hogy az utolsó három év alatt nem ezek hiánya okozta az általános árszínvonal emelkedését.

A "Fölösleges Inflációt" a nemzetközi tartozások kamatainak fizetése, mint nélkülözhetetlen nemzetközi kötelezettség; az ártámogatások csökkentéséből származó áremelkedés; a költségvetési hiány; és a sorozatos forintleértékelések következtében jelentkező áremelkedés, mint elsődleges "primary" tényezők okozták. Ehhez járultak másodlagos, "secondary" tényezők, mint a monopolhelyzetben lévő gazdasági szereplők monopolisztikus viselkedése és az egész társadalom áremelkedéseket elváró magatartása.

A nettó kamatfizetés 1988-ban 1,08 milliárd dollár volt, a GDP 3,8%-a. Ugyanez az adat 1989-ben 1,39 milliárd dollár (4,8%) és 1990-ben (becslés) 2,0 milliárd dollár (5,9%). A nettó kamatfizetések tehát a három év átlagában a GDP kb. 5%-át tették ki, és ugyanennyivel járultak hozzá az inflációhoz. A nettó kamatfizetés ugyanis nettó elvonás. A nemzetgazdaság árút és szolgáltatást termel, ezeket pedig kamatfizetésként egyidőben történő ellenszolgáltatás nélkül adja át a külföldnek. Ugyanakkor a termelési tényezőket meg kell fizetni. Vásárlóerő ármlik a gazdaságba anélkül, hogy ennek megfelelő árúk, szolgáltatások keletkeznének.

Ez idáig könnyen érthető. Továbbá, azt is látni kell, hogy miközben 1987. és 1990. között a támogatások 217.4 Mrd Ft-ról, 142.5 Mrd Ft-tal, 74.9 Mrd Ft-ra estek vissza (összehasonlítva 1987- es áron) a költségvetés egyéb tételei alig változtak (1987: 577.6 Mrd Ft; 1990: 595.9 Mrd Ft). A költségvetés teljes összegének változása majdnem pontosan tükrözi a támogatások leépítését (1987: 795.0 Mrd Ft; 1990: 760.8 Mrd Ft; a különbség 124.2 Mrd Ft) (1. sz. táblázat).

A csökkentés legnagyobb része 1990-re esett. A jelenleg érezhető erősebb infláció, és az ezzel kapcsolatos társadalmi feszültségek e lényeges csökkenéssel hozhatók kapcsolatba.

1. táblázat

**Az államháztartás kiadásai különös tekintettel
a támogatások leépítésére, 1987-1990, milliárd Ft.**

Összehasonlító áron (1987= 100)

	1987	1988	1989	1990
1. Támogatások				
1. 1. Vállalati gazdálkodási szervek	150.7	124.5	85.6	52.2
1. 2. Fogyasztói árkiegészítés	66.7	38.5	32.6	22.7
Alösszeg 1.	217.4	163.0	118.2	74.9
2. Egyéb				
2. 1. Felhalmozási kiadások	99.9	93.5	85.5	62.3
2. 2. Költségvetési szervek	242.7	263.6	286.1	273.5
2. 3. Társadalombiztosítás	154.7	187.5	199.5	157.4
2. 4. Nemzetközi és egyéb	80.3	78.9	134.0	102.7
Alösszeg 2.	487.6	623.5	705.1	595.9
3. Összesen (1+2)	795.0	786.5	823.3	670.8

Forrás: 1987, 1988, 1989: Statisztikai Évkönyv 1989., KSH 1990. 334. p.

1990: A Magyar Köztársaság 1990. évi állami költségvetésének számítási anyaga.

Elfogadott változat 3. p.

A támogatások csökkenését folyó áron mérve, és a csökkenés mértékét a GDP-ben kifejezve, az évi csökkenés mértéke, kb. 30 milliárd forint, amely 1988-ban az évi GDP 2.1%-nak 1989-ben 1.7%-nak, 1990-ben 1.3%-nak felel meg. Ez egyenlő a megvonások összesített hatásával az inflációra.

A költségvetés hiánya a GDP %-ában kifejezve 1988-ban 0.7% volt, 1989-ben 2.9% és 1990-ben 0.4% lesz.

A lépésenkénti forintleértékelések 1988-ban 6%-ot, 1989-ben 11.2%-ot értek el. 1990-ben forint leértékelésre még nem került sor. E leértékelések főként a konvertibilis szektort érintették, amely a magyar GDP-nek 25%-a. Ennek következtében közvetlen következményeivel együtt is a leértékelés mértékének 0.6%-a számítható inflációs oknak. Ez 1988-ban 3.6%, 1989-ben 6.7%, 1990-ben 0.0% volt.

Az eddig felsorolt eldőlleges okokból csak a kamatfizetés által okozott infláció volt elkerülhetetlen. a másik három elsődleges ok állami döntés és kimutathatóan részben hibás döntés következménye. A három év átlagában a "primary" okok következtében beállott infláció átlag értéke kevesebb mint 10%.

Nagyon fontos megfigyelni, hogy a másodlagos inflációs okok 1990-ben sokkal fontosabb szerepet játszanak az infláció kifejlésztésében, mint 1988-ban. Amíg 1989-ben a másodlagos okok (5,3) az egész inflációnak (15,5 százalék) csak 34 százalékát tették ki, úgy 1990-ben már 80,6 százalékát. Miért?

Először is, az emberek a támogatások, főképp a fogyasztói támogatások elvonásával keletkező áremelésekből ítélik meg az egész országot sújtó inflációt. Ha a villamosjegyek, az alapvető élelmiszerek ára 30 százalékkal emelkedik, akkor biztos 30 százalékos inflációval kell számolnunk, gondolják sokan. Ezért a hibás látásmódért nem az átlagpolgár a felelős. Ugyanakkor magatartásával olyan tömegpszichózist teremt, amely alkalmat ad a monopolhatalommal rendelkezők számára, hogy magasabb árakat és béreket követeljenek. Egy ilyen még nem igazán rugalmas piacban, mint amilyen a magyar, majdnem mindenki rendelkezik valami monopolhatalommal: a munkaadók, a munkavállalók szakszervezeteik útján, sőt esetleg azokon kívül is, mint például a különleges képességekkel bíró szellemi alkotók.

Egyértelműen meg kell állapítani, hogy az 1988-90-es magyar inflációellenes politika, szinte minden értelemben zátonyra futott. Az 1990-es árszínvonal az 1987-esnek 175%-a. Igaz, hogy a támogatások közel 66%-kal csökkentek, míg az egyéb állami kiadások lényegében nem változtak. A költségvetés hiánya nem csökkent a kellő mértékben. Az ország konvertibilis valutában való bruttó adóssága 17.7 milliárd dollárról (1987. december 31.) 20.0 milliárdra (1990. június 30.) emelkedett. A nemzeti jövedelem (GDP) összehasonlító áron 1987 és 1989 között alig nőtt, az egy főre jutó reáljövedelem

stagnált, az egy főre jutó fogyasztás 4%-kal esett. Az ártámogatások csökkentése elsősorban a kis- és középkeresetűeket érintette, akiknek az élet-színvonala inkább romlott, mint a lakosság átlagáé.

A konvertibilis mérleg 1990-es javulásán kívül, az elmúlt három év gazdaságpolitikájának két fő érdeme van. Az egyik, hogy a gazdaság még működő-, és hitelképes. A másik, hogy a környező korábbi szocialista országok helyzete még rosszabb. Mindannyiunknak remélnünk kell, hogy a működőképesség továbbra is fenn fog maradni. De a környező korábbi szocialista országokkal való előny megtartása már nem lesz elégséges a jövőben. Ennél sokkal többet kell elérnünk. Az elkövetkezendő három év alatt valóban rá kell állnunk egy mérsékelt növekedési pályára.

Ehhez elsősorban sikeres anti-inflációs politikára van szükség.

4. A Magyar Megoldás: Átvágni a gordiuszi csomót

A magyar társadalom nincs felkészülve sokkterápiára, és amennyire ez megítélhető, támogatja a társadalmi felelősséget mutató szabad gazdaság politikáját. Ugyanakkor elvárja a folyton erősödő infláció megszűnését. Ezt minimális megrázkódtatásokkal el is lehetne érni a következő gazdaságpolitikai irányelvek meghirdetésével és a lehető leglelkiismeretesebb betartásával:

- a.) Biztosítani kell a lakosságot, hogy reáljövedelme a jövőben nem fog csökkenni.
- b.) A fogyasztói árkiegészítéseket meg kell szüntetni, és a vállalati gazdálkodó szervek támogatását olyan szintre kell lecsökkenteni, amelyet a gazdaságpolitika hosszú távon is hajlandó fenntartani.
- c.) A 4%-os GDP növekedés hajtómotorjaként elismert export ösztönzésére a forint-dollár (ECU) értéket olyan szinten kell rögzíteni, amely az évi 25%-os exporttöbblet növekedését biztosítja. Az újonnan rögzített dollár (ECU) árfolyamot a Magyar Nemzeti Bank 6%-os résen keresztül igyekezzen fenntartani. Ehhez természetesen a mainál nagyobb tartalékokra van szükség. Ilyen tartalékok biztosítása a nemzetközi intézmények részéről nem ütközhet különösebb nehézségekbe. A tartalékok nagysága azonban az új forint árfolyamtól függ. Ha ezt túl magasan szabjuk meg, természetesen állandó készlethiányban fogunk szenvedni.

A b.) és c.) pontokba foglaltak egy egyszer és mindenkori magyar árszint-emelkedést jelentenek. Ennek ellentételezésére és hogy a gordiuszi csomó gazdaságpolitikája összhangban álljon az a.) ponttal, az állami jövedelmek és juttatások mértékét fel kell "bruttósítani" az új ár- és árfolyam-szinthez.

A gordiuszi csomó politikája megköveteli, hogy az államadósságot (1.3 trillió forint) vegyük le az állam hátáról és írjuk a Vagyonügynökség terhére. Ezek már kezdetben sem voltak igazi államadósságok, hanem gazdálkodó szervek adósságai, amelyeket az az államháztartás magára vállalt. Most, hogy a Vagyonügynökség a Privatizációs Program során eladja az állami vállalatokat, ezek eladási árából ki kell fizesse az államadósságot.

Ez a változás azt jelentené, hogy az államháztartás legalább közvetve megszabadulna az adósságtehertől és zéró adóssággal indulva komoly, több évre terjedő programokat tudna kidolgozni a szerkezetváltás, a munkaerő kezelésére, az oktatásügy és az egészségügy fejlesztésére. Ilyen komoly programok végrehajtása néha negatív költségvetést fog eredményezni. Ez nem inflációs hatású, ha az állam hiteligényeit a bel- vagy külföldi piacról tudja fedezni és nem a bankóprés fölösleges munkáltatása révén. A Nemzetközi Valutaalapot meg kell győzni, hogy itt nem a monetáris infláció elszabadításáról van szó, hanem ellenkezőleg, olyan fejlesztési program kialakításáról, amely egyaránt törekszik árstabilizálásra és a GDP fokozatos növelésére.

A KGST piac összeomlása súlyos szerkezeti problémát jelent. A Kelet-Európai Fizetési Unió létrehozása a magyar gazdaságpolitika elsődleges feladatai közé tartozik. Kár, hogy ezirányban komoly lépés még alig történt. Erre november elején egy Párizsban tartott konferencia is felhívta az illetékesek figyelmét. Teljesen felesleges a magyar gazdaságra egy esetleges új inflációs hullámmal áthárítani a KGST országokkal való korábbi kapcsolat megszűnésének terhét, ameddig az illetékes kormányok gazdaságpolitikája még csak kis ujját sem mozdítja meg, hogy egy Kelet-Európai Fizetési Unió létrehozatala által a kelet-európai kereskedelmet multilaterális klíring révén újraélessze.

A magyar mezőgazdasági szövetkezeteknek meg kell adni a jogot, hogy részvénytársasággá alakuljanak át. A részvények bizonyos százalékát a szövetkezet jelenlegi dolgozói részére kell fenntartani. A jelenlegi háztáji gazdaságokat jelenlegi tulajdonosuknak kell öröktulajdonba adni. Nagyon kell vigyázni arra, hogy a mezőgazdasági termelés ütemében ne legyen hanyatlás, hanem ellenkezőleg, az is álljon a 4%-os növekedési pályára.

A kamatfizetésből származó inflációs hatásokkal egyelőre élni kell. Ezt

majd csak lassan, a produktivitás növekedésével és a külföldi tőke beáramlásával lehet egyensúlyozni.

A harmadik olajsokk következtében beálló áremelés inflációs hatását átmenetileg mennyiségi korlátozásokkal és a fajlagos energia-felhasználási-mutatók rohamos javításával kell ellentételezni. A magyar anti-inflációs növekedési politikát egyenlőre óvni kell a külföldről érkező sokkhatásoktól.

A lakáshitelek támogatását is rá kell hagyni a Vagyonügynökségre. A kölcsön-támogatás azért magas, mert az infláció magas. Ha az infláció lecsökken 10%-ra, akkor a támogatás csak $10 \cdot 3 = 7\%$ lesz. Ez 250 milliárd forint után csak 18 milliárd forint. Ezt a vagyonügynökség kibírja.

A fentiek jeletik a magyar választ az infláció elsődleges okainak kezelésére. Nem sokkterápia. A társadalom érdekeit, a stabilitást, a békés változást, a szabad piac szellemét tiszteletben tartja. Ugyanakkor, összességükben határozott lépést jelentenének ahhoz, hogy Magyarország világpiaci áron mérettesen meg.

Az infláció elsődleges okainak felszámolása a másodlagos okok felszámolásához vezetne. De csak akkor, ha az Érdekegyeztető Tanács, és még azon túl is, az érdekegyeztetés társadalmi kultúrája, nagyon hamar hivatásuk magaslatára emelkednének Magyarországon. A jól működő demokráciák részben azért működnek jól, mert jól működő formális és informális érdekegyeztető intézményeik vannak. Az inflációból kivezető magyar út egyik feltétele, hogy ilyen intézmények most már hetek, legkésőbb hónapokon belül kezdjenek jól működni. A gordiuszi csomó átvágása nélkülük lehetetlen.

De ugyancsak elképzelhetetlen nélkülük az első nagy lépés megtétele után a sok kis lépésből álló út megjárása is. Ha az infláció elsődleges okait nem szüntetjük meg időben, egyre nagyobb szerepet fognak kapni a másodlagos okok: a monopolista helyzetek kihasználása és a közönség inflációs elvárásai.

E két utóbbi tényezőt csak nagyon nehezen lehet adminisztratív úton kezelni. Természetesen szükség van olyan törvényre, amely a monopóliumok viselkedését szabályozza, hiszen ezeket a képződményeket természetükből kifolyólag, a piac nem tudja szabályozni. De mikor lesz monopol-törvény? Az 1990-es esztendő már ma jdnem véget ért és még vagy 25 törvény megalkotása van hátra, beleértve az 1991-es költségvetést is. De még ha lenne monoptörvény, még akkor is meg kell érteniük a monopóliumoknak, hogy hosszú távon nekik sem érdekük az infláció gerjesztése és a magyar gazdaság szétzilálása.

És végül a fogyasztók képviselőinek is állandó lehetőséget kell adni, hogy

érdekeiket nyíltan képviseljék, nem csak a kormány, hanem a munkaadók és munkavállalók felé is. Csak ilyen érdekegyeztetés teszi majd lehetővé, hogy elkerüljük először az elsődleges inflációs csapdákat minden nagyobb társadalmi és gazdasági megrázkódtatás nélkül, másodsor, hogy teljes mértékben kikerüljük a másodlagos csapdák pszichózisát is.

5. Szabadság és önfegyelem

A második világháborút követően, Nyugat-Európa későbbi gazdasági fejlődésének és szabadságának alapjait az a körülmény vetette meg, hogy Németország katonai megszállás alatt állott, és hogy sem ő, sem a többi szabad, de szegény nyugat-európai ország nem jutott volna a Marshall-terv által nyújtandó gazdasági lehetőségekhez, ha nem fogadott volna el bizonyos baráti fegyelmet, önfegyelmet és együttműködésre való készséget, amelyet a segélyt nyújtó Amerikai Egyesült Államok megkövetelt tőlük.

A korábbi NDK-t, a korábbi NSZK nem tartja katonai megszállás alatt. De oda igen nagy mennyiségű nyugatnémet tőke áramlik; csak az első év átalakítási költségei 100 milliárd dollár felett vannak. A végösszeget még nem tudjuk. Az átalakulás még így sem zökkenőmentes.

Hála istennek, Magyarország nincs katonai megszállás alatt és tetszik, nem tetszik nincs nyugati nagybácsink, aki a rehabilitáció és a továbbfejlődés költségeit magára vállalná.

Azt az összetartó és fejlesztő erőt, amit a hatalom vagy a pénz, helyesen használva, gyakorolni tudnak egy társadalom egyben tartásához, kohéziójához és békés fejlődéséhez, azt Magyarországon csak az ország lakosai együttesen tudják önmagukból kitermelni. A korábbi szocialista országok a magyarénál még sokkal nagyobb zűrzavarban élnek, egy esztendővel az új szabadságot hozó napok után.

Magyarország nem követheti őket. Magyarország ne kövessen idegenből átplántált ideológiákat sem. Itt saját racionalitásunkat kell használnunk a gazdasági tények és az alapvető gazdasági folyamatok ismeretében. Az érdekegyeztető tárgyalásokon kibontakozó értelmes önfegyelem fogja meghozni a magyar megoldást, a magyar inflációra.

Ez a megoldás a gordiuszi csomó átvágásából, az egyszeri nagy lépésből, és az azt követő sok kis lépésből áll, amelyet mindannyiunknak, a szabadság és az önfegyelem szellemében, traumák nélkül, kell megélnünk.

Dr. Gánti Tibor

A természetes élővilág erőforrás szerepe Magyarországon és Európában ¹

Az élővilágot általában, legalábbis a természetes élővilágot, a mindennapi ember nem tekinti erőforrásnak, vagy legfeljebb csak az erdőket tekinti annak, az abból kitermelhető famennyiség miatt. A valóságban a természetes élővilág a legfontosabb erőforrásunk. Ennek az az oka, hogy a földi légkör un. egyensúlya nem valódi egyensúly, vagyis ha megszűntetnénk azokat a tényezőket, elsősorban az élővilágot, amelyek a jelenlegi állapotát fenntartják, akkor a légkör nagyon rövidesen átalakulna és olyan egyensúlyi állapotba kerülne, amelyben szabad oxigén nincs. Az élővilág ugyanis a napenergia befogása és annak felhasználása révén a levegő egyes komponenseit folyamatosan átalakítja, méghozzá oly módon, hogy minden folyamatnak megcsinálja az ellenkező irányú folyamatát is, így egy állandó állapotot, un. stacionárius állapotot tart fenn a légkörben. Ezeknek a folyamatoknak a nagyközönség által is jól ismert fő folyamata a szén körforgása a természetben.

Ismeretes, hogy a levegőben lévő széndioxidot, amely százalékosan igen kicsi, mindössze 0,03 %, a növényvilág a fotoszintézis során megköti, szerves vegyületekké alakítja át, majd ezeket a szerves vegyületeket az állatok, az állatvilág, valamint a mikroorganizmusok a légköri oxigén segítségével eloxidálják és ismét széndioxiddá alakítják vissza, amely zömében a légkörbe kerül. Az állatok és részben a mikroorganizmusok a levegőből szerzik be azt az oxigént, amely a szerves vegyületek oxidálásához szükséges, a levegőben elhasznált oxigén pótlására pedig a fotoszintézis ma uralkodó formájának

¹ E tanulmány része a "Természeti és szellemi környezetünknek, mint a gazdaság alapvető erőforrásainak szerepe az európai regionális modellek alakulásában" című átfogó munkának, amely az 593. sz. OTKA pályázat keretében készült.

a klorofillos fotoszintézisnek a folyamata termel oxigént.

A szén- és oxigénvegyületek tehát állandó körforgásban vannak a légkör, a vizek és a szerves anyagok között. E körforgás biztosítja, hogy a légkör ne kerüljön abba a stabil állapotába, amelynek a kémia törvényei szerint be kellene következni akkor, ha nem lenne e vegyületeknek az élővilág által biztosított körforgása. Az élővilág mintegy 4 milliárd éves fejlődése alatt e vegyületek termelése és elhasználódása azonos sebességűvé vált, ezáltal a légkörben kialakult egy stabil állapot (stacionárius állapot), amely számunkra a légkör összetételének állandóságában mutatkozik meg. Nyilvánvaló, hogy ha ebbe az évmilliárdosan kialakított folyamatba akár többletet termelő, akár többletet elnyelő folyamatok avatkoznak be, akkor ezek a kialakult dinamikus egyensúlyt megbontják. Megbontódik e dinamikus egyensúly akkor is, ha a természetes termelő, vagy felhasználó folyamatok egymáshoz viszonyított arányát változtatjuk meg. Manapság mindkét folyamatnak tanúi lehetünk, egyrészt a technikai civilizáció a fosszilis tüzelőanyagok elégetése révén igen nagy mennyiségű széndioxidot juttat a légkörbe, másrészt a természetes élővilág kipusztítása révén a természetes termelő és fogyasztó folyamatok egyensúlyát is megbontja.

Az élővilág legfontosabb erőforrás szerepe tehát abban van, hogy fenntartja a légkör oxidált állapotát, amely lehetővé teszi számunkra, mint emberekre a Föld felszínén a létezését, továbbá lehetővé teszi belső égésű motorjaink, valamint minden égési folyamaton alapuló technikai eszközünk működését azáltal, hogy e folyamathoz nélkülözhetetlenül szükséges oxigént a levegő egyik komponenseként biztosítja. Az egyéb anyagoknak is megvan a maguk természetes körforgása, így a szénvegyületek körforgása mellett legismertebb a kén és a nitrogén vegyületek élővilág által biztosított körforgása a természetben.

Nem kevésbé fontos alapvető erőforrás az élővilág által termelt szerves anyag mennyisége, részben élelmiszerként, részben tüzelőanyagként, részben pedig mint ipari nyersanyag. A kontinensek belsejében élő ember hajlamos úgy gondolkodni, hogy a természetes élővilágunk szerepe a mai táplálkozásunkban már elhanyagolható. Ez tévedés, mert igaz ugyan, hogy a szárazföldi növény- és állatvilág helyett a kontinentális ember táplálkozása zömében a mezőgazdaság által termelt növényekre és tenyésztett állatokra

tevédött át, azonban a tengerek élővilágának a szerepe az emberi táplálkozásban még ma is alapvetően meghatározó a tengerpartok közelében élő népek körében. Ezenkívül a nemesítés tartalékai ugyancsak a természetes élővilágban találhatóak, amelyek nagyon fontos genetikai erőforrást képviselnek.

Az élővilág által előállított biomassza szerepe a tüzelőanyag- felhasználásban az elmúlt évszázad alatt nagyon háttérbe szorult a fosszilis tüzelőanyagok, valamint az atomenergia előtérbe kerülésével. Napjainkban azonban ez a szerepe újra fokozódik, nemcsak fűtési célokra, hanem egyre inkább folyékony energiahordozóként, motorhajtóanyagként.

A műanyagok előretörésével egy ideig úgy látszott, hogy az élővilág által termelt anyagok ipari nyersanyagként való felhasználása háttérbe fog szorulni. Újabban a természetes anyagok kiváló tulajdonságaik miatt ismét előtérbe kerültek és ipari felhasználásuk egyre erőteljesebb. Meg kell említeni azt is, hogy az élővilág által termelt egyes speciális szerves vegyületek is igen fontos nyersanyagforrást jelentenek az ipar számára. Elsősorban a gyógyszervegyületekre kell ezen a téren gondolni, de egyéb ipari felhasználásokra is, amelyek a festékiparban, a motorhajtóanyag iparban és egyéb helyeken kerülnek felhasználásra.

Az élővilág végül, mint speciális kémiai átalakításokat végző termelő rendszer is erőforrásként jelentkezik az emberi gazdaságban. Itt elsősorban a fermentációs iparokra kell gondolni, amelyekben mikroorganizmusok, baktériumok, penészgombák, élesztők felhasználásával vegyiipari, élelmiszeripari, valamint gyógyszeripari termékek sora kerül nagyüzemi termelésre. Ez az alkalmazás a biotechnológia és géntechnika kifejlesztésével a közeljövőben várhatóan rendkívüli módon szélesedni fog. De a fermentációs iparokon kívül ide tartoznak azok a gyártási folyamatok is, amelyek magasabb rendű élő szervezetekben történő folyamatokat alkalmaznak anyagok termelésére, itt elsősorban az oltóanyag termelésre kell gondolni.

Legvégül nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy a kultúrnövények és a tenyésztett állatok ugyancsak az élővilág tagjai, amelyek termesztése, illetve tenyésztése egyáltalán nem függetleníthető a természetes élővilág mindenkori állapotától.

Linné az élővilágot két nagy részre osztotta : a növény- és az állatvilágra. Lényegében ez a beosztás fennmaradt századunk közepéig és csak századunk második felében, a 70-es években derült ki, hogy ez a felosztás tarthatatlan. A növényvilágba lényegében azok tartoztak, amelyeknek a fő anyagcsere formája a fotoszintézis volt, önálló mozgással nem rendelkeztek, az állatvilágba azok, amelyeknek a fő anyagcsere formája a légzés volt és önállóan mozogtak.

Ez a felosztás számos ellentmondást tartalmazott és egyre nagyobb rendszertani bizonytalanságokhoz vezetett. Ezért a 70-es években új rendszertani felosztást dolgoztak ki, amely az élővilágot öt regnumra, öt országra osztja, a sejtmagnélküli egysejtűekre (prokarioták), a sejtmagvas egysejtűekre (eukarioták), a gombákra (fungi), a növényekre és az állatokra. Az élővilágnak ez a rendszertani beosztása a nem biológus körökben még nem terjedt el. Részben ezért, részben, mert az erőforrás oldalról a gyakorlati alkalmazásban célszerű a régi felosztást használni, a továbbiakban mi növény- és állatvilágot fogunk elkülöníteni, legfeljebb helyenként említjük a mikroorganizmusokat, az egysejtűeket, vagy a gombákat, összefoglaló kategóriaként.

A nagyközönség az élővilágból elsősorban a száras növényeket, a fákat, valamint a gerinces állatokat ismeri. Valójában ezek az élővilágnak a kisebb részét alkotják. Mind tömegüket, mind fajszámukat tekintve a mikroorganizmusok és az alacsonyabb rendű növények és állatok vannak a Földön többségben. Ezért hangsúlyozni kell, hogy amikor növényekről és állatokról beszélünk, akkor nemcsak a nagyközönség számára ismert, az élővilág makroszkóposan megnyilvánuló tagjaira, formáira gondolunk. Maga a természetvédelem is világszerte egyoldalú, messze-messze azokra az élőlényekre koncentrál, amelyek a nagyközönség számára is ismertek. Az alacsonyabb rendű élőlények, az egysejtűek és a mikroorganizmusok természetvédelme még csírájában sem bontakozott ki.

Az élővilág erőforrás szerepe az esetek többségében nem egy-egy fajon keresztül, hanem az élőlények és a hozzájuk tartozó környezet bonyolult rendszerein keresztül fejeződik ki. E rendszereket a továbbiakban ökoszisztémáknak fogjuk nevezni, bár az ökológusok szakmai szinten a különböző ökoszisztémákat különböző elnevezésekkel jelölik. Az ökoszisztémák általában két alapvető részre bonthatók, az élőhelyre, amely a maga szervesen

környezetével lehetőséget ad az adott ökoszisztémában élő élőlények létezéséhez, másrészt az élőlények azon társulására, cönózisára, amely az adott szervetlen környezetben egymással is kölcsönhatásba lépve tartósan létezni tud. Az erőforrás szerep alapvetően az ökoszisztémák fennmaradását követeli meg, ezzel szemben a természetvédelem történelmi okoknál fogva elsősorban a különböző fajok védelmére koncentrált, majd ezt követően lépett csak az élőhelyek védelme felé s csak napjainkban kezdi hangsúlyozni a társulások, illetve a különböző kisebb-nagyobb nagyobb ökoszisztémák védelmének a szükségességét.

Az ökoszisztémák állapotának jellemzésére és vizsgálatára a mai napig nem fejlődtek ki olyan kvantitatív módszerek, amelyekkel azok állapota, változásának tendenciája egyértelműen jellemezhető lenne, noha napjainkra már számos próbálkozás és módszer született. Ezek a módszerek elsősorban azon alapszanak, hogy megvizsgálják a nagyon sokféle változó körülményt elviselő fajoknak és a nagyon specifikus, nagyon szűken behatárolt körülményeket megkívánó fajoknak az egymáshoz viszonyított arányát.

E módszerek azzal kecsegtetnek, hogy belátható időn belül az ökoszisztémák természetközeli állapotát kvantitatív számadatokkal is lehet majd jellemezni. Ha ez bekövetkezik, akkor is óriási problémát fog jelenteni, hogy ma már nem igen mérhető fel egy adott terület eredeti állapotának a milyensége. Európában ugyanis érintetlen természeti területek már egyáltalán nincsenek, de azok a területek, amelyek világviszonylatban a közvetlen beavatkozástól még meg is őrződtek, mint Dél-Amerika egyes területei, a technikai civilizáció közvetett hatásainak, pl. a légszennyezésnek így is ki vannak téve.

Hogy milyen lehetett hazánk természeti állapota 150-200 esztendővel ezelőtt, azt ma már senki sem tudja pontosan. Bizonyos becsléseket azért végezhetünk. A ma élő idősebb generáció vissza tud emlékezni arra, hogy pl. egy június végi napon ugyanazon a réten mennyivel több lepkével, szöcskével és egyéb élőlényel találkozott 50 évvel ezelőtt és mennyivel találkozik ma. A különbség jól érzékelhető, feltehetően egy nagyságrendet közelít meg. Azt is meg lehet becsülni, hogy mennyivel kevesebb soksejtű élőlény található pl. egy természetes paraszti gazdálkodású szántóföld 1 m²-én és egy természetközeli állapotú ökoszisztéma 1 m²-én, természetesen beleértve a talajban

lévő soksejtű élő egyedeket is. A különbség alighanem valahol a két nagyságrend körül van, vagyis alighanem százszor több a természetközeli állapotú területen található élő egyedek száma, mint a parasztgazdálkodással művelt szántóföld 1 m^2 -n. Különbséget lehet tenni most a parasztgazdálkodású szántóföld és a nagyüzemi szántóföld $1-1 \text{ m}^2$ -én található élő egyedek száma között is. A különbség alighanem itt is nagyságrend. Ha most figyelembe vesszük, hogy hazánk területének mintegy 10%-a beépített terület, ami még a nagyüzemi gazdálkodáshoz képest is sivatag, továbbá mintegy 35-40 %-a nagyüzemi gazdálkodású terület, továbbá figyelembe vesszük, hogy természetközeli állapotban lévő vizeink úgyszólván már nincsenek is, figyelembe vesszük, hogy az egyéb területeken is mennyire degradálódott a természet, alighanem úgy kell becsülnünk, hogy ma egy június végi napon hazánk területén egy ezredrésznyi mennyiségű élő egyed sem él, mint amennyi 100-150 évvel ezelőtt élt. Ha egy szeptember végi napot veszünk figyelembe, amikor a szántóföldek és mezőgazdasági művelésű területek már lényegében kopárak, az arány alighanem még rosszabb.

Egy ilyen közelítő becslés megmutatja, hogy micsoda óriási katasztrófa ment végbe az elmúlt évtizedekben az ország élővilágában. Európa legtöbb országában hasonló vagy még rosszabb a helyzet, kivételt ez alól az a néhány ország képez, amelynek nagymennyiségű hegyvidéke van viszonylag érintetlen erdős területekkel. Ezért alapvető fontosságú, hogy a természetvédelem a jövőben a társulásokra, az élőhelyekre, az ökoszisztémákra, a természetközeli ökoszisztémák fennmaradására, a még regenerálható ökoszisztémák regenerálására helyezze a hangsúlyt.

Hazánkban az intézményes természetvédelem átfogó módon a 30-as évek közepén kezdődött, miután 1931-ben megjelent Kaán Károly "Természetvédelem és természeti emlékek" című könyve. Ez adta az alapot arra, hogy 1935-ben megalkották a második erdőtörvényt, amely egyben az első magyar természetvédelmi törvény is lett. Ez a törvény hívta létre az Országos Természetvédelmi Tanácsot, amelynek javaslata alapján a földművelési miniszter más illetékesekkel egyetértésben természetvédelmi területeket és tájvédelmi körzeteket létesített. A háború végéig összesen 219 természetvédelmi területet alakítottak ki 2 844 ha-os összterülettel. Jelenleg az országosan védett területek kiterjedése meghaladja a 600 000 ha-t, vagyis az ország területének a 6%-át

A védett területek közül első helyen állnak a nemzeti parkok, a Hortobágyi Nemzeti Park (1973, 52 000 ha,) a Kiskunsági Nemzeti Park (1973, 30 600 ha), a Bükki Nemzeti Park (1977, 38 800 ha), az Aggteleki Nemzeti Park (1981, 19 600 ha), valamint a Fertő tó Nemzeti Park (1991, 12 500 ha). A nemzeti parkokon kívül közel 40 tájvédelmi körzet került kijelölésre, közöttük olyan fontos területek, mint a Kelet-Mecsek, az Őrség, a Börzsöny, a Zempléni Tájvédelmi Körzet, vagy a Kis-Balaton. A tájvédelmi körzetek összes területe meghaladja a 400 000 ha-t. Országos természetvédelmi területek ezeken kívül mintegy 26 000 ha területen kerültek kijelölésre, ezek közel 150 egymástól független területet jelentenek. A fentieken kívül még megyei és helyi természetvédelmi területek is kerültek kijelölésre.

Óriási gond, hogy a védett területek védelme egyáltalán nem tekinthető megoldottnak. Még a nemzeti parkok sem igazán gazdái a területüknek, ott olyan súlyos környezet- és természetkárosító események fordulnak elő, mint pl. az apajpusztai illegális veszélyes hulladék tárolás, vagy a Bükki Nemzeti Park területén történő tarvágások. Elsősorban ezeknek a következménye, hogy hazánk nemzeti parkjait a nemzetközi védettségi listán hátrасorolták, vagyis igazából nem is tekinthetők már nemzetközi nómenklátúra szerinti nemzeti parkoknak. Gondot jelent az is, hogy a nemzeti parkok földterületei nincsenek a nemzeti parkok tulajdonában, így a tulajdonosi gazdálkodási érdekek és a természetvédelmi érdekek ütköznek, a gyakorlatban a gazdálkodási érdekek súlya a nagyobb. Nem megfelelő a természetvédelmi területek védelme abból a szempontból sem, hogy a természetvédelmi őrség kisszámú, nem tud megfelelő hatékonysággal fellépni a területet veszélyeztetők ellen.

Ha azt mondjuk, hogy a nemzeti parkok védelme nem megoldott, fokozottan érvényes ez a tájvédelmi körzetekre, az egyéb országos védelmet élvező területekre, valamint a helyi védelmet élvező területekre. Ezek védelme végképp megoldatlan.

Fel kell azonban hívni a figyelmet arra, hogy a védett területek kiterjedése az ország területének mindössze 6 %-a. Ez annyit jelent, hogy az ország területének mintegy 94 %-a még jogilag sem védett, pedig nyilvánvalóan itt él Magyarország élővilágának a többsége, ez a terület az, amely az ország élővilágának a nagyobbik részét foglalja magába. Rendkívül fontos lenne tehát megoldani a nem védett területek védelmét. Itt a legnagyobb kárt a

TSZ nagyüzemek kialakítása és gazdálkodása okozta, amelyet tetézett az óriás táblák kialakítása, ezzel kapcsolatosan a fa- és bokorsorok, csenderesek, útmenti fasorok, bokrosok kivágása és eltüntetése. Hasonló módon rengeteg kárt okozott e területeken a természetvédelmi szempontból teljesen átgondolatlan vízrendezés és patakszabályozás, valamint a természetvédelmi szempontból rosszul végrehajtott, illetve rosszul tervezett melioráció. Nem megoldott természetvédelmi szempontból a csermelyek, patakok, időszakos és állandó vízfolyások, a lápok, mocsarak, nádasok védelme sem. A vízvédelem teljesen vízügy centrikus és vízügy szemléletű, bár a vízügy szemlélete e vonatkozásban az utolsó években számottevő módon változott.

A hazai élővilág

A flóra

Magyarország érdekes és ellentétes irányú növényföldrajzi hatások találkozási területe. Bennszülött (endémikus) fajokban különösen a Magyar-Középhegység s az Alföld gazdag. Uralkodók a közép-európai, európai és eurázsiai florisztikai elemek. Fontosak a keleti elemek, főleg az Alföld északkeleti flórájában, ahol már egyes kárpáti elemek is megjelennek. Ugyanakkor a Dél-Dunántúlon, a nyugat-balkáni mediterrán és atlanti mediterrán-fajok jutnak előtérbe. A Nyugat-Dunántúlon pedig szubatlanti, alpin és boreális fajok jelennek meg.

A bennszülött elemek az egész flórának mintegy 2 %-t teszik ki, az európai elemek viszont, amelyek egész Európában elterjedtek, az Urálig, mint például a mogyoró és a kocsányos tölgy, több mint 20 %-át alkotják a flórának. Hasonló arányban találhatók meg az eurázsiai flóraelemek, mint a nyír, az erdei fenyő (22,5 %) és számottevőek a kontinentális elemek, amelyek elsősorban Eurázsia sztyepp és erdősztyepp területein elterjedtek (11%). A szubmediterrán elemek, amelyek Dél-Európában a Földközi tenger közelében terjedtek el, mint pl. a szelídgesztenye, vagy a molyhostölgy, mintegy 18 %-át adják a magyar flórának, míg a szubatlanti elemekben hazánk meglehetősen szegény, mindössze 3 %-kal van képviselve. Az északi (boreális) elemek mindössze 0,3 %-ot, az alpin elemek kb. 1 %-ot, a balkáni elemek 2 %-ot, a kárpáti elemek kb. 1 %-ot, a cirkumboreális elemek, amelyek egyaránt

megtalálhatók Észak-Amerika, Európa és Ázsia mérsékelt övében, mintegy 8 %-át alkotják a magyar flórának. A kozmopolita elemek 6,5 %-al vannak képviselve. Egyre nő az adventív elemeknek a jelentősége, ma már több mint 3 %-át alkotják a magyar flórának.

Magyarország természetes növénytakarója is elég változatos. Az ország legnyugatibb részén Zalaegerszegtől nyugatra, elsősorban erdei fenyővel egyes tölgyes található. Ettől kissé keletre, valamint a Mecsekben illír jellegű bükkösök, illetve gyertyános tölgyesek foglalnak helyet. A Somogyban, Balatonfelvidéken, valamint a Magyar Középhegységen végig uralkodóak a cseres tölgyesek. A magasabb hegyeken a montán, illetve szubmontán bükkösök valamint a gyertyános tölgyesek találhatóak. Az ország keleti, déli felét, tehát a Duna-Tisza közét és Tiszántúlt elsősorban homoki tölgyesek, homok puszták, lösz tölgyesek, lösz puszták borítanak, amennyiben a természetes növénytakaró még számottevően lenne feltalálható. A Duna és a Tisza mentét, valamint a Körösök vidékét az ártéri ligeterdők borították, amelyek helyenkénti maradványai még megtalálhatók. Tatárjuharos tölgyesek és homoki tölgyesek borították a Velencei-tó környékét és a Sárrétet. A hegy- és dombvidékeket kivéve az eredeti növénytakaróból már nagyon kevés található meg.

Soó Rezső felmérése szerint hazánk területén az ismert harasztok és virágos növények közül 2 411 faj, a mohák közül 520 faj, a zuzmók közül 900 faj őshonos. A nagyobb gombafajok körét 2 000 körüli, a nyálkagombákét 105, a moszatok fajszerelmét 3 000 körülire becsülik. A természetvédelem elsősorban a száraz növényekkel, azaz a virágos növényekkel s harasztokkal foglalkozik. Kipusztultnak tekintenek 36, kipusztulással veszélyeztetettnek 41, aktuálisan veszélyeztetettnek 127, ritkának, illetve potenciálisan veszélyeztetettnek 306, ismeretlen állapotúnak 102 fajt. A veszélyeztetett fajok száma összesen 612, ami az összes növényfajok számának 25,4 %-a. Kipusztult 1,5% és kipusztulással közvetlenül fenyegetett, illetve aktuálisan veszélyeztetett 7 %. A 2 411 növényfaj közül 44 a pannon endemizmus. Közöttük 8 olyan növényfaj található, amely az ország területén kívül nem fordul elő. 82 olyan növényfaj él Magyarországon területén, amelynek össz-európai állománya veszélyeztetett.

Az eddig védetté nyilvánított területeken a hazai természetes flórának több mint 90 %-a megtalálható. Termőhelytől és területtől függetlenül védetté nyilvánított 415, fokozottan védetté több mint 30 őshonos növényfaj. A száraz növények vonatkozásban a védelem jogilag eléggé előrehaladott, azonban a jogi védelem önmagában nem képes megoldani a természetvédelem problémáit, mert a védett területeken is tovább degradálódnak a vegetációs foltok, fajokban szegényednek és ezáltal a védett területeken sincs teljesen biztosítva a veszélyeztetett növények fennmaradása. Az alacsonyabb rendű növények vonatkozásában azonban a természetvédelem még jogilag sem megoldott, felmérésük hiányos, fajszámaik közelítő becsléseken alapulnak. Pedig nagyon fontos lenne e téren részletesebb ismereteket szerezni, hiszen közismert pl. a zuzmók, vagy az algák környezetszennyezésre való érzékenysége, de tapasztalati megfigyelések arra utalnak, hogy a kalapos gombák elterjedtségének, gyakoriságának vonatkozásában is nagyon nagy változások történtek az elmúlt egy- két évtizedben. Megbízható tudományos adatok azonban ezekre vonatkozóan nincsenek.

A fauna

Magyarország flóráját, ha kvantitatíven nem is, de kvalitatíve elég jól ismerjük. A faunáról azonban még az sem mondható el, hogy kvalitatíve ismert lenne. A feltételezések szerint ugyanis hazánk területén mintegy 40 000 különböző állatfaj egyedei található meg, de ebből eddig mindössze 32 000 került a szakemberek kezébe. A 32 000-ból a gerincesek fajszáma mindössze 540. Az ezekre vonatkozó adatok sem teljesek. Ugyanakkor a bogaraknak mintegy 8 000 faja él Magyarországon, s ebből a Vörös Könyv már csak 58 fajt ismertet. Az egyéb ízeltlábúak, de főként a férgek és egyéb alacsonyabb rendűek körében a kvalitatív ismereteink is messzemenően hiányosak.

A természetvédelem a legutóbbi időkig szinte teljesen a gerincesekre koncentrált. A gerinceseken belül is a madarakra vonatkozóan gyűlt össze a legtöbb adat, ami részben annak köszönhető, hogy a szervezett madármegfigyelés és madárvédelem hazánkban több mint egy évszázadra terjed vissza, másrészt, hogy a madármegfigyelés és madárvédelem messze túlterjed a szakemberek körén. A Madártani Egyesületnek például 16 000 tagja van,

akiknek nagy része aktívan tevékenykedik a madármegfigyelés területén. Ennek következtében a madarakra vonatkozó adatok mind a fajokra, mind elterjedtségükre vonatkozóan közel teljesnek tekinthetők. Ez odáig megy, hogy a ritkább fajok példányainak a fészkelését egyedileg nyilvántartják, esetleg egyedileg őrzik is.

Az egyéb gerincesekre vonatkozó adatok már korántsem ennyire teljesekek, de még mindig messze felülmúlják az alacsonyabb rendű állatokra vonatkozó adatokat. A természetvédelmi törvény értelmében hazánkban 619 vadon élő állatfaj áll védelem alatt, ezek közül 34 faj fokozottan védett. Az állatvilágon belül külön kell foglalkoznunk a vadászható állatokkal, mert míg az állatvilág többi tagjai az ökoszisztéma részcként jelentenek erőforrást az ország számára, a vadon élő állatok közül a vadászható állatok mind idegenforgalmi szempontból, mind pedig vadhúskereskedelmi forgalom szempontjából közvetlen erőforrást jelentenek. A magyar vadászattal és a magyar vadállománnyal kapcsolatosan igen ellentmondó állítások látnak napvilágot. Ennek oka részben a vadászat körül kialakult korrupciós helyzet, a vadászati szervezetek kommunista hűbéruralmi jellege, valamint az e mögé bújó személyi összefonódások, részben pedig az a tény, hogy egészen más a helyzete a nagyvadállománynak mint az apróvad állománynak, tehát nem lehet általánosított megállapítást tenni a magyar vadállományra úgy, hogy az az apróvadra és a nagyvadállományra egyaránt érvényes legyen.

A nagyvadállományunk az elmúlt két évtizedben valóban világhírré tett szert. A második világháború alatt a nagyvadállomány majdnem teljesen kipusztult, de a 40-es évek végén egy szakmailag kitűnően felkészült szakember gárda irányítása alá került, akik a vadgazdálkodásnak olyan rendszerét dolgozták ki és a vadgazdálkodáson belül olyan végrehajtó gárdát neveltek ki, amely hosszú távra előre volt képes gondolkodni és a vadállományt a teljesen leromlott állományából olyan mértékig felfejleszteni, hogy a 60-as évek végére mind minőségi, mind mennyiségi szempontból hazánk a világ élvonalába került.

Sajnos, mint az ilyenkor lenni szokott, a gyümölcs learatásához már olyanok gyülekeztek, akinek sem a szakértelme, sem az elkötelezettsége nem volt alkalmas arra, hogy a magyar vadgazdálkodást tovább irányítsa. Ennek következtében a nagyvadállományban is jelentkeztek az elmúlt két évtized-

ben problémák. Az eredetileg a hegy- és dombvidéki erdőkhöz kötődő őz ezeken a területeken megritkult, ugyanakkor az alföldi területeken nemcsak elszaporodott, hanem túl is szaporodott. A vaddisznó és szarvas állomány ugyancsak túlszaporodott, a vaddisznó állomány lehuzódott az alföldi területekre is. Ez azért is jelent nagy problémát, mert az alföldi óriás táblás TSZ gazdálkodás nem teszi lehetővé ezeknek az állatoknak a megfelelő számban történő kilövését és így túlszaporodással, majd ezt követő elhullásokkal kell számolni.

A szarvas és a vaddisznó túlszaporodása az erdőgazdálkodásban okoz rendkívül súlyos gondokat. Erdőállományunk nagy részében a felújítás már csak bekerített területeken lehetséges, a nagyvadállomány kizárásával. Ugyanakkor ez visszahat az erdőállománynak a nem körülkerített területeire, hiszen részben a parcellázások révén, részben az erdőfelújítások bekerítése révén a nagyvad elveszti a természetes táplálkozási helyeit és az erdőbe kényszerülve ott okoz nagy kárt az erdőgazdaságoknak. Sajnos a rendszerváltás a vadászat szervezetében egyrészt egyáltalán nem következett be, másrészt a vadászat-vadgazdálkodás vonatkozásában semmiféle olyan koncepcióval nem rendelkezik, amely alkalmas lenne arra, hogy a magyar nagyvadállomány mennyiségét és minőségét a jövőben az optimális közelében tartsa.

Egészen más a helyzet az apróvad állománnyal. Az apróvad állomány alapjában nem is a háború alatt rendült meg, hanem azt megelőzően a 39-40-es rendkívül kemény, szigorú tél alatt. A fogoly és fűrj állomány ebben az időszakban olymértékben pusztult ki, hogy azóta sem tudott rendbejönni. A 44-45-ös esztendőkből az apróvad állomány tovább csökkent, de a 40-es évek végétől kezdve a már említett koncepciózus vadgazdálkodás következtében a mezei nyúl és a fácán állomány a 60-as évekre nagyon szépen feljavult. Javult a fogoly állomány is, bár a korábbi értékét nem érte el, és javult valamelyest a fűrj állomány is. A 60-as évek második felétől a TSZ nagytablásítás, majd a 70-es években az óriás táblák bevezetésével, továbbá a 70-es években a mezőgazdasági vegyszerfelhasználás rendkívüli felfutásával, továbbá ezzel kapcsolatosan a csenderesek, bokrosok, bűvőhelyek és a nem vegetációs időszakban lévő táplálkozási helyek kiirtásával részben az apróvad élőhelyei és életlehetőségei szűntek meg, részben a vegyszeres kezelésnek és a nagyüzemi gépesítésnek estek áldozatul. Ezért először

a fogoly állomány, majd a fűrj állomány csökkent le katasztrófális mértékben, ezt követte a fácán állománynak a nagymértékű csökkenése. Ez utóbbi a mesterséges fácántenyésztéssel próbálták - szerencsétlen módon - ellensúlyozni, aminek a következménye a fácánállomány egy tekintélyes részének genetikai tönkretétele, gyengén repülő, vadnak nem tekinthető fácánállomány elterjedése lett. Erősen megcsappant a nyúlállomány is, a valamikori igen jó apróvadás területek nagy részén ma leginkább őzre lehet vadászni. Hasonló módon rendkívül lecsökkent a vizivad mennyisége is, ez azonban nem a mezőgazdasági tevékenység, hanem a vízrendezés következménye, amennyiben megszűntek a vizivad élőhelyei. Jól látszik, hogy azokon a helyeken, ahol megfelelő élőhelyek alakulnak ki, mint pl. a Tisza tónál, a vizimadárvilág újra megjelenik. Azonban a vadászható fajok itt sem közelítik meg nagyságrendileg sem a korábbi mennyiséget, jeléül annak, hogy e vándormadarak nemcsak hazánkban, de északi költőhelyeiken, illetve déli telelőhelyeiken sem találták meg a megfelelő élelehetőségeket.

Külön kell szólni a jövevényvadakról. Ezeket két részre lehet osztani, részben olyanokra, amelyek hazánk területén a nem távoli múltban éltek, mint pl. a medve, a farkas, a hiúz, a sakál, és a hód, és azokra, amelyek hazánk területén nem, vagy csak a távoli múltban éltek, mint a nyestkutya, a mosómedve, vagy a jávorszarvas. Ezek mindegyike megjelent néhány egyed erejéig az elmúlt évtizedben hazánk területén. A megjelenő ilyen vadak kezelése nincs megfelelő módon leszabályozva. Ezek közül a medvének, a jávorszarvasnak nincs megfelelő élettere hazánkban, a farkasnak nagyon korlátozott élelehetősége lenne a Zemplénben, a Bükkben, a Mátrában, a Börzsönyben, a hiúz visszatelepedése kívánatos lenne, számára még van élőhely az országban, a hódból néhány példány megtelepedett a Tisza tón, és jelezték jelenlétét a Szigetközben is. A nyestkutya s a mosómedve egyaránt nem kívánatos faj a magyar ökoszisztémában.

Az erdők

Több oka is van annak, hogy az erdőket az élővilágból kiemelve külön fejezetként tárgyaljuk. Míg az élővilág egyéb ökoszisztémái általában közvetetten hasznosulnak erőforrásként az ember számára, az erdőknek mind a közvetlen, mind a közvetett erőforrásjellegű haszna igen számottevő. A

közvetlen erőforrásként jelentkező haszon az erdőből zömében a fakitermelésen keresztül jelentkezik. A fának mint energiahordozónak, tüzelőanyag-nak a felhasználása igen számottevő még napjainkban is. Emellett azonban és ennél talán nagyobb súllyal szerepel a fa, mint nyersanyag az építkezéseken, a bútoriparban, valamint a bútoripari nyersanyagként szolgáló farost és faforgácslemezek előállításában. Ugyancsak számottevő s egyre nagyobb jelentőségű az erdőből kitermelt fák papíripari felhasználása is.

Magyarország nettó fakitermelése meghaladja a 6 milliárd m^3 -t. Ebből közel 4 milliárd m^3 az ipari fa és mintegy 2,5 milliárd m^3 a tűzifa felhasználás. E számok önmagukban is mutatják az erdők közvetlen gazdasági erőforrás jelentőségét. Ám manapság ennél egyre fontosabb az erdők másodlagos erőforrás szerepe. E tekintetben az erdőknek nagyon sokirányú kiterjedt funkciójuk van, részben a bioszféra stabilizálásában, részben a géntartalékok megőrzésben, részben pedig a helyi klímák alakításában, a vízgazdálkodás optimalizálásában, a vadgazdálkodásban, az emberi erőforrások regenerálásában, a rekreációban, és még sok minden egyébben.

A XIX. század elején a mai Magyarország területén mintegy 2,8 millió ha erdő volt. Elsősorban az árvízmentesítéssel kapcsolatos vízrendezések során, másrészt a mezőgazdaság térhódításával az erdőritások következtében az erdőterület rohamosan lecsökkent, és az I. világháború után 1,1 millió ha-val érte el a mélypontot. Az I. világháború előtti időben az erdőterület nagyarányú csökkenése nem okozott számottevő problémát, hiszen Magyarország területéhez akkor a Kárpátok is hozzátartoztak, így a magyar gazdaság az erdészetet és erdészeti tevékenységet elsősorban a Kárpátokra, a mezőgazdasági termelést pedig zömmel a mai Magyarország területére, a síkvidékekre és enyhe dombvidékekre koncentrált. A Trianoni Békeszerződés következtében Magyarország katasztrófális helyzetbe került, az ország erdősültsége 26 %-ról 11,8 %-ra csökkent. Hazánk Európa egyik legjelentősebb faexportőr államából a térség egyik legnagyobb faimportőr államává vált. Ráadásul az erdészet irányító szervezetei, valamint az erdészeti oktatás is azokban a térségekben koncentrálódott, amelyeket hazánk a Trianoni határozat következtében elvesztett. Az állami erdők aránya 15,9 %-ról 4,1 %-ra csökkent, a fenyőerdők részaránya 24 %-ról 4 %-ra. Az eredetileg 7,4 millió ha-nyi erdőterületből 1,1 millió ha maradt meg, ennek közel 50 %-a sarjerdő volt, az állami erdők pedig mindössze 48 000 ha-t tettek ki. Ráadásul a

megmaradt erdők is aránytalanul oszlottak el az ország területén, túlnyomórészt az Északi-Középhegységben és a Dunántúlon helyezkedtek el, míg a nagykiterjedésű Alföld erdősültsége mindössze 4,3 % volt.

Az ország igen nagy szerencséjére egy kiváló ember kezében összpontosult a magyar erdészet irányítása, ez Kaán Károly volt, aki hatalmas energiával és kitűnő szakértelemmel látott hozzá a kitűzött célok megvalósításához. 1923-ban a törvényhozás elé terjesztették és elfogadtatták az "Erdészeti igazgatásról", az "Alföldi erdők telepítéséről és fásításáról", "Országos Erdei Alapról" és az "Erdőbirtok hitelről" szóló törvénycikkeket. Ezzel indult útjára a végül is sikerre vezető hazai erdőgazdálkodás. Kaán Károly visszavonulása után azonban a 30-as évek közepe táján ismét megindult a hazai erdők leromlása. Megváltozott az erdők kor-összetétele, elfiatalodtak az erdők, elmaradtak a felújítások stb. A háború után az erdők nem kerültek felosztásra, hanem zömében állami tulajdonba jutottak. Így állami erdő lett közel 900 000 ha erdő, egyéb tulajdonú mintegy 300 000 ha. Az ország erdősültsége a II. világháború után 12,6 % volt, nagyrészt leromlott erdőkkel.

Az Alföld fásítása két nagy program keretén belül történt. Az elsőt még Kaán Károly idejében indították be, a 20-as, 30-as években mintegy 50 000 ha erdőt hoztak létre az Alföldön. 1946 és 1978 között ugyancsak az Alföldön 260 000 ha-t meghaladó erdőtelepítésre került sor. Ezek az erdők azonban zömében nem őshonos fafajokból kerültek ki, elsősorban akácból és gyorsan növekvő nyárfákból, valamint kisebb mértékben feketefenyőből. A fenyők telepítése az Alföldre sokat vitatott kérdés, de még a 80-as évek első felében is, mintegy 45 000 ha-on telepítettek fenyőt az Alföldön. Ezeknek az országfásítási programoknak, valamint a tudatos erdőtelepítéseknek és erdőfelújításoknak az eredményeképpen a 80-as évek közepére az erdőterület több mint másfélmillió ha-ra, az erdősültség aránya megközelítően 18%-ra emelkedett. Az erdeinknek mintegy 40 %-a síkvidéki erdő és további közel 45 %-a az enyhén lejtős területeken helyezkedik el. Az ország jelenlegi erdőterületének mintegy 3/4-ed része elsősorban gazdasági célokat, fakitermelést szolgál, de több mint 18 %-ot tesz ki azoknak az erdőknek az aránya, amelyek elsődlegesen üdülési, környezetvédelmi, természetvédelmi, vadgazdálkodási vagy tudományos funkciót töltenek be.

Az erdőterületeinkből a tölgy 23, a bükk 6,5, a cser közel 12, a gyertyán ugyancsak 6,5 %-kal részesedik, tehát erdeinknek közel felét teszik ki a Magyarországon őshonos keményfa fajok. A fenyő az erdősültségből 15 %-kal részesedik. Erdeink korösszetétele meglehetősen kedvezőtlen, a 80-as évek közepén a 100 évnél fiatalabb állomány összesen mintegy 1,8 %-ot tett ki, a 80-100 év közötti állomány sem érte el a 6 %-ot. Hogy ez mennyire kedvezőtlen, azt megítélhetjük abból, hogy az optimális kitermelési idő a lassan növekvő fafajtáknál, tehát bükk, tölgy, cser esetében 120 év körül, a közepesen növekvőknél, mint pl. a fenyők, 80 év körül, a gyorsan növekvőknél 30 év körül van. A 80-as évek második felében az erdőgazdálkodás körül kialakult vita arra utal, hogy az erdők korösszetétele a 80-as évek második felében tovább romlott.

Ha hazánk erdősültségét az európai államokhoz viszonyítjuk, akkor a helyzetet kedvezőtlennek ítélnélük meg, hiszen pl. NSZK, Olaszország, Svájc, Bulgária, Csehszlovákia, NDK, Lengyelország, Románia, Jugoszlávia erdősültsége 27 és 36 % között mozog, Ausztriáé természetesen kiemelkedően magas, 45 %. Még rosszabb talán a helyzet, ha nem pusztán a statisztikai számadatokat hasonlítjuk össze, hanem kissé a számadatok mögé nézünk. Azok a területek, amelyek a statisztikákban erdőként szerepelnek, korántsem tekinthetők mind erdőknek, hiszen ezeknek közel a fele olyan gyorsan növekvő fafajokkal történő fatelepítés, amelyek ökológiai szempontból erdőknek nem tekinthetők. Jóllehet nem lehet vitatni azt, hogy az alföldi homok megkötésében számottevő szerepe, sőt nélkülözhetetlen szerepe volt az akácnak és a fenyőnek, ökológiai szempontból ezen fatelepítések mégis messzemenően értéktelenek, hiszen nem alakult ki bennük mint tájidegen fajokkal történő telepítésben olyan biocönózis, amely stabil ökoszisztéma kialakulását tenné lehetővé, így ezen fatelepítések genetikailag igen szegények.

Azt mondhatjuk, hogy hazánk erdőszeti politikája a II. világháborút követő 2-3 évtizedben kifejezetten jó volt. Az élőfa készlet az 50-es évek első felében mintegy 130 000 m³-ről 1980-ra 250 000 m³-re növekedett, és bár ebben a növekedésben az is szerepet játszik, hogy időközben megváltozott az élőfatömeg becslési módszere, mégis úgy kell megítélni, hogy mintegy ezen adatnak 90 %-a érdemi növekedést takar. Az elmúlt másfél- két évtizedben azonban az erdőgazdálkodás egyre inkább eltorzult. Technikájában

egyre inkább a nagyüzemi jellegű és ezért az erdő természetes állapotát tönkretévő, a természetes erdőfelújulást megakadályozó technikák vezetődték be, másrészt elsődleges és alapvető céllá vált a kitermelt fatömeg növelése. Ezen okok miatt az erdők minőségi állományában igen nagy romlás következett be. Ehhez hozzájárult a 70-es évekre rendkívüli mértékben túlszaporodott vadállomány, valamint a 80-as évek elején jelentkező és azóta egyre erőteljesebb mértékben tért hódító erdőpusztulás. Ehhez járult továbbá, hogy a természetes felújulás aránya a 80-as évek közepére 10 % alá csökkent, de csökkent a mesterséges felújítás aránya is. A sarjról történő erdőfelújítás viszont, amely értéktelen vagy kevésbé értékes erdők felnövéséhez vezet, 1975 és 1985 között 19 %-ról 39 %-ra nőtt. Megállapítható tehát, hogy az új erdészeti politikának bőven lenne mit tennie a hazai erdők megjavítása érdekében.

Erdeink területei és állománya rendkívül fontosak az ország jövője szempontjából. Ezt a fontosságot még külön kihangsúlyozza az a tendencia, amely szerint hazánk éghajlata szárazabbá, aridabbá válhat. Hazánk területének tekintélyes része közel van ahhoz az alsó csapadékhathárhoz, ahol a természetes felújulás a mi lombos erdeinkben még bekövetkezhet. Ha a csapadékmennyiség csökken, könnyen előfordulhat, hogy erdeink felújulásával pusztán az éghajlat szárazabbá válása miatt is gondok lesznek.

Ugyanakkor az erdő rendkívüli mértékben javítja a vízgazdálkodást és növeli a víz hasznosulását. Az erdőben a lehullott csapadéknak mintegy 70-75 %-a hasznosul, míg az erdővel nem fedett területeken ez csak mintegy 50 %-os. Az erdő nagymértékben csökkenti a víz lefolyását, igen nagy a vízvisszatartó képessége. A korábban már említett eroziós károkat minimálisra csökkenti részben azért, hogy a nagy energiával érkező csapadékszemcsék sebességét lecsökkenti, részben azért, hogy az erdei talaj és humusz rendkívül nagy vízfelszívó és vízvisszatartó képességgel rendelkezik, részben pedig azért, mert a talajnak a csapadékra való érkezését időben elhúzza és lassítja. Ezért az erdővel fedett területeken a víz tartózkodási ideje nagyon meghosszabbodik. Részben lecsökken és elhúzódik a felszínen elfolyó víz is, részben nagymértékben megnő a talajba beszivárgó csapadékvíz aránya. Ezért az erdővel borított területekről induló árhullámok sokkal kisebbek és időben szétterülőbbek, mint az erdővel nem fedettekről induló

ugyanazon nagyságú és domborzati viszonyú területeken. Ráadásul a hőhatás mérséklésével késlelteti a tavaszi hóolvadást is. A jó állományszerkezettel borított erdőtalaj sokkal kisebb mélységig fagy át, a lassan olvadó hó vizének nagyrészt elnyelheti. Ezenkívül a hóolvadás is mintegy két héttel később kezdődik meg az erdővel borított területeken, mint az erdővel nem fedett területeken. Mindezek következtében az erózió az erdővel borított területeken minimálisra csökken.

Az erdő vízgazdálkodását azonban nemcsak ez javítja. Az erdőkben általában valamivel nagyobb a csapadék mennyisége, mint az erdővel nem borított területeken. A hegyekben viszont az erdők által a ködökből "kifésülődik a víz", ez a vízszintesnek nevezett csapadék a függőlegesnek nevezett csapadéknak akár 2-4-szeresére is nőhet, az erdővel borított hegyvidék ily módon a meteorológiai adatokból származó csapadékmennyiségnél jóval nagyobb vízmennyiséghez juthat. A talaj avartakarója a lefolyáson kívül a párolgást is csökkenti. A tenyészidő alatt avarral borított erdőtalajon 3 mm, avar nélküli erdőtalajon 159 mm, erdőn kívüli talajon 409 mm párolgást mértek ugyanazon idő alatt.

Az erdő fái ugyan nagymennyiségű vizet párolnak el, de az elpárolgott vízmennyiség nagy része az erdőn belül marad, az erdőben a levegő relatív páratartalma mindig magasabb, mint az erdővel nem borított területeké. Ez a magasabb páratartalom az éjszaka során egy sokkal magasabb, sokkal nagyobb harmatképzésben csapódik le és kerül vissza az erdei víz hasznosításba. Ezen kívül a hegyes erdei vidékeken a vízkörforgás helyi záporok, zivatarok formájában történő kis ciklusainak a kialakulása is hozzájárul a víz újra és újra hasznosításához. Mindezek együttvéve azt eredményezik, hogy az erdővel borított területek nemcsak a saját vízgazdálkodásukat tudják nagymértékben javítani, de messzemenően kihatnak azon területek vízgazdálkodására is, amelyeknek a vízgyűjtő területébe tartoznak.

Nagyon lényeges az erdők szélhatást mérséklő szerepe is. A földig ágas erdőszegéllyel szegélyezett erdőknél a szél az erdőn belül 100-150 m-re szinte teljesen elenyészik, még akkor is, ha az erdők fölött komoly viharos szél dül. Részből ennek a következményeként az erdőkben igen nagymennyiségű por- és szennyeződés csapódik ki a levegőből, vagyis az erdőnek levegőszűrő, levegőtisztító tulajdonsága van. A lucfenyő állomány 32, az

erdei fenyő állomány 36, a bükk állomány pedig 68 tonna port tud ha-onként felfogni, mielőtt a tűk és a levelek fiziológiai, ökológiai terhelésük felső határát érnék el. Az eső ugyanakkor ezeket lemossa a levelek felszínéről és a levelek, tűk újra képesek levegőtisztító funkcióikat teljesíteni.

A szélmérséklés nemcsak a porszűrő funkció miatt fontos, hanem a mikroklíma alakítás szempontjából is. Régóta ismert, hogy az erdősávok a mezőgazdasági földterületek talajára vonatkozóan a deflációval szemben igen komoly védőhatást fejtenek ki. Nagyrészt ezért kezdődött az Alföldön az a védőfásítás, amely nyomán 1950 és 61 között 100 000 ha védőerdősávot és facsoportot telepítettek. Sajnos ezeknek számottevő részét mára kivágták. A újabb vizsgálatok azonban azt mutatják, hogy nemcsak a deflációval szemben nyújt védelmet a mezőgazdasági területeket szegélyező erdősáv rendszer, de kifejezetten megnöveli a termés hozamát is. A legnagyobb terméshozam-növelő hatás az erdősávtól 30-100 m-re tapasztalható. Az erdősáv védőhatás az össz-mezőgazdasági terület 2-3 %-án történő kialakításával már megfelelő védelmet nyújt.

Végül szólni kellene az erdők környezetvédelmi és idegenforgalmi jelentőségéről is, ezt azonban egy előző cikkben már tárgyaltuk (Gazdaság és Társadalom 1992/1-2 184-193).

Európa élővilága

A növényvilág helyzete

Európa nyugati és keleti fele flóráját tekintve elég élesen elkülönül egymástól, noha az elkülönülés határai nem pontosan a politikai határok mentén húzódnak. A Földközi-tenger partvidékén mediterrán keménylombú erdők — és a belőlük elsősorban a kecskés túllegeltetések miatt — keletkezett cserjések a jellemzők. Franciaország, Németország nagy részén, Olaszországban, valamint a Duna vonalától délkeletre eső területeken elsősorban a mérsékelt övi lombdők jellemzőek, azzal, hogy a magas hegyek vidékén ott havasi fátlan vegetáció, vagy tajgaerdő jellegű erdők találhatóak. Lengyelországban, a balti államok területén, valamint Oroszország területének nagy részén fenyőegyed erdők, Bjeloruszszia, Ukrajna északi részén és a Szovjetunió középső részén erdős puszták alkotják az eredeti növénytakarót,

az erdős puszta megjelenik Magyarország területének síkvidéki részein is. A Kárpátoktól keletre, Moldáviában s Ukrajna déli részén a mérsékelt övi füves puszták találhatóak. A természetes növénytakaró tekintetében tehát a nyugati és keleti blokk meglehetősen elkülönül egymástól, hazánk ezeknek találkozási területén fekszik, mindkét terület flóraelemei fellelhetők benne.

Más kérdés, hogy az eredeti flórából mennyi található meg Európa különböző területein. Meglehetősen általános megállapításként fogadható el, hogy a síkvidékek eredeti flórája majdnem teljes egészében eltűnt, mert helyét a mezőgazdaság foglalta el. Ez alól talán a volt Szovjetunió egyes területei kivételek. Az eredeti flórának viszonylag nagy része található meg a hegyes európai vidékeken, jóllehet az erdőgazdálkodás e flórát sok helyen alaposan megváltoztatta. Amerika már a múlt század végén, Európa különböző országai a század első felében ráébredtek arra, hogy a legértékesebb természeti területeiknek védelmet kell nyújtani az emberi beavatkozással szemben. Így születtek meg a első nemzeti parkok és természetvédelmi területek. A század közepén a különböző államok azonban rádöbbenek arra, hogy ezt a védelmi tevékenységet össze kell hangolni és a 60-as években az IUCN (International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources) nemzetközi kategória rendszert fogadott el a különböző típusú védett területek nemzetközi értékelésére.

Európa minden államában számos különböző szintű védett területet találunk, a SzU. egyes államairól nem rendelkezünk adatokkal. Ökológiai szempontból azonban nagy gondot jelent, hogy e védett területek általában túl kis kiterjedésűek. A legnagyobbak, — amelyekből egy-egy ország területén legfeljebb 2-3 van, — sem haladják meg az 1-2000 km² területnagyságot. (Összehasonlításképpen a Balaton területe 600 km²) A különböző országok nemzeti parkjai általában néhány száz km² kiterjedésűek. A nemzeti parknak minősülő védett területek kiterjedése ennél rendszerint sokkal kisebb. Ebből az következik, hogy ezek a területek nagy körzeten érintkeznek a nem védett kultúrterületekkel, hatásai behatolnak a védett területekre, onnan az állatok migrációja következik be, kívülről viszont a gyomosodás, a szennyeződés és a mechanikai terhelések hatnak. Így e területek zöménél a degradációs folyamatokat csak lassítani lehet, megállítani nem.

A védett területek a különböző országok területeinek csak néhány százalékát teszik ki. Ha leszámítjuk a védett területeket, valamint a termé-

szetközeli állapotban lévő erdőket, a maradék területeknek mintegy 90 %-a mezőgazdasági művelés alá vont vagy már mezőgazdasági művelés alól is kivont kultúrterület. Ezért az élővilág fennmaradásában igen nagy szerepe van annak, hogy a nem védett területek mennyire természetközeli állapotúak. A természetes ökoszisztémákban a különböző növény- és állatfajok dinamikus egyensúlyban vannak egymással, egyik sem szaporodhat korlátlanul a másik rovására. Ha ez az egyensúly megbomlik, akkor egyes fajok rendkívüli módon elszaporodnak és terjeszkedni kezdenek. Így egyes őshonos növények, amely a természetes ökoszisztémákban társulást alkotó komponensekként jelentkeznek, rendkívüli elszaporodásukkal gyomnövényekké válnak. Az utóbbi néhány évtizedben a gyomnövények rendkívüli mértékű előretörése figyelhető meg.

A gyomnövények megjelenése természetesen a mezőgazdasági művelés elterjedésével egyidejűleg már jelentkezett. Így már az évezred második felében a mezőgazdasági művelés nyomán megjelentek Európában olyan növények, amelyek nem őshonosak, vagy Európa egyes területein megjelentek olyan növények, amelyek nem ott voltak őshonosak. Így pl. a betyárkóró (*Erigeron canadensis*) az 1600-as években került át Észak-Amerikából Európába mint gyomnövény, a szőrös disznóparéj (*Amaranthus retroflexus*) pedig az 1700-as években indult ugyancsak Észak-Amerikából hódító útjára először Európába és azóta elterjedt az egész világon. A parlagfű, vagy vadkender (*Ambrosia eliator*) 1908-ban jelent meg a Kárpát-medencében, miután a múlt században Észak-Amerikából átkerült Európába, de igazi térhódítását itt csak századunk 70-es éveiben kezdte meg. Azóta viszont olyan óriási mértékben szaporodott el, hogy elsősorban az őszi, szeptember-októberi időszakban százezreknek okoz allergiás gondot a belőle származó pollen felhő. A napraforgó vajvirág (*Orobancha chumana*) 1949-ben tűnt fel először hazánkban és ugyancsak nemrégiben jelent meg Magyarországon a dél-amerikai eredetű egynyári bozontos gombvirág (*Galinsoga parviflora*). A folyamat természetesen fordított irányban is végbemegy, a parlagi ecsetpázsit (*Palopercurus myosuroides*) pl. a Földközi-tenger környékéről indult el, csaknem egész Európában elterjedt már, s manapság Észak-Amerikába is behurcolták. A kakaslábfű (*Echinochloa crus-galli*) eredetileg dél-eurázsiai növény volt, de jó alkalmazkodó képességével ma már mindenütt megtalál-

ható. Az utóbbi időben óriási tömegben elszaporodott és manapság az egyik legveszedelmesebb gyomnak tartjuk.

A gyomnövényeknek ez a vándorlása rendkívüli gondokat okoz a mezőgazdaságban, de a természetvédelemben is. A mezőgazdaság egyre nehezebben védekezik ellenük, sőt egyes gyomfajoknak, mint pl. a betyárkórónak ma már megjelentek olyan típusai, amelyek bizonyos vegyületekkel szemben ellenállóképességet mutatnak (triazinrezisztencia). A természetközeli állapotban lévő területeken pedig főként, ha azok mechanikai hatásnak, taposásnak vannak kitéve - mint az idegenfogalmi helyek általában - szintén a gyomnövények elszaporodása figyelhető meg, amelynek következménye az eredeti flóra háttérbe szorulása, esetleg teljes eltűnése. A gyomnövények ilyen mértékű elterjedésének számos oka van, nagymértékben hozzájárul a vegyszeres gyomirtás, de nagymértékben hozzájárult az óriástáblás és nagytáblás művelés kialakítása, valamint a mezsgyehatárokat kísérő bokrosok, csenderesek kiirtása, amelyek részben fenn tudták tartani az eredeti flóra maradványait, részben élőhelyet biztosítottak azoknak a rovaroknak, amelyek e terjedő gyomnövények természetes potenciális ellenségei. Ezért Európa szerte újra kellene gondolni a mezőgazdasági táblák optimális nagyságát, s a táblák közötti természetes ökológiai védősávok, bokrosok, erdők szerepét, azok újra alakításának lehetőségeit.

Az állatvilág helyzete

Európa állatvilága a zónális különbségektől eltekintve nem mutat számottevő eltérést az egyes területeken. Az állatvilág azonban ha széles értelemben vesszük, Európában az élőhelyek rendkívüli csökkenése következtében nagyon megritkult, hasonlóan ahhoz a mértékhez, amit Magyarországgal kapcsolatosan tárgyaltunk. Ez alól kivételt csak a nagyvad állomány jelent. A nagyvadállomány ugyanis helyenként a vadgazdálkodás következtében nem-hogy nem ritkult meg, hanem jelentősen, sőt helyenként túlzottan el is szaporodott. A madárállomány, különösen a ragadozó madarak és a vízimadarak mennyisége rendkívüli módon csökkent, mivel megszűntek, vagy nagyon lecsökkentek azok a mocsaras, nádas, vizes területek, amelyek ezeknek az élőhelyét jelentették. Hasonlóképpen megritkultak az ízeltlábúak, valamint feltehetően a még alacsonyabb rendűek is, azonban azokra szá-

mottevő felmérésekkel nem rendelkezünk.

A nagyvadállományból a gímszarvas (*Cervus elaphus*) az Atlasz hegységre, Európára, Ázsia északi részére, Kanadára és a Sziklás hegységre kiterjedő hatalmas rasszkört alkot. Az egymástól távoli területen élő alfajok már erősen eltérnek egymástól, de keresztezés esetén még szaporodásra képesek. Európában több alfajt különböztetnek meg, a különböző szerzők az alfajok megkülönböztetésében eltérnek. Az ősi alak, amelyet Linné 1758-ban írt le, a *Cervus e.elaphus* Svédország területén élt és él ma is.

Megkülönböztetik tőle a norvég szarvast (*C.e. atlanticus*), a skótszarvast (*C.e. scoticus*), a spanyol szarvast (*C.e.hispanicus*), a korzikai szarvast (*C.e.chorsicanus*), valamint a közép-európai szarvast (*C.e.hippelaphus*). A különbség az egyes szarvasfajták között olyan, hogy pl. az írországi vagy a skóciai szarvas marmagassága nem éri el a 100 cm-t és a kifejlett bikák súlya a 100 kilót, viszont a közép-európai, kárpát-medencei szarvas a 150 cm marmagasságot is meghaladja és akár a 300 kg-os testsúlyt is elérheti. Európában messze a legkiválóbb tulajdonságú szarvasállomány a Kárpát-medencében és Bulgáriában található.

A dāmivad (*Dama d. dama*) Európa majdnem minden országában előfordul. Jelentős állományok élnek német területeken, Dániában, Csehszlovákiában, Magyarországon. Az őz (*Capreolus c. capreolus*) ugyancsak egész Európában elterjedt, ma is mindenütt jelentős számban él. A magyar állomány őz tekintetében is kiváló. A muflon (*Ovis m. musimon*) őshazája Korzika és Szardínia szigete. Innen telepítették át Európa különböző tájaira. Jelenleg Franciaország déli részén, Németországban, Dániában, Olaszország északi részén, Kelet-Németországban, Cseh- és Szlovák Köztársaságban, Magyarországon és Jugoszláviában található jelentősebb állományuk. A vaddisznó (*Sus s. scrofa*) egész Európában őshonos volt, de elterjedési köre fokozatosan szűkül. A Skandináv félszigetről, Dániából, Hollandiából, a Brit szigetekről teljesen kiirtották. Hazánkban nemcsak számottevő, hanem túlságosan is nagy állománya tenyészik, amelyet feltétlenül csökkenteni kell.

A ragadozó emlősök közül a barna medve (*Ursus arctos*) valaha egész Európában elterjedt volt, de a Kárpátok és a Balkáni hegység kivételével lényegében mindenütt kipusztult. A védelem hatására azonban a Kárpátokban igen erőteljesen elszaporodott, olyannyira, hogy helyenként a megnö-

vekedett medveállomány - elsősorban Romániában - számottevő problémát is okoz, másrészt pedig egyes egyedei már kezdenek terjeszkedni, így hazánkban is több esetben megjelent az elmúlt két évtizedben medve (ebből egyet le is lőttek, egyet pedig megsebesítettek). Élettere lényegében már csak a Kárpát hegységben és a Balkáni hegységben van, ezeket az életttereket messzemenően meg kell óvni, de a medve terjeszkedése nem kívánatos, mert megfelelő élettér hiányában egyéb területeken való elszaporodása igen nagy problémákat vetne fel.

A farkas (*Canis l. lupus*) valaha egész Európában általában elterjedt volt, a múlt század vége fele majdnem mindenütt kiirtották, csak a Kárpátokban és a Szovjetunió területén maradt számottevő állományuk. Védelemre helyezésük következtében számuk a Kárpátokban növekszik, ezért lassan terjeszkedni is kezdenek. Az elmúlt két évtizedben hazánkban a Zemplén hegységben is megtelepedett, több példányt lőttek, illetve figyeltek meg hazánk különböző területein. A farkas elterjedésének a korlátozott növekedése kívánatos azokon a helyeken, ahol számára még elfogadható élettér található. Lényegében ugyanez mondható a sakálra (*Canis a. aureus*), amely elsősorban a Balkán félszigeten található, onnan az utóbbi időben ismét kóborolni kezdenek, Magyarországon ugyancsak több példányt lőttek az elmúlt két évtized során.

A vörösróka (*Vulpes vulpes crucigera*) ugyancsak egész Európában elterjedt, számottevő állománykülönbségek sincsenek, elég jól tűrte a modern mezőgazdaság elterjedését. Igen fontos szerepe van az ökológiai egyensúly fenntartásában, ugyanakkor számottevő szerepe van a veszettség terjedésében is. Ezért Nyugat-Európában, elsősorban Franciaországban, Németországban és Svájcban nagyon hatékony kísérleteket végeztek a rókaállományok veszettség elleni immunizálására. A kezeléseket célszerű lenne egész Európára kiterjeszteni.

A nyestkutya (*Nyctereutes procyonoides ussuriensis*) eredetileg Kínában és Japánban volt honos, de a 30-as években a Szovjetunióban prémtermelése miatt megtelepítették. Innen kezdve robbanásszerűen elszaporodott, kitűnően aklimatizálódott. A Szovjetunió európai területén, Finn-, Svéd-, Lengyelországban, Csehszlovákiában, Romániában is megjelent és hazánkban is lőttek belőle néhány példányt. Terjedése nem kívánatos, a rókához hasonló

ökológiai szerepet tölt be, de az őshonos róka állományát visszaszoríthatja megjelenésével. A vidra (*Lutra lutra*) ugyancsak egész Európában elterjedt, vízparton élő, főként hallal táplálkozó, értékes prémű ragadozó emlős, amelynek a populációi rendkívüli módon lecsökkentek az élőhelyeinek nagymértékű visszaszorulása következtében.

A ragadozók közül a vadmacska (*Felis s.silvestris*) földrajzi elterjedése főként Közép- és Dél-Európára, valamint Ázsia nyugati tájaira szorítkozik. Nemcsak hegyvidéken, de a nagyobb kiterjedésű síkvidéki erdőkben is honos. Bár állománya mindenütt megritkult, rendkívül rejtett életmódja miatt kipusztulásától nem kell tartani. A hiúz (*Lynx lynx*) Észak-Amerikában, Ázsiában és Európában őshonos. Ma Európában Csehszlovákiában, a Szovjetúnióban és Indiában él, de a védelem hatására állományuk erőteljesen növekedik, így populációi terjeszkedőben vannak. Az elmúlt két évtizedben hazánkba is áttelepedett, és bizonyított, hogy nemcsak alkalmilag jelenik meg, de szaporodott is, elsősorban a Zemplénben, feltehetően a Mátrában és a Bükkben is. Számottevő erőfeszítéseket tettek ausztriai visszatelepítésre, úgy tűnik sikerrel. Visszatelepítése a nagyobb kiterjedésű európai erdőkbe kívánatos lenne.

Az apróvadak közül a mezei nyúl (*Lepus e.europaeus*) az Ibériai félsziget, Írország, Skandinávia és Kelet-Európa északi részeinek kivételével egész Európában elterjedt. Honos ezenkívül Kisázsiaiban, az Uraltól keletre fekvő sztyeppéken, Észak-Nyugat-Kazahsztánban, valamint betelepítették Argentínába, Ausztráliába és Új-Zélandba is. Óriási elterjedési körön belül a tudomány húsz alfaját tartja számon, amelyek azonban egymástól alig határozhatók el pontosan. A mezei nyúl azon vadfajok közé tartozik, amelyek jól alkalmazkodtak a mezőgazdasági műveléshez mindaddig, amíg a nagy, illetve óriástáblás művelés és a vele kapcsolatos kemizálás nem honosodott meg. Az utóbbi két évtizedben hazánkban - de már előzőleg a nyugat-európai területeken - állománya számos helyen nagymértékben csökkent, ezért két-három évtizede már Franciaországban, Olaszországban, Németországban igen nagy erőfeszítéseket tesznek a nyúlállomány felújítására, megvédésére. E célból hazánkból is évente nagy mennyiségű élőnyulat importálnak vérfelzárkózás céljaira.

Az üregi nyúl (*Oryctolagus cuniculus*) eredeti hazája Észak-Afrika, ahonnan a földközi-tengeri hajózás fejlődésével jutott át az Ibériai félszigetre. Onnan terjedt el Európában, majd betelepítették Ausztráliába is. Ma az egész Földön elterjedt, s kolóniákban él. Mindenütt jelentős károk okozója, a gyümölcsösök, erdőtelepítések pusztítója, betegségeit a házinyúlra is átviheti. Igen szapora, vadászata nagyon nehéz, ezért állományát sikerrel korlátozni vadászati úton szinte lehetetlen. Hazánkba az első példányokat a múlt század 70-es éveiben hozták, az arid területeinken mindenütt megtelepedett volna, de sok helyen eredményesen védekeztek ellene. További terjedése nem kívánatos.

A pézsmapocok (*Ondrata zibethicus*) észak-amerikai eredetű állat. Közép-Európába, egy cseh grófnő telepítette be, ahonnan az északi mellékfolyókön leúszott a Dunába és elterjedt a Duna egész vízrendszerében. De betelepítették a Szovjetunió európai és ázsiai vizeibe is, majd Finn-, Francia- és Németországba. Svájcban még ládában sem engedik átutazni, annyira félnek gátpusztító tevékenységétől, amivel eredeti hazájában már sok bajt és szerencsétlenséget okozott.

A szárnyas fővadak közül a fogoly (*Perdix p. perdix*) egész Európában elterjedt, de a különböző területein különböző alfajok élnek. Ez is azon vadfajok közé tartozik, amelyek a korábbi mezőgazdasághoz jól alkalmazkodtak, de rájuk a kemizálás és az óriástáblás művelés katasztrófális hatással volt, ezért állományuk Európában szinte mindenütt oly mértékben csökkent, hogy megszűnt vadászható vadfaj lenni.

A fácán (*Phasianus colchicus*) hazája a Fekete-tenger észak-keleti partvidéke, valamint a Kaukázus és az Aral tó környéke, Kína és Korea. Vita van azon, hogy Európában őshonos-e, ma inkább arra hajlanak, hogy a mai fácánok mind betelepítettek. Igen sokféle alfaja van, amelyeket egymástól nagyon nehéz megkülönböztetni. Jellegzetesen a mezőgazdasági művelésű területek állata volt, az óriástáblás művelés s kemizálás azonban számukat nagyon megritkította, ezért Európa-szerte mesterséges tenyésztésükkel és mesterséges kibocsájtással próbálkoznak. Miután a mesterséges fácántenyésztés már többévtizedes múltra tekinthet vissza, így már hosszabb távú hatását lehet vizsgálni. Úgy tűnik, hogy a mesterséges tenyésztés nem oldja meg a fácánpopulációk fennmaradást, sőt elősegíti a természetes állományok genetikai leromlását. Ezért azokon a kelet-európai területeken, ahol ez a

leromlás még nem következett be, érdemes lenne az élőhely védelmén keresztül megoldani a fácán populációk fenntartását.

A fűrj (*Coturnix c.coturnix*) Európában a 65. szélességi foktól délre a földközi-tengeri szigetekig és Észak-Afrikáig mindenütt megtalálható volt. A természetes mezőgazdálkodást nemcsak hogy elviselte, de számára kifejezetten előnyös volt. A XIX. század végén az ország egyes területein egy vadász naponta 100-130 fűrjet is lőhetett, mára az országban majdnem teljesen kipusztult. Hasonló a helyzet a környező államokban is, populációinak rendkívüli gyérülése egyértelműen a modern mezőgazdasági művelési módszereknek a következménye.

A császármadár, a siketfajd és a nyírfajd általánosan elterjedt volt Európában, de számuk mindig is korlátozott volt. Ez a szám a zavartalan erdők csökkenésével igen nagymértékben lecsökkent, a magasabb hegyvidékeken azért korlátozott számban mindenütt található. Magyarország területén lényegében kipusztult.

A túzok (*Otis t.tarda*) jellegzetesen sztyeppi faj, úgyszólván az egész európai és ázsiai sztyepp zónában elterjedt volt. Európa legnagyobb testű madara. Az európai túzok állomány rendkívüli módon csökkent, az utóbbi évtizedekben Nyugat-Európa síkságairól az Ibériai félsziget alföldjein élő néhány száz túzok kivételével teljesen eltűnt. Lengyelországban párszáz túzok van, a Szovjetunió sztyeppéin pedig sehol sem fordul elő nagyobb számban. Románia bánáti területein néhány száz túzok él, a havasalföldi területeken is néhány százra becsülhető az állomány. Jelenleg Magyarországon él a legnagyobb túzokállomány, részben Békés megyében, természetvédelmi területen, szigorúan védett körülmények között, kisebb állomány pedig a Szigetközben található. Szigorú védelmet kívánó madár.

Az erdei szalonka (*Scolopax r. rusticola*) elterjedése egybeesik az eurázsiai kontinens mérsékelt övével, ahol zöme a 45. és 60. szélességi fokok között fészkel. Európában nagyjában a Pireneusok és Közép-Svédország magasságában húzhatjuk meg költésének határvonalát. Vándorló madár, vándorlása márciusban, áprilisban, valamint október táján következik be. Számuk ugyan az elmúlt évtizedekben nagyon lecsökkent, de még számottevő állomány található egész Európában.

Nincs a növény- és állatvilágnak még egy olyan osztálya, amelyről annyira részletes adatok állnának rendelkezésünkre, mint a madarokról. Ez arra vezethető vissza, hogy a múlt század közepétől Európa különböző országaiban sorra alakultak a madarász egyesületek, amelyek laikusok bevonásával megszervezték a madárköltés és madárvándorlások megfigyelését. Bevezették a gyűrűzést, amelynek segítségével meg lehetett állapítani a nagy távolságra vándorló madarak vándorlásának útvonalát, ehhez viszont nemzetközi kapcsolatok kiépítésére volt szükség, amelynek az első lépései még a múlt században megtörténtek. Napjainkra a madármegfigyelés és az ezzel kapcsolatos nemzetközi tevékenység igen kiszélesedett hálózattá növekedett, Magyarországon például a Madártani Egyesületnek 16 ezer tagja van. E tevékenységek következtében a madárállományról olyan részletes ismeretekkel rendelkezünk, hogy a kipusztulófélben lévő madarak egyedileg nyilvántartottak, a fészkeiket egyedileg őrzik is esetleg, nemcsak nyilvántartják, a csökkent állományúakat pedig nemzetközileg figyelik és követik.

Hogy ez milyen részletességű, arra vonatkozólag hozunk fel két példát: a daru (*Grus grus*) európai állományát napjainkban 21 200- 21 300 párra teszik. Az NSZK területén 16-19, az NDK területén kb. 700, Lengyelország területén 660, Lett- és Észtország területén 100-200, Svédország területén 11 000, Norvégiában 1 000, Dániában 3-4, Finnországban 3 500, Nagy-Britanniában 1-2, Romániában 2-3, Görögországban 1-2 fészkelő pár található. A fűtyülő récéből (*Anas penelope*) Európában mintegy 500 000 példány található. A nálunk átvonulók többsége az Alföldön figyelhető meg. A tavaszi maximumok a következők: Hortobágy 5 500 - 6 000, Kardoskút 2 000, a Tisza ártere 1 500, Pusztaszer 4 000, Csajtó 1 200. Őszi csúcsmaximumok: Kardoskút 5 700, Tisza ártér 4 - 5 000, a Dunántúlon 20 - 50 példányos csapatok. A Balatonnál a tavaszi maximum 300, az őszi 500 példány, a Fertő-tavon az őszi vonulás dominál (800 példány). Hasonló részletességű adatok találhatóak a többi madárfajjal kapcsolatban is.

Európa madárállományából elsősorban a ragadozó madarak, s a vízimadarak állománya csökkent számottevően. A ragadozó madarak, mint csúcsragadozók nagyon érzékenyek a különböző kemikáliákra, hatásukra nagyrészt szaporodásképtelenné válnak. Elsősorban ezért, másodsorban élőhelycsökkenésük miatt csökkent le rendkívüli mértékben a számuk. A vízima-

darak számának csökkenése elsősorban az élőhelyek csökkenésének tudható be, vízrendezések és mocsárlecsapolások következtében rendkívül leszűkült Európában a vízimadarak lehetséges élőhelye. Hogy ez mennyire így van, azt mutatja, hogy mindazok a területek, ahol a vizivilág regenerálódása bekövetkezik, mint pl. a Kis-Balaton térségben, vagy a Kiskörei Víztározó területén, ott rövid idő alatt megjelenik a vízi madárvilág és még a legkritkább fajok, mint pl. a kócsagok száma is erőteljes növekedésnek indul.

A vízimadarak vándormadarak, amelyek a telet Európa déli részein, vagy Észak-Afrikában töltik, a nyár idején pedig északra vándorolnak fel. Vándorlási útvonalaik a gyűrűzések hatására ma már jól ismertek. Jól nyomonykövethető hogy ezek a vándorlási útvonalak erőteljesen megváltoznak azokban az esetekben, amikor a vándorlási útvonal szükséges pihenőhelyei az emberi beavatkozások következtében megszűnnek. Éppen azért, mivel ezeknek a madaraknak a védelme csak nemzetközi összefogással oldható meg, született meg az egyik legkorábbi nemzetközi természetvédelmi megállapodásként 1971-ben az un. Ramsari Egyezmény, amely a nemzetközi jelentőségű vadvizeket, különösen a vízimadarak tartózkodási helyeit, és a vándorlási pihenő helyeit jelentő vadvizek védelmét célozza meg. A Ramsari Egyezményt ratifikáló országok vállalták, hogy a nemzetközi jelentőségű vadvizeket jegyzékbe veszik, határukat pontosan meghatározzák és elősegítik a vadvizek és a vízimadarak megóvását azáltal, hogy a vadvizeket védett területté nyilvánítják és ezek felügyeletét biztosítják, továbbá a vadvizek élővilágával kapcsolatos kutatást, adatcserét és tájékoztatást elősegítik.

A keleti blokk országaiban az elkövetkezendő években az élővilágot egy újfajta veszély fogja fenyegetni: a tömegméretű elszegényedés. A szegények létük fenntartására a történelem során mindig a természethez nyúltak vissza, tüzelőjüket onnan biztosították, élelmük egyrészét vadorzással, horgászással, gombászással teremtették elő. Ez mindaddig nem okoz különösebb problémát, amíg sok a természetközeli állapotú terület és kevés a szegény ember. Problémát okozott viszont azokon a területeken, ahol a szegényedés erdőirtással párosult és a lakosság az élelmének egy részét kecsketenyésztéssel oldotta meg. A Földközi-tenger partvidékének nem egy része ezért vált teljesen kopárrá az elmúlt századok során. A keleti blokkban most rendkívüli méretű elszegényedés várható, ám a természetközeli állapotú területek is

nagyon megritkultak, így félték, hogy ezekre olyan nyomás fog nehezedni, ami a flóra lepusztuláshoz, a vadállomány rendkívüli méretű megritkulásához vezet majd. Ezzel a folyamattal a térségnek szinte minden országában számolni kell.

Az erdőhasználat

Az erdőgazdálkodás tipikusan hosszútávú gazdálkodási tevékenység, a vágásfordulók 40 és 140 év között változnak. Ezért az erdőgazdálkodás olyan szerkezeti s felügyeleti rendszert igényel, amely ezeket a hosszútávú érdekeket biztosítani tudja. A történelem során erre a nagybirtokok örökölhetősége adott elsősorban lehetőséget, később viszont az államok szabályozták egyre szigorúbban az erdőhasználatot. Az átmeneti zavaros, háborús idők, vagyis azon időszakok, amikor az állam szabályozási szerepe meggyengül, az erdőgazdálkodásra nézve rendkívül veszélyes. Ezért a keleti blokkban az erdőgazdálkodás sok helyen rablógazdálkodássá történő átalakulása várható. Ehhez járul még a terjedő és nagymértékű erdőpusztulás, amely a keleti államokban is legalábbis Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország és Románia vonatkozásában igen számottevő favagyont tesz tönkre.

A világ 1963-ban nyilvánosságra hozott erdő leltára szerint a világ összes erdőterülete 3,7 milliárd ha volt, ebből a fejlett térségekre 1,65 milliárd ha, a fejlődő térségekre - tehát Afrikára, Ázsiára, Latin-Amerikára - 2 milliárd ha jutott. A fejlett térségekben ez az adat azóta számottevően nem változott, ám a fejlődő térségekben igen nagy erdőirtások folytak az elmúlt három évtizedben. Európa ebből a leltárból mindössze 137 millió ha-val részesedik, ami elenyésző az összes erdőterülethez képest. Ám Európa erdősültsége 29 %, és ez megegyezik a világszerte. Észak-Amerika erdősültsége 38 %, a Szovjetunióé 34 % a fejlett térségeken belül (Az európai adatok Szovjetunió nélkül értendők.) Ám, ha az egy főre eső erdőterületet vizsgáljuk, akkor Európa már közel sem áll olyan jól, Észak-Amerikában például egy főre 3,4 ha, a Szovjetunióban 3,3 ha, Afrikában 2,4 ha, Latin-Amerikában 3,9 ha jutott, míg Európában csak 0,3 ha, ami megegyezik az ázsiai 0,3 ha-al.

Európában a fenyőerdők mintegy 80 millió ha-t, a lombos erdők, 57 millió ha-t tesznek ki a Szovjetunió területét leszámítva, a Szovjetunióban viszont a fenyőerdők területe 553 millió ha, a lombos erdőké 175 millió ha.

Ezek az adatok már önmagában sugallják, hogy a Szovjetunió államai óriási fakészlettel - főként fenyőfa készlettel - rendelkeznek, amely a szocialista rendszer összeomlásával s a szabadkereskedelem alakulásával egy rendkívül fontos gazdasági tényező lehet a kelet-nyugati kereskedelemben.

Európában a fenyőerdők - főként az északi területeken Svédország, Finnország, Szovjetunió északi részében - helyezkednek el, valamint a magas hegyek 1000- 3000 m közötti régióiban.

A lomberdők közül a kocsánytalan tölgy elsősorban Közép- és Dél-Európában található. Európában hiányzik Észak-Skóciából, az Ibériai félsziget dombos és sík vidékeiről, Szardínia, Szicília szigetéről, Dél-Görögországból. Ugyancsak hiányzik a Bergen-Osló-Stokholm-Ogyessza vonaltól keletre. Nem fordul elő a magas hegyvidékeken, Dél-Európában ugyanakkor a középhegységekbe húzódik. Tenyészetének optimumát az Alpok vonulata ketté választja, ennél fogva optimuma Magyarország és Franciaország területére esik.

A bükk közép-európai-szubatlanti hegyvidéki fafaj, areájának közepe Németország. Északon a Skandináv félsziget nyugati és déli partvidékén keskeny sávban őshonos. Elterjedésének keleti határát a Visztula, a keleti és déli Kárpátok alkotja. A Balkán félszigeten, a Balkán hegységben, a Dinári hegységben és a Pindosz hegység északi felében alkot erdőket. Olaszországban az Appenineken és Szicília északi részén fordul elő. Nyugaton elterjedési területe Belgium, Hollandia, Dánia, és egész Franciaország a Bordói síkság kivételével. A Brit szigeteken csak Angliában honos. Nem él meg a magas hegységekben és hiányzik a kontinentális medencékből.

A gyertyán ma Írország területén, Spanyolországban, Olaszországban, az Alpok és Dinári hegység vonulatában, a Kárpátokban, a Balkáni hegységben, le egészen Görögország déli részéig, Norvégiában, és az Ural hegységben található. Legmagasabban fekvő előfordulásai a Vogézekben 800 m, a Harz hegységben 400 m, az Alpokban 8-900 m, a Kárpátokban 600 - 1000 m.

Az akác Európában nem őshonos fafaj, Észak-Amerikából hozták át Európába 1601-ben. Akkor Franciaországba került, azóta Franciaországon kívül a Szovjetunióban, Svájcban, Olaszországban, Németországban, Ausztriában, Magyarországon, Csehszlovákiában és Romániában terjedt el, de messze nem egyforma mértékben. 1978-ban pl. Magyarországon 268 ezer ha, Romániában 191 ezer ha, Franciaországban 100 ezer ha, Szovjetunióban

144 ezer ha-on volt található, de Németország területén csak 3 000 ha-ban, Spanyolország területén 3 000 ha, Csehszlovákia területén 28 000, Jugoszlávia területén 50 000 ha-ban.

Európa fakitermelése 350 millió m³ körül van, ebből az északi államok, Finnország, Norvégia, Izland mintegy 120 millió m³-t, az EGK államai mintegy 80 millió m³-t, a középeurópai államok közül Ausztria és Svájc együttesen, közel 20 millió m³ -t a dél-európai államok, azaz Görögország, Portugália, Spanyolország, Törökország, Jugoszlávia együttesen 58-60 millió m³-t, a kelet-európai államok - Szovjetunió nélkül - mintegy 70 millió m³ fát termelnek ki.

A Szovjetunióban az utóbbi évtizedekben rendkívül pazarlóan bántak az erdőkkel. Az Orosz Köztársaság területén például a kitermelésre évente 5 milliárd rubelt költöttek, míg az erdőtelepítésre csupán 80 milliót. Csak az orosz föderáció területén kb. 360 millió m³ fát termelnek ki évente ugyanakkor nemcsak a szomszédos köztársaságokban, hanem magában Oroszországban is hiánycikk a fűrészáru. Kétségtelen, hogy a Szovjetunió köztársaságainak, de különösen Oroszországnak a bekapcsolódása az európai fatereskedelembé számottevően el fogja tolni a piaci viszonyokat. Oroszország ugyanis óriási élőfakészlettel rendelkezik, nemcsak a hatalmas ázsiai területeit tekintve, de az északi orosz területek vonatkozásában is. Miután Oroszországnak viszonylag kevés a keresett árucikke, kereskedelmi vonatkozásban nagyon sokan számítanak arra, hogy Oroszország faipari termékekkel egyenlíti ki tartozásait, akár barter ügyletek révén. Oroszországban azonban mozgalmak indultak az erdők védelmére, amelyek egyelőre felemás eredményt hoztak, megszüntették az orosz erdészeti minisztériumot. Ezt a szakemberek óriási hibának tartják, hiszen a 8 millió ha erdővel rendelkező Svédországnak van külön erdészeti minisztériuma, az 1 milliárd ha erdővel rendelkező Oroszországnak, amelyben a világ fatartalékának mintegy 1/4-e található, most megszűnt az erdészeti minisztériuma. Hogy a helyzet hogy fog alakulni, azt jelen pillanatban nem lehet megítélni, mindenesetre az Orosz Legfelső Tanács próbál egy szigorú erdőkódexet létrehozni, megszigorították a fakitermelés feltételeit. Ugyanakkor óriási károkat okoznak az erdőtüzek, amelyek megfékezésére nincsenek megfelelő eszközeik. Évente több mint 1 millió ha erdő pusztul el a tajgában az erdőtüzek következtében.

A Baltikumban és Ukrajnában 1990-ben 20-25 rubelt szántak ha-onként erdőtelepítésre, Oroszországban mindössze 60 kopejkát.

Az Orosz Köztársaság egyik legfőbb vagyona az óriási fakészlete, de ezzel a fakészlettel nem tud megfelelő módon élni, rönkfaként adja el, holott más északi államok, pl. Svédország és Finnország rendkívül feldolgozott állapotban, bútór- és faipari termékek formájában értékesíti fakincsét. Európa fagazdálkodási távlatait a florisztikai adatok meghatározzák, hiszen Nyugat-Európában, valamint a volt szocialista államok közül Magyarországon és Bulgáriában a keményfa erdők dominálnak, az Alpokban és Kelet-Európában a fenyőerdők. Magyarországon is elsősorban keményfa áll a rendelkezésünkre, fő tömegében bükk, cser, tölgy, gyertyán, akác, valamint telepítésekől származó nyárfa. Ugyanakkor fenyő vonatkozásában nagymértékű importra szorulunk.

Dr. Szretykó György

A Békéscsabán élő románok nemzettudata

*“Árpád és Zalán, Werbőczy és Dózsa -
török, tatár, tót, román kavarog
e szfvben, mely e múltak már adósa
szeléd jövővel - mai magyarok!”*

József Attila: A Dunánál

A Békéscsabai Román Klub 1991 elején keresett meg azzal a tiszteletteljes kéréssel, hogy vizsgáljam meg a Békéscsabán élő románok nemzettudatának szerkezetét és jelenlegi állapotát.

Örömmel fogadtam el a felkérést, hiszen jómagam is többé-kevésbé román származású vagyok, de nem beszélem az irodalmi román nyelvet és nem rendelkezem román identitástudattal. Így módon magyarnak vallom magam. Ezzel együtt elemi emberi és szakmai kötelességemnek éreztem, hogy ezt a szociológiai vizsgálatot a legnagyobb körültekintéssel és alaposággal végezzem el, hiszen ezzel remélhetőleg segíthetek azoknak az embereknek, illetve annak a közösségnek, ahonnan én is indultam, s ahol nevelkedtem.

Magyarországon a nemzettudat kutatások Huszár Tibor és Csepeli György irányításával a 70-es évek végén indultak be, s a 80-as években váltak intenzívebbé. Ennek ellenére a magyarországi nemzetiségek (így a románok is) nemzettudatának vizsgálata háttérbe szorult illetve különböző okok miatt a kényes kérdések tartományába soroltatott. Ezért, remélhetőleg ez a munka bizonyos mértékig hiánypótlóvá válik.

A szociológiai vizsgálat két szakaszból tevődött össze: egyrészt egy 7 oldalas kérdőívből, amelyet minden egyes román családnak kiküldtünk kitöltés céljából, másrészt mélyinterjúkból, melyeket az egyes békéscsabai családoknál végeztem el. Eme két szociológiai módszer által kapott információk szintetizálásának eredményeképpen született meg ez a munka.

A szociológiai vizsgálat a következő témaköröket foglalta magában:

1. az általános tudnivalókat;
2. a nyelvismeret szintjét, a gyerekek nyelvtanulási lehetőségeit és korlátait, az irodalmi nyelv és a Békés megyében élő tájnyelv közötti különbséget;
3. a románok vallásainak és kultúrájának jelenlegi állapotát;
4. a nemzettudat szintjét, az anyaországhoz fűződő kapcsolatokat, a román-sággal szemben előforduló előítéleteket és az érdekképviseleti munka jelenlegi helyzetét és feladatait.

1. Általános tudnivalók

Magyarországon összesen kb. 25 ezer román él. A magyarországi románok nagyrésze Békés, Csongrád és Hajdú-Bihar megyében lakik. A fent említett 25 ezer románajkú lakosságból kb. 15 ezer fő él és dolgozik Békés megyében.

A Magyarországon élő románok érdekképviseleti szerve a Magyarországi Románok Szövetsége, melynek a székhelye Gyulán van. A Békéscsabai Román Klub is a Magyarországi Románok Szövetségének egyik szervezete, amely a közeljövőben társadalmi egyesületként, önálló jogi személlyé válik. Békéscsabán kb. 200 román család, a gyerekekkel együtt kb. 500-600 fő él. A Békéscsabai Román Klub törzstagsága kb. 70 főből áll.

A megkérdezettekre vonatkozó adatok a következőképpen foglalhatók össze:

1. A legmagasabb iskolai végzettség szerint: 12,5% hat elemi vagy ennél kevesebbet, 16,6% 8 általános iskolát, 4,1% szakiskolát, 8,3% gimnáziumot (érettségi), 33,3% főiskolát és 25,2% egyetemet végzett.
2. A társadalmi rétegződés és a foglalkozás szerkezete szerint: 4,4% munkás, 8,3% mezőgazdasági dolgozó, 41,5% értelmiségi, 16,6% közalkalmazott, 12,5% vállalkozó és 16,6% tanuló.
3. A korcsoportok szerinti megoszlás: 29,2% fiatal, 54,2% középkorú és 16,6% idős.
4. A családban betöltött szerepe alapján: 8,3% nagypapa, 4,2% nagyanya, 20,8% feleség, 33,3% férj, 16,6% fiú-gyermek, 4,1% leány-gyermek, 4,4% elvált, 8,3% egyedülálló.
5. Békéscsabán lakik (állandó lakhely):
 - a.) születése óta: 20,8%
 - b.) 1947 óta: 8,3%
 - c.) 1960-62 óta: 12,5%

d.) 1971-78 óta: 41,7%

e.) 1980-82 óta: 16,7%

A románok a környező falvakból és községekből (Battonyáról, Elekről, Kétegyházaról, Méhkerékről, és Pusztatlakáról) három hullámban települtek le Békéscsabán. Egyrészt, közvetlenül 1945 után a 60-as évek elejéig, amikor a megye iparának kiépülése és fejlődése új munkalehetőségeket és életperspektívákat kínált, másrészt a 70-es években, amikor a társadalmi mobilitás felerősödésének eredményeként nagymérvű migráció ment végbe, elsősorban a fiatal értelmiségiek részéről. Harmadrészt, a 80-as években, amikor is a migrációt illetően visszaesés tapasztalható a 70-es évek dinamizmusához képest. Ez utóbbi jelenség valószínűleg azzal van összefüggésben, hogy jelentősen fejlődött a környező községek infrastruktúrája, munkateremtő képessége, művelődési és szórakozási intézményrendszere. Ennek következtében ezek a települések meg tudták tartani a saját lakosságukat, egyúttal perspektívát biztosítottak a fiatalok részére is.

2. A nyelvismeret szintje, művelésének lehetőségei és korlátai

Minden nemzet és nemzetiség fennmaradásának egyik legfontosabb feltétele nyelvének ápolása és folyamatos megújítása. Ebből a szempontból lényeges kérdés az, hogy az egyes generációk mennyiben, illetve milyen mélységben sajátítják el és gazdagítják anyanyelvüket.

A megkérdezetteknek 50,1%-a beszéli a román irodalmi nyelvet, 16,6%-a csak az itteni tájnyelven, míg 33,3%-a egyáltalán nem beszél semmilyen román nyelven. A válaszadóknak 54,1%-a ír a román irodalmi nyelven, míg 45,9%-a egyáltalán nem tud írni románul.

A nyelvismeretekre vonatkozó másik nagy kérdéskör a román televízió nézettségével, megértésének szintjével az egyes műsortípusok prioritásának megállapításával függ össze. Ezzel kapcsolatban megállapítható, hogy a megkérdezetteknek 37,5%-a rendszeresen, 25%-a egyáltalán nem, 37,5%-a pedig csupán esetenként nézi a román televízió műsorait. Az egyes műsorok tartalmának megértésére irányuló kérdésekre: a válaszadók 41,7%-a igen, 20,8%-a nem, 12,5%-a sok mindent, 25%-a keveset ért meg.

A megkérdezettek körében a legnagyobb népszerűséget élveznek a néptánc-
cal, népzenevel, folklórral, a kultúrával foglalkozó műsorok, majd sorrendiségben
ezeket követik a politikai jellegű adások és filmek. Ugyanakkor nagyon alacsony
nézettség és érdeklődés tapasztalható a gazdasági kérdések iránt.

A Békéscsabán élő románok fennmaradása és fejlődése szempontjából
figyelemre méltó és egyúttal elgondolkodtató az a szomorú tény, hogy a
megkérdezettek gyermekeinek mindössze 12,5%-a beszéli a román irodalmi
nyelvet. Továbbá 62,5%-a egyáltalán nem, míg 25%-a keveset beszél románul.

A megkérdezettek döntő többsége (83,3%-a) magyar nyelvű általános isko-
lába íratta be gyermekeit, csupán 16,7%-a íratta be román nyelvű általános
iskolába. Ezt a szülők nagyrésze azzal indokolta, hogy Békéscsabán nincs román
általános iskola, legközelebb csak Gyulán van. A szülők másik része (12,5%)
erre a kérdésre azt válaszolta, hogy nem tudta rászánni magát, illetve, ha lenne
Békéscsabán román általános iskola, akkor sem íratta volna be gyermekét oda.
A szülők harmadik csoportja (4,1%-a) pedig azzal érvelt, hogy önmagát sem
tartja románnak, ezért gyermekeit sem íratta be román iskolába.

Annak, hogy a szülők miért magyar iskolába iratják be gyermekeiket,
valóban több oka van. Ennek alapvető oka az, hogy a Békéscsabán élő
románok elődeikhez képest nagy lépést tettek előre azzal, hogy más kulturális
környezetbe kerültek. Ahhoz, hogy itt gyökeret tudjanak verni, bizonyos
mértékig át kellett venniük ennek az új kulturális környezetnek az érték-
és normarendszerét. Ezt a törekvést nemcsak a munkahelyeken való beil-
leszkedés követelménye, hanem a vegyes házasságok nagy száma, az inter-
perszonális kapcsolatok jelentős átstrukturálódása is felerősítette. Ílymódon
a családi szocializáció útján elsajátított érték és normarendszer elemeinek
nagy része ebben az új kulturális környezetben használhatatlanná válik,
aminek következtében az eredeti román kultúra egy szubkulturaként rakódik
le a román származású emberek tudatában és lelkületében.

Valóban igaz az is, hogy Békéscsabán nincs általános iskola. Feltételez-
hetően, ha lenne, akkor sem íratná be sokkal több szülő gyermekét ebbe az
iskolatípusba. Ezzel kapcsolatban egy tévhit, pontosabban fogalmazva egy
rosszul felfogott beidegződés él a román lakosság közvéleményében. Ennek
lényege leegyszerűsítve a következő: "Azért nem íratom be gyermekemet
román nyelvű általános iskolába vagy gimnáziumba, mert akkor beszűkülnek

a gyermek pályaválasztási lehetőségei." A tények azonban nem igazolják eme állítást és vélekedést, hiszen ha összevetjük a gyulai román gimnáziumból a felsőfokú intézményekbe felvételt nyert hallgatók profilját és létszámát, akkor statisztikai eszközökkel egyértelműen kimutatható, hogy ezen a téren ebben a gimnáziumban hasonló eredmények születtek, mint a többi középiskolában vagy gimnáziumban. A gyulai román gimnáziumból is szép számban kerültek be hallgatók az orvostudományi, állam- és jogtudományi, agrártudományi, bölcsészettudományi egyetemekre, tanár-, tanító- és óvóképző főiskolákra. Ezen kívül a román nyelv ismerete lehetőségeket biztosít a diákok számára bizonyos speciális szakmák elsajátításához (pl. vámszakember stb.) A magyar államnak szintén érdekében áll az, hogy egy bizonyos létszámú, román nyelvet is beszélő szakembergárdát folyamatosan kiképezzen a diplomácia, külkereskedelem, közművelődés stb. területén.

A megkérdezettek 62,5%-a magyarul is, románul is beszél a családban, míg 37,5%-a csak magyarul beszél. A szociológiai vizsgálat alapján megállapítható, hogy az irodalmi román nyelvet döntően a közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkezők ismerik, a román lakosság többi része azonban vagy az itteni tájnyelvet beszéli, vagy egyáltalán nem beszél románul.

Elgondolkodtató és megfontolandó válaszok érkeztek arra a kérdésünkre, amelyik a román irodalmi nyelv és a Békés megyében élő románok által beszélt tájnyelv közötti alapvető különbségre és okainak megállapítására irányult. A megkérdezetteknek 12,5%-a nem tudja, hogy mi a különbség az irodalmi román nyelv és az itteni tájnyelv között.

A román nyelv magyarországi ápolásának és fejlődési lehetőségeinek anomáliáit markánsan fejezi ki a következő vélemény: "A Békés megyében élő románok nyelve elszigetelt környezetben létezik. A nyelv fejlődési lehetőségei minimálisak. A kevés létszámú értelmiség gyenge hatással van a nyelvművelésre. A nyelv fejlődésének nincs felszálló ága. A nyelvújulás úgy történik, hogy magyar szavakat vesz át és ehhez ragaszt román toldalékokat." Egy másik vélemény szerint a Békés megyében élő románok nagy része régen elszakadt a román irodalmi nyelvtől. A falvakban évtizedekkel ezelőtt sem beszélték az irodalmi nyelvet. A harmadik álláspont azt bizonyítja, hogy "tájnyelvünk nem vette át az irodalmi nyelv francia eredetű neologizmusait. Az állam hivatalos nyelve a magyar."

A Békés megyében élő és használt román tájnyelv kialakulásának és jelenlegi állapotának okai között említhetők a következő történelmi, politikai és kulturális tényezők:

1. A magyarországi román közösségek különböző területekről települtek ide, és hosszú időn keresztül elszigetelten éltek az anyaországtól, sőt az egyes közösségek között sem voltak mindennapos kapcsolatok, hanem csak vásárokon, nagyobb ünnepnapokon (általában román húsvétkor és karácsonykor), lakodalmakon és temetéseken találkoztak. Ennek következtében az egyes közösségek által beszélt nyelv is jelentős eltéréseket mutat. (Példa erre a méhkeréki és a kétegyházi tájnyelv egyes kifejezései közötti eltérés.) Az itteni tájnyelvet a Körösök nyelvjárásának nevezik.
2. Az itteni román tájnyelv a történelem során nem fejlődhetett kellőképpen a két ország között gyakran fellángoló politikai viták és konfliktusok, az előítéletek és az erőteljes asszimiláció miatt. (A két ország közötti politikai kapcsolatok minősége befolyásolta illetve beárnyékolta a kulturális együttműködés lehetőségeit is.)
3. A román nyelv magyarországi ápolásával és megújításával kapcsolatban jogosan fogalmazódott meg a következő markáns kritikai észrevétel: "A nyelv tisztaságának megőrzéséért az oktatási és tájékoztatási intézményekben dolgozók is keveset tesznek. Nem ismernek értelmező szakki-fejezéseket."

3. A románok vallásainak és kultúrájának jelenlegi állapota

A magyarországi románok körében tradicionálisan két vallás él egymás mellett: a görögkeleti és baptista. A megkérdezettek 41,7%-a görögkeletinek, 12,5%-a baptistának, 4,1%-a görögkeletinek és baptistának vallotta magát. Ezzel egyidőben 41,7%-a azt válaszolta, hogy nem vallásos.

Felmerül a kérdés: milyen okai vannak a baptista egyház térhódításának a románok körében? Ennek valószínűleg az az oka, hogy a baptista egyház kisközösség jellegénél fogva közvetlen módon bekapcsolja az egyént a közösség életébe. Az összejöveteleken az imádság mellett megbeszélik mindennapos gondjaikat, és együtt énekelnek. A mindennapos problémák megoldásában is sokat segítenek egymásnak. Egyszóval ez az egyház embercentrikus jellegű. Ezzel szemben a

görögkeleti egyház nem kapcsolja be ilyen közvetlen módon az embereket a közösségbe, hanem elsősorban tekintélyorientált érték- és normarendszert közvetít tagjai felé, aminek következtében passzív alattvalói magatartást és azonosulást vár el tőlük. Éppen emiatt egy sor dologban lényeges különbségek fedezhetők fel a két egyház gyakorlatában. (Pl. a temetési ceremóniákban)

A békéscsabai románok olvasási szokásait elemezve megállapítható, hogy a megkérdezetteknek 75%-a nem olvas rendszeresen semmilyen romániai napilapot és folyóiratot, 54,1%-a pedig nem olvas román nyelvű könyveket. A legolvasottabb napilapok és folyóiratok közé tartozik a Romania libera, Flacara, Adevarul és a Romania literară.

Román nyelvű könyvek közül a legnagyobb olvasási indexet a szépirodalmi, irodalomkritikai művek jelentik (25,1%), majd ezeket követik a vallási, kultúrtörténeti és történelmi munkák (16,5%). A román nyelvű biblia olvasása elsősorban az idősebb generáció körében érhető tetten (8,3%).

A román kultúra ápolásának fontos színterei az énekkarok, tánckarok és a román nyelvű darabok színjátszása. Ezen a téren Méhkerék, Kétegyháza és Elek kultúr csoportjai országosan is jó eredményeket értek el. Ezekhez képest a békéscsabai románok eredményei viszonylag szerények. A megkérdezetteknek mindössze 12,5%-a vesz részt vallási énekkarban (baptisták), míg 0%-a tánckarban és 4,1%-a esetenként szerepel román nyelvű színdarabok előadásában. A válaszadóknak mindössze 4,1%-a jutott be a "Röpülj Páva" népdalverseny országos középdöntőjébe.

Természetesen ez a problémakör szorosan összefügg a magyar társadalom gazdasági, kulturális és életmódbeli szerkezetében végbement változásaival, különösen az urbanizáció következtében tömegesen elterjedő mástípusú szórakozási és művelődési lehetőségekkel, szokásokkal (tv, video, disco stb).

A szociológiai vizsgálat kiterjedt a Magyarországi Románok Szövetsége által szervezett rendezvényeken való részvétel, illetve ezen rendezvények értékelésének szintetizálására is. A megkérdezettek 12,5%-a rendszeresen, 54%-a esetenként vesz részt a Magyarországi Románok Szövetsége (így a Békéscsabai Román Klub) által szervezett rendezvényeken.

Ezeknek a rendezvényeknek az értékelését jelentő vélemények nagymérvű szóródást mutatnak. A résztvevők 16,6%-a jónak 4,1%-a pedig változatosnak értékeli ezeket a rendezvényeket. Ezzel kapcsolatban érdemes odafigyelni

a következő kritikai észrevételekre és javaslatokra: "Ha valós igények hívják életre, akkor sikeresek a rendezvények. Ha helyi kezdeményezések mozgatják, akkor ígéretesek." Továbbá: "Nemcsak bálókra és klubtalálkozókra, hanem kulturális és képzőművészeti eseményekre is szükség lenne." Végül: "Nincs gyerekeknek való program".

Ezzel együtt az interjúalanyok nagy többsége a Békéscsabai Román Klubot jó hangulatú baráti közösségnek tartja. 1-2 havonta tartanak úgynevezett közösségerősítő rendezvényeket, amelyeken rendszerint szavalat, tánc, és élménybeszámoló (például külföldi szakmai tanulmányútról, gazdasági, termelési, piaci kérdésekről stb) is szerepel. A klub kohéziós ereje mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy tagjai kölcsönösen segítenek egymásnak megoldani mindennapos problémáikat (pl. építkezés, szerelés, stb.). Ezzel együtt megjegyzendő, hogy a klubon belül is fellelhetőek generációs problémák, illetve az eltérő tapasztalatokból táplálkozó érdek- és nézetkülönbségek.

Összességképpen megállapítható, hogy a magyarországi románok kultúrájának alakulása csökkenő tendenciát mutat, ami egyúttal azt is jelenti, hogy ez a kultúra napjainkban már csak egyes elemeiben funkcionál. Különösen érvényes ez a megállapítás a békéscsabai románok kultúrájának állapotára.

4. Az identitástudat szintje, az érdekképviselő jelenlegi helyzete és feladatai

Minden nemzeti kisebbség jelenét és jövőjét a nyelv és kultúra mellett döntően meghatározza az adott nemzetiség azonosságtudatának szintje, az anyaországhoz fűződő kapcsolatai és az érdekképviselői szervek működésének hatékonysága.

A szociológiai vizsgálat azt bizonyítja, hogy a megkérdezetteknek 62,5%-a nem tudja, hogy mikor és honnan települtek át az ősei. A válaszadók véleménye is jelentős szóródást mutatott e kérdést illetően. Általában a következő tipikus válaszok születtek: "Az én őseim Madaras és Gyapjas környékéről kerültek ide az 1800-as években." "Az 1700-as években, valószínűleg Észak-Erdélyből (Bihar megyéből)." "Közel 200 éve a Körösök völgyéből települtek át a méhkeréki emberek." "A XVIII. században Erdélyből."

Olyan álláspont is van, amelyik megkérdőjelezi azt, hogy az itteni románok

áttelepültek volna. Ezt jelzi a következő válasz: "Vitatott, hogy áttelepültek-e? Pontatlan, tudománytalan a kérdésfeltevés. A XVII-XVIII. századi népmozgások során települhettek le ezen a vidéken. Ezt megelőzően a Körsők forrásvidékén élhettek."

Arra a kérdésre adandó válasz, hogy mikor és milyen célból kerültek a mai magyarországi románok ősei a jelenlegi Békés megye területére, nagy valószínűséggel megállapítható. A helytörténeti, egyháztörténeti és családtörténeti munkák arról tanúskodnak, hogy a magyarországi románok őseit a magyar és német földbirtokosok, elsősorban Bihar megyéből hozták ide azzal a céllal, hogy birtokaikon cselédekként, napszámosokként és zselléreként dolgozzanak. Ez a folyamat az 1700-1800-as évekre tehető.

Az identitástudat szerves részét képezik a történelmi ismeretek. Ezért tettünk fel Románia történelmével foglalkozó kérdést is. A megkérdezettek 25,1%-a ismeri, 41,6%-a felületesen ismeri és 33,3%-a egyáltalán nem ismeri Románia történelmét. Románia történelmét elsősorban azok ismerik, akik román nyelvű általános iskolában és gimnáziumban tanultak, illetve akik román szakon végeztek el főiskolai és egyetemi tanulmányaikat. Ez a történelemeszmélet és -oktatás a dákó-román elméletre épül. Ezzel együtt megállapítható, hogy magyar nyelven kevés szakirodalom van Románia történelméről, ami szintén hozzájárulhat a történelmi ismeretek alacsony szintjének kialakulásához.

Ugyanakkor a megkérdezetteknek döntő többsége ismeri és olvasta a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében három kötetben készült illetve megjelent Erdély történetét, továbbá Száraz Györgynek Erdéllyel és a román történelemmel kapcsolatos írásait (pl. Ion Lancranjan: Beszéd Erdélyről című művére írt reflexióját, amely "Válasz egy furcsa könyvre" címmel jelent meg a Magvető Kiadó gondozásában).

A megkérdezetteknek 66,6%-a figyelemmel kíséri a Romániában végbemenő változásokat, mozgásokat, míg 20,8%-a esetenként kíséri figyelemmel azokat. A Romániában végbemenő politikai változásokat a válaszadók 62,5%-a bizonytalannak és kiszámíthatatlannak, 20,9%-a pozitívnak, 16,6%-a pedig negatívnak értékeli.

Az interjúk során markánsan megfogalmazódott az az álláspont, amely szerint a magyarországi és romániai hivatalos felek részéről egyaránt torz

propaganda érvényesül a másikkal szemben. A vitatott kérdéseket nem minden esetben a szakmai racionalitás és az együttműködési szándék alapján, hanem a sérelmi politizálás nézőpontjából közelítik meg. A sérelmi (érzelmi) politizálás azonban sohasem vezetett eredményre, hanem mindig az egymás elleni gyűlölködést, különböző típusú előítéleteket szította és erősítette fel, ami több esetben komoly konfliktusokhoz, nem egyszer háborúhoz vezetett a két ország történelmében. Éppen emiatt kerülni kellene az egymás belügyeibe való beavatkozásnak még a látszatát is, hiszen az komoly félreértésekre, túldimenzionált kijelentésekre adhat okot.

A magyarországi románok szégyellték románságukat a Ceausescud-iktúra politikája miatt. A diktatúra megdöntése után abban reménykedtek, hogy a két ország kapcsolatai normalizálódni fognak és minden területen kiegyensúlyozottá válnak. Ez a várakozás azonban különböző okok miatt ez ideig nem vált valóra.

A válaszadóknak 66,6%-ának élnek rokonai Romániában, 12,5%-a azonban nem tudja, hogy élnek-e rokonai odaát. A megkérdezetteknek 50%-a ápolja a rokoni kapcsolatait a Romániában élő rokonaival, míg 12,5%-ának megszakadtak a kapcsolatai.

Arra a kérdésre, hogy milyen konkrét akadályai vannak a rokoni kapcsolatok ápolásának és erősítésének a következő tipikus válaszok fogalmazódtak meg: "A távolság. Az évtizedekig tartó utazási nehézségek." "Az országhatárok átlépésének bürokratikus akadályai." "Nem beszélem a román nyelvet." "Kevés a pénzem ahhoz, hogy kapcsolataink mindennaposakká váljanak."

Az interjúk során azonban bebizonyosodott, hogy a bürokratikus akadályok ellenére sokmindent meg lehetett tenni. Jelenleg nem bürokratikus, hanem elsősorban pénzügyi akadályai vannak a rokoni kapcsolatok ápolásának.

A szociológiai vizsgálat következő szakasza az identitástudat szintjének és kritériumainak megállapítására irányult. A megkérdezettek 41,7%-a románnak, 12,4%-a részben vallja önmagát románnak és 45,8%-a egyáltalán nem tartja önmagát románnak.

A román azonosságtudat vállalásának kritériumai közül sorrendileg a legfontosabbak közé tartozik a származástudat, nyelv, vallás, kultúra, családi szo-

cializáció (otthoni nevelés) és a szokások, hagyományok. A román identitástudat meghatározásának kritériumait és anomáliáit markánsan fejezi ki a következő vélemény: "A gyerekkori anyanyelv és a méhkeréki kultúra hatásai alapján románként születtem. Sajnos ma békéscsabai közegben élek."

A román identitástudat csökkenésének és nem vállalásának számtalan oka van. A válaszadók és interjúalanyok nagy többsége a legfontosabb okokat a családi szocializációban (otthoni nevelésben), a megváltozott életviszonyokban és az asszimilációban jelöli meg.

A román identitástudat csökkenésének illetve nem vállalásának egyik fontos oka az, hogy a gyerekek a családi szocializáció útján elsajátított kultúrát, érték- és normarendszert csak az adott román közösségekben, településeken tudják a gyakorlatban alkalmazni. Ha kilépnek ezekből a mikroközösségekből más munkahelyi vagy baráti közösségekbe, abban a pillanatban ez a kultúra illetve ennek érték- és normarendszere nagymértékben alkalmazhatatlanná válik. Ílymódon a román származású gyerekek igyekeznek elsajátítani az új környezet értékeit, normáit és magatartásmintáit, miközben a családi szocializáció által elsajátított érték- és normarendszer bizonyos idő eltelte után csupán unikummá válik számukra és a következő generáció számára.

Következésképpen a román identitástudat vállalásában illetve nem vállalásában nagy szerepet játszik egyfelől az, hogy az egyén a szülőhelyén maradt-e, vagy más településen, esetleg városban él. Másfelől az, hogy a szakmai, foglalkozási struktúrában és a vegyes házasságra lépéssel egyidőben bekövetkezett változások jelentősen befolyásolják és radikálisan átalakítják az egyén formális és informális kapcsolatrendszerét, továbbá érdekközpontját, illetve érdekvédelemértékesítési lehetőségeit és korlátait. Ilyen körülmények között a román származású egyén érdekeinek érvényesítése céljából akarva-akaratlanul kénytelen alkalmazkodni az új környezet érdek-, érték- és normarendszeréhez. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy minél nagyobb távolság van a szülők és gyermekeik műveltségi színvonala és foglalkozási struktúrája között, a gyerekek annál kevésbé tudják alkalmazni a szülői háztól örökölt "kulturális tőkét". Ennek következtében a közép- és a fiatal generációk románságtudata folyamatosan csökken illetve elsorvad.

Ugyancsak a románok identitásának alakulásával kapcsolatos kérdés az, hogy milyen előítéletekkel találkoztak azok a magyar állampolgárok, akik a nyilvánosság előtt is vállalják románságukat. A megkérdezettek 54,1%-a azt válaszolta, hogy eddig nem találkozott semmiféle előítélettel. Ezzel szemben 45,9%-a találkozott ilyen típusú előítélettel, amely a következő formában illetve módon nyilvánult meg: "Románia politikai életének igen negatív fejleményeit átvetítik a magyarországi románokra." "Kétségbe vonták a felkészültségemet. Apró megjegyzések a származásomról, számonkérések a nyelvországunk politikai döntéseiről." "A másság iránti intoleranciában." "Lekicsinylő megjegyzésekben." "Emberi primitívségben." stb.

A magyarországi románok (így a békéscsabaiak is) nem Romániát, hanem Magyarországot tekintik szülőföldjüknek és hazájuknak.

Ennek a következő okai vannak:

1. Itt születtek, nevelkedtek, dolgoztak illetve dolgoznak, továbbá itt alapítottak családot és egzisztenciát.
2. A 60-as évek második felétől illetve végétől a második gazdaság (háztáji gazdaság, kertészet stb.) olyan lehetőségeket biztosított ennek, a korábban szegény paraszti sorban élő nemzetiségnek is, aminek következtében a magyar társadalom nagy többségével együtt folyamatosan kiemelkedett a korábbi nyomorúságos életviszonyaiból és civilizált körülményeket teremtett önmagának és gyermekeinek.

Ennek következtében teljesen megváltozott a románok lakta települések arculata. Rengeteg új ház épült, modernizálódott az infrastruktúra és a művelődési intézményrendszer. Ez a nemzetiség a közelmúltban bebizonyította azt, hogyha látja munkájának célját és értelmét, akkor képes önmagát és családját nem kímélve látástól-vakulásig dolgozni.

3. Ha gyermekei tehetségesek voltak, akkor az elmúlt negyedszázadban különböző típusú középiskolákban és felsőfokú intézményekben tanulhattak tovább. Ennek következtében a gyerekek a szülőkhöz képest magasabb társadalmi rétegbe és státuszba kerültek. Ílymódon az elmúlt időszakot a közép és fiatal generáció is felemelkedésként érte meg.

Összegezőképpen megállapítható, hogy a magyarországi románok (szülők és gyerekek egyaránt) az elmúlt két és fél évtizedet — a kétségkívül meglévő társadalmi ellentmondásokkal együtt — anyagi és szellemi gyarapodásként

élték meg. Ennek következtében már nem másodrangú, hanem a többiekkel egyenrangú állampolgároknak érezhették illetve érzik magukat ebben az országban. Ez az alapja annak, hogy az itteni románok szülőföldjüknek és hazájuknak tekintik Magyarországot.

Éppen ezért veszélyes minden olyan megnyilvánulás, rejtett vagy nyílt módon funkcionáló előítélet, amely az itt élő románságot atrocitásaival, bizonyos rajta kívül álló dolgok számonkérésével riogatja és zavarja. Annál is inkább veszélyes ez a jelenség, mert a magyarországi románok (így a békéscsabaiak is), mint ahogy eddig, ezután is itt szeretnének békességben, anyagi és szellemi gyarapodásban dolgozni és élni, s ezáltal ezt az országot gazdagítani.

A kisebbségekkel szembeni intolerancia és érzelmi politizálás azonban sohasem az érdekkülönbségek és konfliktusok intézményes kezelését, hanem mindig erőszakos megoldását eredményezte a közép-kelet-európai térségben. Ezért lényeges kérdés az, hogy a kormány és a magyarországi románok érdekképviselete milyen eszközökkel és hatékonysággal kezeli a meglévő problémákat.

A magyarországi románok érdekképviseleti szerve a Magyarországi Románok Szövetsége, melynek székhelye Gyulán van.

Arra a kérdésre, hogy "Kielégítőnek tartja-e Ön a Békés megyében élő románok érdekképviseletét?", a megkérdezetteknek 37,5%-a igen, 20,8%-a nem, 25,2%-a részben igen választ adott. 16,5%-a nem tudja megállapítani a kérdésre adandó választ.

Az interjúk során nem a Magyarországi Románok Szövetségének létjogosultsága kérdőjeleződött meg, hanem a főhangsúly működésének hatékonyabbá tételére helyeződött. Az interjúalanyok nagy többsége fejezte ki azt a reményét, hogy a szövetség a rendszerváltás során az eddiginél hatékonyabban fogja végezni tevékenységét. Ám az éremnek van egy másik oldala is, nevezetesen az, hogy az itteni románság akar-e, tud-e mint nemzetiség létezni. Tudniillik, ha ezen a téren nincs belső igény, akkor a Magyarországi Románok Szövetsége csupán egy látszatszervezet lehet, amelyik legfeljebb lassíthatja az asszimilációs folyamatot. Tehát az érdekképviseleti munka hatékonyabbá tétele mindkét fél részéről együttes gondolkodást és erőfeszítést igényel.

Az érdekképviseleti munka hatékonyabbá tétele céljából a következő konkrét javaslatok fogalmazódtak meg:

1. "A tájékoztatás és a tájékozódás megszervezése lenne a legfontosabb feladat. A román nyelvű oktatás teljes reformja szükséges. Az érdekképviselet ne csak munkahely legyen. Érdemi döntés csak a közvélemény meghallgatása után történjen."
2. "Legyen politikai képviselete a románságnak a parlamentben és az önkormányzati testületekben. Az európai normáknak megfelelő kisebbségi törvényre van szükség. Ehhez azonban kisebbség is kellene. Ennek ma már legfeljebb a nyomait találjuk meg."
3. "Színvonalas kulturális események szervezésére van szükség. Ismeretterjesztő előadásokra, rendszeres klubfoglalkozásokra, közös kirándulásokra kellene programot szervezni. Hasznos lenne nyári táborok szervezése, gyermekeink és a Romániában élő rokonok, hozzátartozóik számára."
4. "Szólaltassanak meg nagyobb énekkarokat román nyelven, mint a két-egyházi és méhkeréki baptista énekkarokat. Az emberek odafigyelnek a szép összhangra."
5. "Bízom az önszerveződés lehetőségében és erejében. Látszatképviseletek helyett valódi érdekeket felvállaló helyi, autonóm szervezetekre van szükség."
6. "A Magyarországi Románok Szövetségének többet kellene foglalkoznia a települési románsággal."

Összegezőképpen megállapítható, hogy Magyarországon a fent vázolt problémákkal, anomáliákkal együtt a román nemzetiség él, dolgozik és boldogulásának lehetőségeit, egyúttal garanciáit is itt keresi, mert ez az ország a hazája. Feltételezhetően, mindazok a problémák és anomáliák, amelyek a románság identitásával kapcsolatban a szociológiai vizsgálat során a felszínre kerültek, nem csupán a románságra, hanem többé-kevésbé a többi magyarországi nemzetiségre (szlovákokra, szerbekre, horvátokra, németekre stb.) is érvényesek, hiszen ugyanazok a folyamatok (urbanizáció, modernizáció, asszimiláció stb.) indukálták.

Ezzel párhuzamosan nyomatékosan hangsúlyozandó, hogy az adott nemzetiség fennmaradása nemcsak a kormány, az érdekképviseleti szervek, hanem az adott közösség felelőssége is. Természetesen ezt a kérdést sem lehet adminisztratív eszközökkel kezelni, hanem állampolgári jogon minden nem-

zetiségi egyénnek lehetőséget kell biztosítani ahhoz, hogy válasszon a nemzetiségi lét küzdelmes vállalása és az asszimiláció alternatívája között.

Végül szeretném megköszönni Balta Jánosnak, Grósz Györgynek, Juhász Tivadarnak, Szarka Péternek és szüleimnek a szociológiai vizsgálat során nyújtott segítségüket és tanácsaikat.

Balázs Judit

A társadalmi-gazdasági transzformáció Dél Afrikában: alternatívák és kihívások

Az elmúlt 30 év alatt a világ immáron harmadszor fedezi fel Afrikát. A 60-as években elragadtatással kísérte a sikeres függetlenségi folyamatokat, az új nemzetek születését s még a távoli szemlélő számára is új, ígéretes fejlődés körvonalai bontakoztak ki.

De mint arra már számos történelmi példa volt, az optimizmust oly gyakran követte a kiábrándulás, s nemcsak Afrika új vezetői voltak képtelenek megbirkózni a rájuk nehezedő örökséggel, s szembenézni az új kihívásokkal, de a nemzetté érés helyett is a latens etnikai ellentétek törtek felszínre, az egységes Afrika megteremtődése helyett, az országok elszigetelődtek: Afrika a világfejlődés peremére szorult.

Csupán néhány kivételes helyzetű országtól eltekintve a gyarmatosítási korszakot követő időszak az elvesztegetett lehetőségek és a beteljesületlen remények története.

Afrika szubszaharai térségének egésze katasztrofális képet nyújtott az elmúlt évtizedek során. Drasztikusan csökkenő jövedelem, éhezés és ökológiai degradálódás együttes súlya nehezedett az országokra, s a nemzetgazdaságok endogén válságai hamarosan kontinentális méretű krízissé érlelődtek. "Érthetetlenül és keserűen kell megállapítanunk, mondta M. Teacher ¹, hogy Afrika ma szegényebb mint negyven évvel ezelőtt."

S míg a függetlenségüket elnyerő szubszaharai térség országai fokozódó válsággal küzdöttek, addig mint egy egyedülálló óriás emelkedett ki a virágzó gazdaságú Dél-Afrikai Köztársaság.

S így paradox folyamatok játszódtak le, miután a válság felerősödése következtében Afrika déli térsége gazdaságilag fokozatosan elszigetelődött,

1 Teacher M.: South Africa - A new dawn In: South Africa Foundation Review, 1991/July; p.6.

addig a nagy teljesítőképességű Dél-Afrika politikailag kényszerült az elszigetelődésre, annak minden gazdasági és társadalmi konzekvenciáival együtt. Dél-Afrika autonóm fejlődési pályára szorult, s így nem tudott érvényesülni az a pozitív gazdasági húzóerő, amit egy virágzó gazdaság a környezetére gyakorolhatott volna. A 80-as évek fordulóján azonban új remények csillantak meg, s felsejlett a demokratizálódás lehetősége, útja Dél-Afrika számára: a kontinens harmadszor vonta magára a világ figyelmét.

A térség nemzeti jövedelmének háromnegyed részét Dél-Afrika termelte meg, de a gazdasági növekedést a 60-as évek kiugróan jó termelésbővülését követően - évi átlagos 6%-os növekedést könyvelhetett el a gazdaság - fokozatosan hanyatló trend váltotta fel. A kutatások világosan rámutatnak arra, hogy a korábbi fejlődés mozgatórugói a speciális dél-afrikai rendszerben, az apartheid szabta keretek között mozgó gazdaságban gyökereztek. Nem utolsó sorban a korlátlan számban rendelkezésre álló munkaerő, az olcsó munkabérek, s végül az elszigeteltség következtében kikényszerített autonóm, konkurrenciamentes növekedési feltételek. A 60-as évek fordulójától az apartheid teremtette növekedési feltételekben rejlő tartalékok kezdtek kimerülni, a reálszféra fokozatosan hanyatlásnak indult: Dél-Afrika számára hosszú távon az apartheid összefonódott a gazdasági válságtünetek megjelenésével, s az emberi tragédiák felgyorsulásával.

A 80-as évek elején nemcsak a kutatók, hanem a politikai döntéshozók is egyre pesszimistábban ítélték meg az ország jövőjét: katasztrófát, összeomlást jósolva.

Dél-Afrika valójában komoly válságtünetekkel terhes folyamatokkal konfrontálódik. Folyamatokkal, melyek kiterjednek a társadalmi-gazdasági élet szinte minden szférájára.

A jelenlegi krízis eredőin alapvetően négy válsággerjesztő tényező együttes megjelenésére vezethetők vissza:

- a 70-es évektől kezdődően a világgazdaságban végbemenő általános recessziós folyamatok;
- a dél-afrikai gazdaság strukturális gyengesége, a 60-as évek kiugróan magas értékeihez viszonyított alacsony beruházási ráták, és a lassú ütemű hatékonyság növekedés;
- a kormány inkoherens gazdaságpolitikája;

— az egyedülálló politikai válság, mely aláaknázza az ország nemzeti és nemzetközi stabilitását.²

Az országot sújtó válság komplex, strukturális és ideológiai természetű. A gazdasági és a politikai hatalom és a szociális statusz közötti alapvető ellentmondásokból táplálkozik a strukturális válság, az ideológiai konfliktus az értékek, az ítéletek és az értékrendszer válsága.³

Ha a jelenlegi válság gyökereit kívánjuk feltárni vissza kell nyúlnunk a gazdasági fejlődés korai szakaszára. A dél-afrikai tőkés fejlődést már történelmi léptékkal mérve relatíve hosszú ideje a monopolizáció uralja. Az elmúlt évszázad fordulóján került sor a mélyrétegű aranybányák feltárására és kiaknázására. A rendkívül tökeigényes beruházások hamarosan a töke gyors koncentrációjához és centralizációjához vezettek a bányászat területén. S csak a II. világháború utáni időszakban indult meg a töke diffúziója a gazdaság többi szektorába. A feldolgozó ipar területén ugyanakkor a tökeképződés a külföldi tökebeáramlásokat követően gyorsult fel, s fejlődésének egészére a külföldi tőketől való függés nyomta rá a bélyegét.

A külföldi tőketranszfer és a kísérő fejlett technológia bázisán gyors fejlődésnek indult a feldolgozó ipar. A fejlett tőkés országokból importált modern munkaszervezési módszerek a hatékonyság gyors növekedését idézték elő, összességében mindez az iparág további expanzióját segítette elő. A Dél-Afrikában letelepedett külföldi konszernek tevékenysége hamarosan éreztette stimuláló hatását a gazdaság egészében, de tovább katalizálta az iparágban lejátszódó monopolizálódási tendenciákat.

Az 1960-as években lejátszódó gyors fellendülés a feldolgozó ipart a dél-afrikai gazdaság vezető iparágává tette: a szektor 1970-ben 24%-kal járult hozzá a nemzeti jövedelem megtermeléséhez.

A 70-es évekre azonban a kormány deflációs politikáját követően csökkenni kezdtek a beruházások, visszaesett a termelékenység és egészében véve a feldolgozó ipar hanyatlásnak indult. A gazdasági növekedés lelassulását,

2 Judit Balázs: Crisis and Change: South Africa in transition. In: International Symposium on non military solution of conflicts in Africa. Praha Orientalni Ustav CSAV. 1991. p. 84.

3 Mandla Tsabala.: Political reform: reality of Myth. In: Conference paper. Sandton. South Africa. 7-10 April 1988.

majd csökkenését hamarosan követte a fizetési mérleg megingása, s a gazdaság erős külföldi függésének következményeképpen a külső egyensúly felbomlása erősítette a gazdaságban jelentkező negatív tendenciákat, tovább romlott a gazdaság teljesítőképessége, a beruházások ösztönzésének alig maradt igazán tere. Az ipar fokozatosan veszített versenyképességéből, a növekvő munkanélküliség, az emelkedő árak ugyanakkor a szociális feszültségeket gerjesztették aláásva ezzel a társadalmi biztonságot az ország egyik legfontosabb stabilizálódó erejét.

A gazdasági növekedés egykor legfontosabb stimuláló tényezőjét jelentő feldolgozó ipar fokozatosan veszítette el korábbi pozícióit, s gazdaság egyensúlyát már csupán a nagymérvű tökebeáramlás tartotta fenn.

A dél-afrikai fizetőeszköz, a rand a korábbi túlértékelt pozícióját elveszítette, az export fenntartásához szükséges ösztönzésként a leértékelés eszközéhez folyamodtak, ami végül is a rand alulértékeléséhez vezetett. A strukturális problémák azonban elemi erővel törtek a felszínre, s az export csökkenése feltartóztathatlanná vált. Az ipari termelés 1981-1985 között 12%-kal csökkent.

Az alábbi táblázatok a gazdaság legfontosabb mutatóiról adnak képet.

1. táblázat

**Feldolgozóipar: a termelés volumene
1980 = 100**

	1983	1985	1987
Élelmiszer	103.1	110.4	116.7
Ipari vegyészet	83.5	91.0	89.7
Vas és acél	104.0	106.2	111.7
Feldolgozott fémtermékek	87.2	82.2	81.3
Gépek	88.6	77.7	72.3
Gépjárművek	107.5	66.4	72.1
Feldolgozóipar összesen	96.4	94.2	98.6

Forrás: EIU Country Profile 1988-89, South Africa p. 33.

Cserearány alakulása 1973-88
(1985 = 100)

Év	Cserearány	
	Arany kitermelése nélkül	Arany kitermeléssel együtt
1973	151.1	106.8
1982	95.1	92.5
1983	99.0	97.5
1984	101.3	98.6
1985	100.0	100.0
1986	99.1	100.2
1987	98.6	101.9
1988	103.5	104.3

Forrás: Official Yearbook of the Republic of South Africa. 1989-90. p. 445.

A 80-as évektől kezdődően Dél-Afrika gazdaságának neuralgikus pontja a magas inflációs ráta. Az áremelkedés, az inflációs tendenciák már a 70-es években elkezdődtek, bár ekkor még a gazdaság relatív magas, 6% körüli növekedési rátákat könyvelhetett el. Az elmúlt 10 év során ugyanakkor az átlagos árindex növekedés évi 15% körül alakult.

1981-ben Dél-Afrika gazdasága elérte a kritikus recessziós pontot. A munkanélküliség drámaian nőtt meg, a csökkenő belföldi kereslet nem ösztönözte a piaci kínálat növekedését. A kormány azonban továbbra is fenntartotta a deflációs politikáját, ami tovább szűkítette a pénzkínálatot, a vállalatok sorra adósodtak el, s nehéz helyzetüket a növekvő termelési költségek is tovább rontották. A kormány a költségvetési hiányt adóemeléssel próbálta enyhíteni, ami a kereslet további beszűkülését vonta maga után. A magas bankkamatok fékeztek az amúgy is ösztönzésre szoruló beruházásokat, de miután még a magas kamatlábak sem tudták az inflációt ellensúlyozni, a kialakult negatív reálkamat nem ösztönzött a megtakarítások irányába sem.

Az Egyesült Államok korábban olyannyira nyereséges beruházásai hatalmas veszteségekké változtak: a tőkemegtérülés az előző időszak 37.7%-os

rátája helyett a beruházások 1984-ben 143 millió dollár veszteséget könyvelhettek el.⁴

1980-85 között a csődeljárások száma 500%-kal nőtt. A felszámolások ugyanakkor tovább katalizálták a centralizálódási és koncentrációs folyamatokat, jóllehet a folyamat maga a gazdaság egésze számára súlyos tökevesztéssel járt.

A dél-afrikai gazdaság modellje az elmúlt évtizedekben is felhalmozódó nemzetközi eladósodás mellett működött. 1985-ben a gazdaság egészét eladósodási válság rengette meg, amikor is a hitelezők - élen a Chase Manhattan bankkal - politikai okokra hivatkozva, idő előtt felmondták a hiteleket.⁵

Az adósságválság kiteljesedésekor így kimerültek azok a külső források, melyek az apartheid belső korlátain túllépve még dinamizálni tudták a gazdaságot. Világossá vált, hogy a rendszer belső tartalékai már elfogytak, az apartheid rendszer korábban kínálta hajtóerők nem működnek, sőt a gazdaság adott feltételrendszerének körülményei között már reprodukálhatatlanok.

A Dél-Afrikát sújtó válság sajátossága a gazdaság és politika szint egyedülálló egymásrahatásában, kölcsönös feltételezettségében rejlik: a politikai demokratizálódás és a gazdasági fellendülés egymás előfeltételei.

A gazdaság oldaláról elemezve kitűnik, hogy az országot strukturális válság sújtja. A stabil, kiegyensúlyozott tőkefelhalmozásra épített gazdaság növekedési íve az 1970-es években törést szenvedett. Ettől kezdődően a tőkefelhalmozás kérdése már szociális és politikai dimenziókat is nyert. A gazdaság instabilizálódása folytán kiváltott hatás így is óhatatlanul politikai természetű.

4 Buero of Economic Analysis. U.S. Department of Commerce. Quoted by Fuad Cassim. op. cit. p. 3. c

5 A beruházások megtérülési rátája világviszonylatban is egyike volt a legmagasabbaknak. Az ország hitelkockázati besorolása szinte kiválónak minősült, a hitelezők bizalma csak 1985 után, a fokozódó belső instabilitás, az elszaporodó erőszakos cselekmények hatására ingott meg. Mindez párosulva az ország ellen kilátásba helyezett szankciókkal, bojkottal, olyanmire aláasta az ország hitelképességének megítélését, hogy úgy az európai mint a tengerentúli hitelezők megvonták a bizalmukat. Különösen azután, hogy az ország a növekvő gazdasági nehézségeire hivatkozva az adósságok átütmezéséért folyamodott. A moratórium bejelentésekor az ország adósságállománya 24 milliárd dollárt tett ki.

A kérdések kérdése és a demokratikus társadalom megteremtésének előfeltétele a fekete lakosság gazdasági integrálódása, miután a társadalmi egyenlőtlenség méretei messze meghaladják a világ egyéb országaiból ismert dimenziókat.⁶

Ahhoz azonban, hogy az első lépéseket megtehessek ezen az úton, stabil és hosszú távon kiegyensúlyozott gazdasági növekedésre lenne szükség, sőt a korábbi időszakot meghaladó gazdasági növekedést kellene az országnak elérnie. Ugyanakkor a gazdaság a jelenlegi feltételek között belső forrásokból nem képes adekvát gazdasági növekedést biztosítani. A bizonytalan belpolitikai helyzet ugyanakkor nemcsak a külföldi tőkét készíti óvatosságra⁷, hanem még a belföldi tőke is külföldre menekül, és így a külföldi tőkeberuházások stimuláló hatására alapozott gazdaság netto forráskiáramlással szembesül.⁸

Politikai oldalról elemezve ugyanakkor világossá válik, hogy konszenzust nem lehet addig elérni, amíg gazdasági garanciákat nem tudnak biztosítani. Ugyanakkor politikai stabilizáció nélkül nem valószínűsíthető a külföldi tőkebeáramlás, a külföldi beruházási kedv megnövekedése, ami viszont nem jelent elégséges garanciát a gazdasági fellendülésre.

A politikai feszültség rendkívül próbára teszi a társadalmat, s a demokrácia intézményes politikai kereteinek a megteremtése előre nem látható. A Demokratikus Dél-Afrikáért 1991-ben indított kerekasztal tárgyalássorozat, (CODESA) megítélésének kérdésében a vélemények nagyon megosztottak. Az 1992 márciusában tartott referendum eredményeképpen ambíciózus terveket hirdettek meg a demokratikus átmenet megteremtésére. Úgy tűnik, hogy az apartheid lebontása visszafordíthatatlan folyamat, de a demokráciához vezető út kockázatos és számtalan buktatót rejt magában. A politikai erők nagyon megosztottak. De Klerk ultrajobboldali ellenzéke elszánt, és leszámítva a fő ellentéteket a zuluk és xhosak között, a Buthaleszi vezette Inkhata mozgalom és a Nelson Mandela által vezetett Afrikai Nem-

6 Az összlakosság mintegy 15%-át kitevő fehér lakosság rendelkezik a megtermelt nemzeti jövedelem hozzávetőlegesen kétharmada felett.

7 A legfrissebb rendelkezésre álló adatok szerint a netto tőkekiáramlás az 1985-89-es időszakban 8,3, 5,1, 2,9, 6,2, illetve 4,3 milliárd randot tett ki.

8 1986 végén a Dél-Afrikában eszközölt teljes beruházásoknak mintegy 10%-a származott csak külföldi forrásokból.

zeti Kongresszus között, a feszítő politikai ellentétek számtalan már forrásból is táplálkoznak.

A jelenlegi válsághelyzet olyannyira komplex, hogy kimenetelét illetően csupán spekulációkra szorítkozhatunk.

A jövőre nézve három lehetséges fő alternatíva kínálkozik:

Ha a jelenlegi feszültségek polgárháborúba torkollnának, úgy ez egyet jelentene a gazdaság hosszú távon is érvényesülő hanyatlásával.

Ha az általános politikai helyzet nem mozdul el a konszenzus irányába, hanem változatlanul instabil marad, úgy a potenciális beruházók további óvatosságra kényszerülnek, s Dél-Afrika a jelenlegi úton haladhat csak tovább, ami azonban egyet jelent a további eladósodással, a gazdaság csökkenő teljesítőképességével, az életszínvonal általános romlásával. Mindez óhatatlanul vetíti előre a politikai helyzet további instabilizálódását, aláásva a későbbi politikai megegyezés lehetőségét.

Ha azonban egy olyan demokratikus átmenet esélyeit sikerülne megteremteni, mely találkozna a társadalom meghatározó rétegeinek, csoportjainak az elvárásaival, úgy megnyílna az út a valós társadalmi-gazdasági transzformáció előtt.

Az utolsó alternatíva megvalósításának lehetősége annál is inkább fontos, miután a Dél-Afrikában lejátszódó folyamatok döntő hatással vannak a környező országok gazdaságára, hiszen a régió számtalan szállal kötődik egymáshoz, függ egymástól.

Egy valóban demokratikus alkotmánynak olyan feltételeket kell tartalmaznia, melyek a társadalom minden rétege számára esélyegyenlőséget biztosít. A demokratikus átmenet pénzügyi feltételeinek biztosítására az alábbi alternatíva látszik járható útnak.

Dél-Afrika mindenképp olyan szociális program megvalósítására kell, hogy törekedjék, mely magába foglalja az oktatás javítását, az egészségügyi ellátást, de minden olyan kérdést is, amely a szociális biztonság garanciája.

A szociális infrastruktúra nagymérvű elhanyagolása minden bizonnyal szinte beláthatatlan terheket ró a gazdaságra. A kérdés ugyanakkor nem úgy vetődik fel, hogy a demokratikus átmenet megvalósítása után az ország nem akar forrásokat elkülöníteni a fenti célokra hanem, mi az a lehetséges maximum, amit el tud különíteni.

Jól tudott, hogy a szociális feladatok megvalósítása és a gazdasági növekedés fenntartása csak egymás ellenében, egymás terhére valósítható meg, jóllehet társadalmi biztonság nélkül nincs garanciája a hosszú távú kiegyensúlyozott gazdasági növekedésnek sem. A feladat igazából abból áll, hogy ésszerű konszenzust kell találni a társadalmi-gazdasági lét két meghatározó oldala között.

Azok az országok, ahol egy populista ihletésű politikától vezérelve deficitfinanszírozás árán tartották fenn a gazdasági növekedést, átmeneti fellendülés után a prosperálás rövid életűnek bizonyult. S hamarosan rosszabb helyzetben találták magukat, mint a kiindulópont idején. Dél-Afrikának nem szabad ezt az utat követnie.

Az ország adottságainak figyelebe vételével kiegyensúlyozott utat kell keresni a gazdasági konszenzus, a fekete lakosság felzárkózása érdekében. Jól tudott például, hogy a Dél-Afrikában formálódó társadalomban a fekete lakosság nagy érdeklődést mutat az üzleti élet iránt. A gazdasági integrálódás során ezt figyelembe kell venni, a megtakarításokkal, a vállalkozói készség fejlesztésével, műszaki ismeretek átadásával, áramoltatásával lehetne segíteni a beilleszkedési folyamatokat.

A relatív tökeszűkösség körülményei között új források felkutatására, sőt bevonására kell törekedni. Egyik ilyen nagyon lényeges forrás lehet a megtakarítások⁹ növelése és hatékony felhasználása.¹⁰

Mindennek azonban előfeltétele a pozitív reálkamat megteremtése, azaz az inflációs nyomás enyhítése.

A gazdasági növekedésnek exportorientációra kell épülnie, s kedvező klímát kell biztosítani a beruházások számára. Mindez megállíthatná a netto forráskiáramlásokat és az országot egy növekedési pályára tudná terelni.¹¹

9 1990-ben a bruttó megtakarítások 56.7 milliárd randot tettek ki, amely megegyezik a GDP 21.5%-ával.

10 A megtakarítások felhasználására vonatkozóan jelenleg élénk vita folyik Dél-Afrikában. A kérdés úgy vetődik fel, hogy milyenek azok az alapok, - például a biztosítás, házépítés, nyugdíjak - ahol az állam garanciát tud vállalni a visszafizetésre és ezzel megnyeri a befektetők bizalmát. Ugyanakkor ezek az alapok sokkal olcsóbbnak tűnnek, mint a megtakarítások hagyományos felhasználásai.

11 J. Jacobs: South Africa International. Vol. 22., No.1., July 1991, pp. 5-6.

A szociális program megvalósításához szorosan kötődik a kiterjedt lakásépítési program, melyben az államnak tekintélyes finanszírozóként kell belépnie. A lakáshelyzet javítása ugyanis nemcsak a szociális problémák megoldásában segítene, hanem munkaalkalmat teremtene, a helyhezköttőség ugyanakkor garanciát is jelentene az erőszak megfékezésére, a stabil életfeltételek kialakítására.

A fekete lakosság gazdasági-szociális integrálódásának elősegítésére számos szervezet jött létre. Így a Development Bank of South Afrika, az Urban Foundation, a Rural Foundation, Independent Development Trust a kis- és középvállalkozások finanszírozási nehézségeit hivatott áthidalni.¹²

Különleges fontossággal bír az oktatási program megvalósítása, hiszen jól tudott, hogy a gazdasági növekedés egyik legfőbb gátja a tanult munkaerő hiánya.¹³ A vázolt program hatalmas erőfeszítéseket kíván az országtól. Ennek ellenére úgy tűnik van némi reális esély a szociális-gazdasági program megvalósítására, miután az országok sora egymás után oldja fel a szankciókat Dél-Afrikával szemben, s ez jótékony hatást gyakorol az ország nemzetközi integrálódására annak pozitív konzekvenciáival együtt.¹⁴

Jól lehet a Bramm törvény egyelőre életben van, s ez még áthághatatlan akadályt jelent számos nemzetközi pénzintézettel kapcsolatban, de nem utolsósorban elzárja az utat az IMF felé.

Bár a külföldi beruházások máris nagyobb érdeklődést mutatnak az ország iránt, amióta Dél-Afrika hitelkockázati szempontból jobb besorolásba került.

Dél-Afrikának az új társadalom megformálása során nagy kihívásokkal kell szembenéznie, de nem szabad elfelejtenie, hogy a gazdasági növekedési pályára kanyarodás a kulcsa a fekete lakosság gazdasági integrálásának, ami egyúttal a legfontosabb garancia a politikai konszenzus megteremtésére, s záloga a hosszú távú stabilitás megőrzésének.

12 Az 1991-92-es évre megszavazott költségveésben 37,2%-ot különítettek el szociális kiadások fedezésére.

13 A fekete lakosság oktatására fordított összegek csupán egyötödét teszik ki a fekete lakosság oktatási költségeinek.

14 1983-ban Reagan elnök indítványára megtagadták a pénzügyi támogatást minden olyan országtól, mely faji megkülönböztetést alkalmaz. A törvényjavaslatot Bramm szenátor terjesztette a Kongresszus elé.

Dél-Afrika bruttó adósságállománya

	Milliárd US\$								
	1982	1983	1984	1986	1986	1987	1988	1989	1990
	21.2	22.9	22.8	22.3	20.09	22.3	199.9	19.1	18.6

Nettó adósságállomány 1990 végén

	Milliárd US\$	
Bruttó adósság	Letétek	Nettó adósság
18.6	5.0	13.6

A GDP alakulása

	Milliárd Rarban						
	1982	1983	1984	1984	1985	1986	1987
Teljes							
Folyó áron	79 676	89 975	105 814	120 141	139 695	164 455	164 455
Kiigazított áron	118 210	115 710	121 661	120 141	121 336	124 470	124 470
Reál növekedés	-0.8	-2.1	5.1	-1.2	1.0	2.6	2.6
1 főre eső							
Folyó áron	2.564	2.831	3.262	3.624	4 128	4 762	4 762
Rögzített áron	3 805	3 644	3 750	3 624	3 586	3 604	3 604
Reál növekedés	-3.3	-4.2	2.9	-3.4	-1.0	0.5	0.5

A kelet-német privatizáció egy éve

1. Bevezetés

A német újraegyesítés viharos gyorsasággal zajlott. (18.) 1989. október 7-én utoljára ünnepelték a szocialista német állam, az NDK megalakulásának évfordulóját. Október 18-án Honecker visszalép a politikai szerepléstől. *November 9-én megnyitják a német-német határokat és hozzáfognak a berlini fal lebontásához.* November 17-én már a reformkommunista Modrow-kabinet van hatalmon. 1990 januárjában az NDK 13 gazdasági minisztériumának tevékenységét 3-ba vonják össze, valamint deklarálják az iparúzés szabadságát és azt, hogy Kelet-Németország a szociális piacgazdaság felépítését tekinti jövőjének. Márciusban az NDK törvényhozása elfogadja a társasági törvényt és kidolgozza egy privatizációs ügynökség (Treuhandaanstalt) létrehozásának a tervezetét. 1990 március 18-án 1933 óta először tartanak szabad parlamenti választásokat Kelet-Németországban. Májusban a szövetségi törvényhozás ratifikálja a gazdasági, szociális és valutaunióról szóló törvénytervezetet. 1990 augusztus 31-én Berlinben aláírják az egyesülési szerződést, amit szeptember 20-án a szövetségi gyűlés jóváhagy. 1990 október 3-án öt új, keleti tartomány (Brandenburg, Sachsen, Sachsen-Anhalt, Thüringen és Berlin) csatlakozik a Német Szövetségi Köztársasághoz.

A szeptember 20-ai nyugat-német parlamenti szavazáson nem egyhangúlag fogadták el az egyesülési szerződést. A 299 igen szavazattal szemben 80 nem állt. Ellene szavaztak a Zöldek, a PDS, a Bündnis 90, valamint néhány CDU képviselő. A zöldek azzal indokolták ellenérzéseiket, hogy az egyesülés sem gazdaságilag sem szociálisan nincs előkészítve. Nem feladatunk, hogy megítéljük az ellenszavazatok jogosságát, de ma már biztosnak látszik, hogy a egyesülés tekintetében elsősorban a politikai és nem a gazdasági megfontolások voltak a döntőek. Az egyesülés gazdasági következményei, mind a lakosság, mind a vállalatok számára sokkterápiaként hatottak.

Az NDK gazdasági rendszerének piacgazdasági átalakításában központi elem a magánszektor megteremtése, a privatizáció. A dolgozat a privatizációs folyamat német útját igyekszik bemutatni. A 2. fejezet a kelet-európai tapasztalatok alapján létrehozott privatizációs tipológia alapján próbálja

meg elhelyezni a németországi történéseket. A következő részben a folyamat jogi feltételeinek megteremtéséről lesz szó. A 4. fejezetben tárgyaljuk a privatizáció csúcsszervének a Treuhandanstaltnak a feladatait, felépítését, tevékenységét. A magánkézbeadások szempontjából fontos, hogy hogyan alakul a privatizációs folyamat kínálati (kelet-német vállalati szektor) és keresleti oldala (nyugati befektetései hajlandóság, 4. fej.). Az 5. fejezetben a privatizáció néhány neuralgikus pontját mutatjuk be (versenypolitika, infrastruktúra, környezeti károk...stb.).

A dolgozat végén irodalomjegyzék található. A forrásanyagok a megjelenési hely és a megjelenés időpontja szerint csoportosítva sorszámmal ellátva szerepelnek. Az egyes hivatkozásoknál csak ezt a sorszámot és ahol szükséges az oldalszámot jelölöm meg.

2. A privatizáció kelet-német útja

A 80-as évek végének a 90-es évek elejének reformtörekvései egyedülállóak a világtörténelemben. Lényegében nem a meglévő gazdasági-társadalmi rend reformjáról van szó, hanem makrogazdasági rendszerváltást kell megvalósítani. Ehhez sem történelmi példák, sem tankönyvi modellek nem nyújtanak segítséget. Ennek a folyamatnak az egyik központi eleme a tulajdonkérdés jogi rendezése és a politikai-jogi akarat gyakorlati megvalósítása: privatizáció.

Hangsúlyozni kell, hogy itt nem a nyugati értelemben vett privatizációról van szó. Hiszen a cél nem a magánszektor szélesítése egy működő piacgazdaság keretei között. A fáradozások célja egy működőképes magángazdaság megteremtése az állami tulajdon egyeduralmára épített kommunista gazdaságok romjain. Így, egyrészt nincs lehetőség a bevált privatizációs eljárások és technikák automatikus átvételére, másrészt azokat a gazdasági, jogi peremfelvételeket is a folyamat során kell megteremtteni, amelyek nyugaton több évszázados fejlődés eredményeként léteznek a gazdaságpolitika irányítói számára.

A kelet-európai tapasztalatok alapján a államtalanítási törekvéseknek több alaptípusát tudjuk megkülönböztetni (49. 9-37. o.). A kirajzolódó 6 alapvariáns figyelembevételével fogjuk a kelet-német privatizáció alapvető jellegzetességeit feltevésként megfogalmazni és következő fejezetekben ezeket az állításokat igazolni, képet adni arról, hogy hogyan is néz ki a magán-

szektor megteremtésének kelet-német útja.

1. Az egyik alaptípus a reprivatizáció. Elsősorban politikai megfontolásokon alapul. Gazdaságilag nehezen védhető. Alapideálja a kisajátításokkal okozott károk természetbeni jóvátétele, egy múltbeli tulajdonszerkezet rekonstruálása.

2. Az ingyenes tőkejuttatásnak is számos híve akad az átalakulásról folytatott vitákban. Két alaptípusa létezik. Az első (pld. Tardos Márton elképzelése) szerint intézményi befektetők (nyugdíjintézetek, biztosítótársaságok, önkormányzatok stb.) részesültek volna az ingyenes tőkejuttatásban. A második koncepció középpontjában a "népi részvény" áll. A mellette felhozott két leghatékonyabb érv a következő:

lehetővé válik a társadalmi vagyon gyors és igazságos individualizálása, a belföldi keresleti oldalt erősíti a privatizációs folyamat során.

Az első pillantásra rokonszenvesnek látszó elgondolás, a gyakorlati megvalósítás során felmerülő problémák alapján, több szempontból is támadható:

Nem világos, hogy kit illet meg a vagyonjegy és milyen mértékben (életkor, munkában eltöltött idő...stb.).

Ha minden állampolgár azonos mértékben részesül az ismét az elmúlt rendszer egalitárius törekvéseire emlékeztet.

Fontos kérdés, hogy a vagyonjegyeknek létezhet-e másodlagos piaca. Ha nem, akkor hogyan lehet eldönteni, hogy ki kapjon részesedést a prosperáló és ki a csőd szélén álló gazdasági egységben? Ha igen, akkor a másodlagos forgalom során roppant alacsonyra eshet a vagyonjegyek értéke. Így, egyrésztől valószínűsíthető, hogy a vagyonjegyek és így a tulajdon jelentős koncentrációja jön létre tőkeerős befektetők kezében, másrésztől fennáll a veszélye annak, hogy készpénzre váltva robbanással fenyegető rövid távú inflációs nyomást jelentenek. Így összességében elmondható, hogy a "népi részvények" valójában kevéssé oldják meg a kelet-európai privatizációs folyamat kettős szűk keresztmetszetét, a privatizációs kereslet és a hazai vállalkozói készség hiányát. Inkább szocialista színezetű régi reflexek felélesztéséről van szó.

3. A következő alaptípus az államilag vezényelt, aktív privatizáció. Ez lényegét tekintve az állami szerv(ek) által felülről kezdeményezett és vezényelt folyamat. Előnye, hogy a kincstár bevételeinek növelésére és a restriktív költségvetési, valamint az állami struktúrapolitika alkalmazására lehetőséget

nyújt. Hátránya, hogy egy ilyen szerv egymagában csak nehezen tudja szimulálni a piaci mechanizmust, hatalmas apparátust és ezzel együtt bürokratizálódásra való hajlamot is jelent. Esetében nagyok a korrupciós kísértések.

Működése szempontjából döntő jelentőségű, hogy mekkora teret enged a külföldi befektetőknek és hogyan szabályozza, menedzseli tulajdonhoz jutásukat (többségi részesedés kérdése, mely szektorok kerülnek a kínálatba, vagyoner-tékelés, privatizációs tárgyalások technikája és stratégiája... stb.) és működésüket (befektetések szabályozása, profitrepatriálás, kedvezmények ...stb.).

4. A spontán vagy menedzseri kezdeményezésű átalakulás Magyarországon vált legjellemzőbbé. Ebben az esetben a vállalat kezdeményezi a társasággá alakulást és általában a vevőről is ő gondoskodik. Az így előkészített döntési szituációhoz próbálja megszerezni az állam hozzájárulását. A spontán privatizáció mozgósítja a vállalatok rejtett erőforrásait, rövid idő alatt javítja a vállalatvezetés hatékonyságát. Minden más technikánál nagyobb lehetőséget teremt a külföldi tőke fogadására, mivel a tárgyalások vállalati szinten zajlanak a közös vállalkozásról. Ellenérvként hangzik el, hogy a spontán privatizáció ellenőrizhetetlen visszaélésekre ad okot (de ez az aktív típusra hasonlóképpen igaz), valamint igazságtalan mivel a társadalom egy meghatározott csoportja jobban hozzáfér a tőkejavakhoz, mint a többség. Ráadásul az ily módon előnyöket élvezők általában a pártállami gazdasági vezetők soraiból kerülnek ki. Itt megint felmerül a kelet-európai gazdasági-társadalmi átalakulás egyik alaplémmája. Nevezetesen az, hogy a döntéshozóknak a társadalmi igazságosság elvont kritériumai szerint kell hozniuk döntéseiket, vagy mindenekelőtt a hosszútávú gazdasági hatékonyság szempontjai szerint kell cselekedniük. Általánosabban megfogalmazva a problémát: minden döntésnél az első feladat, akkor adódik, amikor el kell határozni, hogy a politikai elvárások vagy a gazdasági megfontolások élvezzenek-e elsőbbséget. Ez a két célrendszer a kelet-európai átalakulás során számos esetben konfliktusba kerül egymással.

5. A következő két variáció csak, mint kiegészítő variáns kerül megemlítésre, mivel annak a valószínűsége igen kicsi, hogy dominanciájuk mellett lehetne végrehajtani a magánszektor megtermelésének összetett feladatát. Közülük az első a dolgozói tulajdonlás kérdése (management buy out). Ez a forma a vállalat vezetését és részben dolgozóit tenné tulajdonossá. Ez általában csak jelentős hitelekkel képzelhető el, amiket a vállalat csak hosszú évek múlva tud - esetleges nyereségéből - visszafizetni. Annak ellenére, hogy

társadalmi méretekben nem kínál komoly perspektívát, egyes esetekben célra vezető megoldásnak ígérkezik.

6. Az új vállalkozások alapítása nem tartozik a szűk értelemben vett privatizációs alaptípusok közé. Mégis itt kell megemlíteni, mert fontos szerepe van a piacgazdaság térnyerése szempontjából és a lényegét tekintve ugyanazt a célt szolgálja, mint a privatizációs folyamat: a vállalkozói magatartásformák és a magántulajdon térnyerését.

A fenti típusok alapján azt állítjuk, hogy a volt NDK-ban az államtalánítási folyamat alapvető jellegzettségei a következők: az alapelgondolás a reprivatizáció elsőbrendűségére épült, de ez a felmerülő problémák eredményeként a későbbiekben jelentősen módosult, a német privatizáció aktív központosított, elsődlegesen felülről irányított folyamat lehetséges decentralizáció megvalósításának igényével, kiegészül a dolgozói tulajdonszerzés lehetőségével és az új magánvállalkozások támogatásával.

3. A reprivatizációs alapelgondolás problémái

3.1. Államosítások Kelet-Németországban

Elsőként tekintsük át, hogy a volt NDK-ban lezajlott államosítások milyen tulajdonszerkezetet hagytak örökül az egyesült Németországnak. Kelet-Németországban az ipar területén az államosítások két nagy hullámban zajlottak (47.) közvetlenül a háború után, valamint a 70-es évek elején. A szovjet megszállási övezetben az államosítások már 1945 és 1949 között megkezdődtek. A gazdaság feletti ellenőrzést a Szovjet Katonai Közigazgatás a SMAD gyakorolta, az első államosítási rendeleteket is ő adta ki. A SMAD határozott a Német Gazdasági Bizottság felállításáról, amely rendeleti úton folytatta a kisajátításokat. A köztulajdonba vétel lényegében kártalanítás nélkül zajlott és mire jogi szabályozása megszületett - az NDK 1949-es alkotmánya - már lényegében be is fejeződött. Az NDK 1960-as módosított alkotmánya a "szocialista tulajdont" már a tulajdonrendszer alapjaként deklarálja.

Az államosítások második hulláma 1971-72-ben következett be (42.), ekkor az iparban szinte kizárólagossá vált a népi tulajdon. Több, mint 10 000 kis- és középüzem került az állam tulajdonába és ezzel nemcsak a tulajdonlás területén történt jelentős változás, hanem gyakorlatilag megszűnt

a vállalkozói tevékenység szempontjából igen fontos polgári középosztály is.

A mezőgazdaság kollektivizálása 1952 és 1960 között történt. 3,3 millió hektár földet sajátítottak ki. Ennek 80 százalékát magántulajdonokból, 20 százalékát pedig korábbi birodalmi, illetve közületi tulajdonból.

A kisajátítások után a gazdaság szerkezeti átszervezése is megtörtént a tervgazdasági irányíthatóság követelményeinek megfelelően. Az ipari egységeket hatalmas, egész ágazatokat átfogó kombinátokba, a mezőgazdasági kis- és középgazdaságokat pedig termelőszövetkezetekbe, illetve állami gazdaságokba kényszerítették. Az egyesítés pillanatában Kelet-Németországban az állami szektor részesedése az ország termelői bázisából 80, a szövetkezeti 15 és a magán 5 százalék volt.

3. 2. A reprivatizációs koncepció és változásai

Az egyensúlyi szerződés a következőket mondja a tulajdonreform kérdéséről: "...az 1945 és 1949 között, lezajlott kisajátítások esetében nem lehet visszamenőleges igényt támasztani, a később államosított vagyont a volt tulajdonos visszakapja, illetve pénzbeli kártérítésre tarthat igényt". A törvény eredményeképpen 1991 közepéig a bíróságokhoz több, mint 1,5 millió igényt nyújtottak be a volt tulajdonosok, illetve azok örökösei.

Hogyan lehetne az alapvető problémákat megfogalmazni a reprivatizációs elgondolások körül? A legfontosabb, arra rámutatni, hogy a gazdasági racionalitás szempontjából a reprivatizáció és a kártalanítás mindenképpen zsákutcás megoldásnak számít. A kérdést úgy lehetne feltenni, hogy melyik cél az elsődleges, az évtizedek során a tulajdonvesztés miatt kiesett jövedelmek pótlására lehetőséget biztosítani, vagy a jövőbeli jövedelemtermelés optimális helyzetét megteremteni a tulajdon újraelosztásával. A gazdasági megfontolások alapján mindenképp az utóbbira kell voksolni.

A felmerült igényeket Németországban sem lehetett egyik pillanatról a másikra kielégíteni. Egyrészt hosszadalmas a kérelmek jogosságának vizsgálata, másrészt az egykor kisajátított üzemek beleolvadtak a nagy kombinátokba és manapság szerkezetileg már nehezen fellelhetők. Közvetlen következménye a fentieknek, hogy mivel Németországban a hajdani tulajdonosi jogosultságokat egy reprivatizációs elgondolás keretében újraélesztették, a tulajdonhozjutás területén hosszú időre bizonytalanság keletkezett. Így a

régi igények feltámadása révén a magántőkés rend két fontos prioritása sérült az átmeneti időszakban. A szerződés kötés szabadsága és a tulajdon szentsége. Nem lehet tudni, hogy a bírósági eljárás végeztével a volt tulajdonos, hogyan vélekedik a közben kötött megállapodásokról. Annak a befektetőnek pedig, aki tulajdonhoz akart jutni a volt NDK-ban, számolnia kellett azzal, hogy esetleg a volt tulajdonos visszaigényli a kiszemelt gyárat vagy ingatlant. A bizonytalanság, amellet, hogy elriasztja a külföldi és belföldi befektetőket, két másik lényeges hátulütővel is jár:

1. Lehetetlenné teszi a privatizációs folyamat gyors lefolytatását,
2. Nem biztosítja a befektetési lehetőségekre váró szabad tőkeforrások mobilizálását.

Ezekkel a gondolatokkal a német törvényhozásnak is szembe kellett néznie. Be kellett látnia, hogy az elsősorban politikai prioritásokon nyugvó reprivatizációs elgondolás a jövőre nézve, a maga nyers formájában nem tartható fenn. Ennek a felismerésnek az eredményeként született meg 1991. áprilisában az a törvénycsomag, amely a fenti torzulásokra igyekezett megoldást találni (2.). A törvény elnevezésében is ez a törekvés mutatkozik meg: a privatizáció útjában álló akadályok leépítésére és a befektetések támogatására az új tartományokban (Gesetz zur Beseitigung von Hemmnissen bei der Privatisierung und zur Förderung der Investitionshemmnissen in den neuen Bundesländer).

A törvény három leglényesebb eleme a következő (16.):

1. A régi jogosultak, egy meghatározott időre csak feltételesen nyerik vissza tulajdonosi jogosultságaikat. Ezt biztosítja az ideiglenes beiktatás intézménye.
2. A vagyon felett rendelkezésre jogosultak (Treuhand, önkormányzatok, tartományok ... stb) megkapták a jogot, hogy az egyes gazdasági egységeket a régi tulajdonos igényének figyelmen kívül hagyásával eladják vagy hosszabb időre bérbeadják, ha ezzel munkahelyeket tudnak biztosítani, vagy jelentős beruházásokra tett ígéreteket tesznek a pályázók az eladási szerződésben. A szabad értékesítés végül is akkor válik lehetővé, ha a volt tulajdonos meghatározott határidőig nem él az ideiglenes beiktatás lehetőségével vagy a tárgyalások során kevesebb munkahelyet, kisebb mértékű befektetéseket garantál a jövőre nézve, mint a vetélytárs (12.).
3. Az épületek és ingatlanok ügyében a törvény kimondja, hogy a rendelkezésre jogosultak, az esetleges visszaigénylések ellenére, belátásuk szerint, szabadon és a lehető leggyorsabban dönthetnek az el- vagy bérbeadásról, ha

ezzel a lakáshelyzetet javítják vagy infrastruktúrális gondokat enyhítenek.

Hogyan működik a gyakorlatban az ideiglenes beiktatás intézménye? Ha valaki úgy érzi, hogy egy adott vállalatra tulajdonosi jogosultsággal bír, kérheti, mint volt tulajdonos ideiglenes beiktatását. A kérvényt a nyitott tulajdonkérdések tisztázására felállított tartományi hivatalnak kell beadni (Landesamt für offene Vermögensfragen). A hivatal hagyja jóvá az ideiglenes beiktatásra vonatkozó kéréseket. Amennyiben 3 hónapon belül nem válaszol, a kérvény automatikusan elfogadottnak tekinthető. Az ideiglenes beiktatás nem befolyásolja a visszaadási eljárás menetét, ha utólag kiderül hogy az ideiglenesen beiktatott igénye nem jogerős, az eltelt időre visszamenőleg ki kell fizetnie a bérleti díjat vagy lehetősége van piaci áron megvásárolni azt a vállalatot, amit előzőleg már sajátjának hitt.

A fentiekben vázolt módon is elveszhet a tulajdonosi jogosultság. Az illetékes hatóság, szintén 3 hónapon belül, engedélyezheti a Treuhandnak vagy más rendelkezésre jogosultnak a vállalat eladását vagy bérbeadását, ha ezzel munkahelyeket ment meg, vagy befektetéseket ígér a vállalatnak.

A rendelkezésre jogosult azt is kérvényezheti, hogy ő maga vezesse tovább a vállalatot. Ennek feltétele, hogy kedvezőbb szanalási feltételeket kínáljon, mint az egykori tulajdonos.

Ha az egykori tulajdonos a vetélytárs kedvezőbb ajánlata miatt elesik a természetbeni kárpótlás lehetőségétől, még mindig igényt tarthat pénzbeli kárpótlásra. Ez a törvény szavai szerint nem lehet jelentősen alacsonyabb az eladás pillanatában fennálló piaci értéknél.

A befektetéseket és munkahelyeket ígérő vásárló, ha két éven belül a szándékolt beruházásokat nem valósítja meg vagy a munkahelyszám vonatkozásában vállalt kötelezettségeit nem teljesíti, tulajdonosi jogosultságát elveszti.

Az új törvény mindenképpen kedvezőbb peremfeltételeket teremt a privatizációs folyamatokhoz, de az összes bevezetőben vázolt reprivatizációval kapcsolatos problémát nem tudja megoldani. Ennek egyik oka, hogy nehezen áttekinthető, nincs elég világosan fogalmazva, így a szakértők szerint sok kiskaput hagy. A törvény bonyolultságát egyes jogászok az alkotmánybíró-ságtól való félelemmel magyarázzák. Németországban ugyanis létezik egy törvény, amely szerint valakit csak természetben lehet kárpótolni.

Összességében elmondható, hogy a befektetéseknek kedvezőbb feltételeket teremt az új szabályozás, de nem sikerült az ezen a területen meglévő bizonytalanságot teljesen megszüntetni. Ezen túlmenően ez a megoldás komoly terheket ró a német privatizáció csúcsszervére a Treuhandanstaltra és annak működését még bürokratikusabbá teszi.

4. A privatizáció csúcsszerve: Treuhandanstalt

4.1. Létrehozása, feladatköre

A volt keleti blokk országaiban általánosan megfigyelhető, hogy a piacgazdasági átmenet a kezdeti szakaszban nem jár együtt az állami szerepvállalás visszaszorulásával. Kornai terminológiáinak használatával, a piaci koordináció dominanciájának megvalósítása nem a bürokratikus koordináció azonnali visszaszorulását jelenti, sőt legtöbbször annak átmeneti megerősödéséhez vezet. Ez az állítás Kelet-Németország példáján is szemléltethető.

Még az egyesülési szerződés aláírása előtt, 1990. júliusában elfogadta az NDK parlamentje a privatizációs szervezet a Treuhandanstalt felállítására vonatkozó törvényt (19.). Később a privatizáció gyakorlati megvalósítása során, a privatizációt irányító szerv tekintetében a holding-koncepció mellett döntöttek. Ez annyit jelent, hogy a Treuhand lényegében nem vagyonügynökségként hajtja végre feladatát, hanem vagyonkezelő holdingként. Nem csak irányítja a telkek, épületek és vállalatok magánkézbe adását, hanem a hozzá tartozó javak felett tulajdonosi jogosítványokkal bír. A német gazdasági vezetők ettől a megoldástól elsősorban azt várják, hogy a privatizáció üzletibb szemléletű lebonyolítását testesíti meg.

Melyek azok a legfontosabb német sajtóságok, amelyek lehetővé tették, ennek a módszernek a választását? (A kérdést azért is érdemes feltenni, mert több volt szocialista ország is foglalkozott ezzel a gondolattal, de végül egy sem döntött mellette.)

1. Az egyesülés után a volt kelet-német területek a nyugat-német törvények átvételével Európa egyik legfejlettebb piacgazdasági jogrendszerét "kapták ajándékba". Ezzel egy csapásra megteremtődött a privatizációs folyamat végrehajtásához szükséges jogi háttér.

2. Az átalakulási folyamathoz jelentős szellemi know how potenciál állt rendelkezésre a piacon iskolázott nyugati menedzserek személyében. Ez

jelentős segítséget nyújt, mind a Treuhand tisztségviselők kiválasztásához, mind az általa irányított vállalatoknál végrehajtott vezetőszerkezetekhez. A folyamatot Németország esetében nyelvi nehézségek sem nehezítették.

3. A harmadik szintén nem elhanyagolható tényező a hatalmas nyugat-német anyagi transzfer, ami részben a Treuhand csatornáin keresztül áramlik a keleti tartományokba. Ez lehetővé teszi, hogy a Treuhand életben tartsa, szanálja vállalatait és azt is, hogy tevékenysége során az elsődleges szempont ne bevételeinek maximalizálása, hanem a privatizáció minél gyorsabb és minél fájdalommentesebb lebonyolítása legyen. Egy Treuhandhoz hasonló privatizációs holding csak akkor maradhat életben, ha egy kiegyensúlyozott költségvetés áll mögötte, ami képes hosszú távra garantált deficitjét finanszírozni.

A privatizációs csúcsszerv alapvető feladatait már az 1990 júliusi törvény meghatározta. Ez lényegében azóta sem változott. Ennek három eleme:

1. a volt NDK vállalatait gazdasági társaságokká kell átszervezni (RT, KFT)
2. az adminisztratív úton létrehozott óriásvállalatokat piacképes egységekké kell szétdarabolni,
3. és a lehető legrövidebb időn belül eladni.

Emellett a Treuhandan stalt önállóan dönt a vállalatok életbentartásához szükséges likviditási hitelekről, esetleges szanálásukról vagy bezárásukról és, mint vagyongekezelő holding, az összes munkáltatói jogot is gyakorolja. Távlati célja lényegében önmaga felszámolása, a földek, épületek, vállalatok eladásával, felszámolásával, illetve ahol indokolt, állami vagy önkormányzati tulajdonba utalásával. Erre az előzetes tervek szerint 2-3 év áll rendelkezésére, utána előreláthatólag átalakul és hasonló funkciókat fog ellátni, mint a nyugat-német vagyongekezelő.

A Treuhand AG (részvénytársaság) a világ legnagyobb holdingtársasága (31.). A volt NDK körülbelül 8000 vállalata és a hasznosítható földterület 60 százaléka tartozik hozzá. A hatályos törvények szerint minden olyan vagyontárgy felett rendelkezési joggal bír, amire kártérítési igény futott be. Több, mint 3 millió dolgozónak vált munkaadójává megalakulásának pillanatában. Még egy demokratikus berendezkedésű országban sem összpontosult soha, egy szervezetbe ekkora technokrata hatalom. Ezért érdemes megvizsgálni, felépítését, döntéshozatali mechanizmusát és társadalmi ellenőrzésének lehetőségeit.

4. 2. Szervezeti felépítése

A Treuhand szervezeti keretének kialakításakor elsődleges szempont volt, hogy a lehetőségek határain belül decentralizálni kell működését. A Treuhand a német társasági törvény előírásainak megfelelően alakilag pontosan úgy épül fel, mint egy részvénytársaság.

Legmagasabb döntéshozó szerve a felügyelőbizottság. Ez az ellenőrző és reprezentatív funkció mellett, arra hivatott, hogy mentesítse a holdingot a kívülről jövő politikai nyomással szemben. Ő képviseli a Treuhand érdekeit, ő védi meg döntéseit az állami, tartományi és egyéb társadalmi szervezetekkel szemben. Az alapelgondolás szerint a Treuhandnak a Bundesbankhoz (jegybank) hasonló függetlenséget kell biztosítani. A testületnek 20 tagja van. Benne képviseltetik magukat a munkaadók (ipari kamara), a munkavállalók (szakszervezetek), a szövetségi és tartományi kormányok, valamint a közvélemény. Ez a bizottság nevezi ki az elnököt és a végrehajtó testület tagjait, s jóváhagyja annak jelentős döntéseit (adósságátütemezés, nagyobb vállalatok eladása vagy felszámolása...stb.) (42.).

Az elnök által irányított legfelsőbb operatív szerv a holdingon belül az igazgató tanács. 9 tagja van, mindenki egy-egy meghatározott területnek felelőse (például privatizáció, pénzügyek, átszervezés, felszámolás, munk ügyek). A tagok többsége felügyel egy-egy vállalati csoportot is.

A központ közvetlen hatáskörébe csak az 1500-nál több alkalmazottat foglalkoztató vállalatok, illetve azok leányvállalatai tartoznak. A többiek, a teljes vállalatbirodalom kétharmada 15 regionális központnak (Treuhand leányvállalatnak) vannak alárendelve. A regionális központok vezetői teljes felelősséggel tartoznak az általuk felügyelt vállalatokért és jogosultak arra, hogy önállóan folytassanak tárgyalásokat potenciális vevőkkel. A jelentősebbnek minősülő privatizációs tranzakcióhoz viszont a központ jóváhagyása szükséges.

A Treuhand felettes államigazgatási, törvényességi ellenőrző szerve a pénzügyminisztérium. Egyes kritikák szerint nem képes átlátni az óriási holding működését és így ellenőrző feladatát sem tudja kielégítően ellátni. Lehetséges megoldás lenne a társadalmi kontroll növelése, a privatizációs történések lehető legnagyobb nyilvánosságának a biztosítása. Egy 1990-es tervezet szerint az összes eladási megegyezést nyilvánosságra kellene hozni,

és azok csak 2 hónap múlva lépnének hatályba, ha addig indokolt vétó vagy kedvezőbb ajánlat nem érkezne. Ezt az elgondolást elutasították, azzal az indoklással, hogy a privatizációs folyamatot még bürokratikusabbá tenné és jelentősen lassítaná.

A Treuhand központja Berlinben az Alexander Platz-on található. A volt Tervgazdasági hivatal épületét és részben létszámkeretét kapta meg. Mikor 1990. januárjában az NDK 13 gazdasági minisztériumát megszüntették és tevékenységeiket 3 minisztériumba fogták össze (18.) a Treuhand kapta meg a feleslegessé vált épületek egy részét is. Megalakulásakor körülbelül 1000 beosztottja volt. Ma tisztségviselőinek a száma meghaladja a 3000-t. Ezek többsége az új tartományokból került ki (42.).

4.3. Az eladások technikája

A Treuhand lényegében a német privatizáció kínálati oldalát testesíti meg. Ha piactudományi logika szerint gondolkozunk, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az eladások során messzemenően a piactudományi intézményrendszerre kellene támaszkodni. Ez a konkrét esetben azt jelentené, hogy a privatizációs kínálatot árveréseken vagy a tőzsdén kellene értékesíteni.

Ez több ok miatt sem jelentene megfelelő megoldást. Attól a pillanattól kezdve, hogy a vállalat a tőzsdére vagy az árverésre került, a Treuhand az összes lehetőségét elvesztené, hogy privatizációs kínálatát módosítsa (át-szervezés, szanálás, támogatások, engedmények). Másrésztől félt, hogy privatizációs kínálatát módosítsa (át-szervezés, szanálás, támogatások, engedmények). Másrésztől félt, hogy a piac értékítélete a volt NDK termelői bázisáról túl szigorú lenne és ez a vállalatok értéken aluli eladásához, tömeges bezárásához és beláthatatlan szociális feszültségekhez vezetne.

Így a Treuhandastalt minden egyes objektum eladásának kondícióiról külön-külön tárgyal. Ezeket a német irodalmak "komplex eladási eljárásoknak nevezik". Mik a legfontosabb szempontok, amik egy ilyen tárgyaláson meghatározóak?

Már a reprivatizációs törvény módosításának elemzésénél láthattuk, hogy az eladásnál két fő kritérium szerint osztályozzák az ajánlattevőket (beleértve az egykori tulajdonost is.) Az egyik, hogy az új tulajdonos vagy bérlő hány munkahely megőrzésére nyújt garanciát.

A foglalkoztatáspolitikai megfontolások mellett a másik legfontosabb, a vállalat jövője szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bíró befektetések kérdése. A vásárolni szándékozónak erre is garanciát kell nyújtania, valamint mellékelnie kell megvalósíthatósági tervet is.

Ez az amit a Treuhand mindenkitől megkövetel. Amivel kedvezőbbé teszi kínálatát az különböző terhek átvállalása. Ez elsősorban az örökölt vállalati terhekre vonatkozik. Ide tartoznak a környezeti problémák megoldásának költségei és a cégek adósságai.

A törvény szerint ezeknek egy részét mindenképpen az új tulajdonosnak kell viselnie. A vita a tárgyalásokon az arány körül zajlik.

A befektetések és a munkahelyek megőrzése mellett szintén kiemelkedő fontossággal bír, hogy a tranzakció, minél gyorsabban végbemenjen és a vállalt kikerüljön a holding portfóliójából. Ilyen körülmények között látszik, hogy maga az ár az egyéb eladási kondíciók ismerete nélkül csak korlátozott mértékben nyújt információkat az eladott objektum piaci értékéről.

Az árképzés kezdeti fázisában is merülnek fel komoly akadályok. A vállalatok könyv szerinti tőkeértékének megállapítása is nehézségekbe ütközik. Vontatottan halad a vállalatok könyvviteli rendszerének nyugati rendszerre való átállítása a nyitómérlegek elkészítése (10). Pedig ezekre mind a szanálási, hitelnújtási, mind az eladási eljárások szempontjából igen nagy szükség lenne. Az egyes cégek csak érvényesített nyitómérleggel felelnek meg maradéktalanul a társasági törvény előírásainak. Az első határidő a nagyobb egységek számára 1990 októbere, a kisebbnek 1991 január 1-e volt. Ennek ellenére még 1991 végén sem rendelkezett több vállalat jóváhagyott nyitómérleggel (8). Ennek a vállalatok késlekedésén túl rajtuk kívülálló oka is van. Egyrészt egész Németország könyvvizsgálói kapacitása kevés egy ekkora feladathoz, másrészt a Treuhand központba 1991 közepéig befutott 5000 mérleg jóváhagyásához 3-500 magasan képzett könyvvizsgáló szakember lenne szükséges és ez jóval meghaladja a rendelkezésre álló kapacitásokat.

A szanálás kérdése szempontjából is fontos lenne, hogy a Treuhand re-veláns számviteli információk alapján alkothasson képet vállalatai helyzetéről. A mai napig nincs konszenzus abban a kérdésben, hogy a Treuhandnak "előbb szanálni és csak aztán privatizálni" kell, vagy fordítva.

Mivel kimutattuk, hogy az ár, a bevételek növelése nem elsődleges meghatározója egy ügyletnek, az is látható, hogy nagysága a szanálás szempontjából sem lehet irányadó. A Treuhand nem csak akkor szanál, ha így magasabb lesz a várható eladási ár, hanem akkor is, ha a vállalatot csak így lehet eladni, ha ezért munkahelyeket és jövőbeli befektetéseket "vásárolhat" vagy így jelentősen gyorsíthatja egyes cégei privatizációját.

Ebből látszik, hogy nagyon sok múlik egy konkrét eladási tárgyaláson. Nagyon fontos, hogy ki a vásárolni szándékozó és milyen taktikát követ.

A Treuhandot gyakran éri az a kritika, hogy túl hamar egy potenciális vásárlóhoz köti magát és azután új eladási lehetőségeket már nem nagyon keres. Ezekben az esetekben általában nagy nyugat-német befektetőkről van szó. A Treuhand bürokrácia szempontjából érthető ez a viselkedés.

1. kisebb kapacitásokat köt le, ha csak egy komolynak tűnő befektetővel tárgyal,
2. siker kritériuma a privatizáció minél gyorsabb lefolytatása
3. egy nagy, jó nevű cégnél nincs szükség bonitás vizsgálatra az ígért munkahelyek és befektetések szempontjából.

Ez a helyzet természetesen javítja a nagybefektetők tárgyalási pozícióit. Megérik, hogy vetélytárs nélkül maradtak és annak is tudatában vannak, hogy az idő nekik dolgozik, mivel a Treuhand igyekszik minél hamarabb megszabadulni a kérdéses cégtől, hogy minél előbb új privatizációs ügyletbe foghasson. Ezt a magatartást példázza a VARTA esete is, amely Zwickauer Batterie GmbH. elemgyártó vállalatot kívánta megszerezni (36., 22. o.). Már 1990 közepén jelezte vásárlási szándékát. Akkor bejelentette a fúziót a versenyhivatalnál, amire 1990 szeptemberében jött meg a kedvező válasz. Ezek után még 1991 augusztusig folytatott tárgyalásokat a Treuhanddal, amik eredményeként a berlini központ egy 40 millió márkás szanálási programot garantált.

4. 4. Az iparpolitika kérdése

Már a privatizációs folyamat megindulása óta sokan fellépnek amellett, hogy a Treuhand azt a helyzetét kihasználva, hogy állam az államban aktív iparpolitikát kellene folytatnia. Ezt a követelést Karlheinz Blessing a német szociáldemokrata párt ügyvivője 1991 augusztusában a parlamentben is megfogalmazta (25.): Követeljük, hogy egy átfogó szerkezetfejlesztési prog-

ram keretében érvék el, hogy a volt NDK nagy ipari vonzáskörzetei megmaradjanak és új befektetések révén továbbiakban is létesüljenek. Szerinte a fejlesztés fő irányát a tartományi és szövetségi gazdasági minisztériumoknak kellene felvázolni és a Treuhand feladata abban állna, hogy a lehető legtöbb vállalatot megmentse a rendelkezésre álló privatizációs bevételek és az állami források segítségével.

Brigit Breuel elnökasszony és a felettes hatóság, a pénzügyminisztérium, egyértelműen elutasította az ilyen kéréseket (26., 20.). Hivatkozásaik szerint a törvényben egyértelműen benne foglaltatik, hogy a Treuhand nem folytathat iparpolitikát. Feladata a privatizáció üzleti szemléletű és minél gyorsabb lebonyolítása. Azok a vállalatok amelyeket nem tud megszűnéséig (ekkor 4 évre jósolták) eladni visszakerülnek a pénzügyminisztérium fennhatósága alá és majd akkor lehet sorsukról dönteni.

Persze ennél a kérdéskörnél azt kellene először megválaszolni, hogy mit is értünk struktúra-, vagy iparpolitikán. A Treuhand természetesen minden tevékenységével jelentős szerepet vállal az öt új tartomány gazdasági szerkezetének átalakításában. Ilyen értelemben mindenképp folytat struktúrapolitikát, hiszen amikor egyes vállalatok, vállalatcsoportok jövőjéről dönt az adott ágazat kilátásait is jelentősen befolyásolja. Az iparpolitika kérdésfeltevése alapvetően politikai természetű. Elutasítása a Treuhand részéről lényegében két dolgot jelent:

1. nem enged beleszólást tevékenységébe, sem az ellenzék, sem a tartományi kormányzatok részéről,
2. nem kérhető rajta számon semmilyen fejlesztési koncepció, amikor döntéseit meghozza.

4. 5. A privatizáció eredményei

A privatizációs folyamat első fejezetét a kereskedelmi egységek magánkézbe adása jelentette. A tranzakciók árveréses formában és három hullámban zajlottak (1.). A folyamatot a Treuhand 15 leányvállalata közül az egyik irányította (Gesellschaft zur Privatisierung des Handels GmbH). Az első szakaszban a kis üzletek és a kis vendéglátóipari egységek és a nagykereskedelmi láncok. Legvégül kerültek kínálatba az NDK hoteljei. Az eladások gyorsan és zökkenőmentesen zajlottak. Sok felkínált egységre 10-nél is több vevő

akadt. Így a Treuhandamstalt 1. születésnapjára (1991. április) a kereskedelmi szektor nagy része új tulajdonosok kezébe került. Ez 15 000-17 000 eladást, és körülbelül 6 milliárd márkás bevételt jelentett.

A kereskedelem privatizációja példaértékű volt a munkaügyi viták szempontjából is, mivel a Treuhand és a szakszervezetek egyezséget kötöttek (15). Ennek lényege abban állt, hogy az új tulajdonosnak a lehetőség szerint az összes foglalkoztatottat át kell vennie, ha erre még sincs lehetőség, akkor végkielégítést köteles fizetni. Ennek nagysága négy hónapi átlagbérrel egyenlő.

A termelő egységek magánkézbe adásának területén már nem ilyen kedvező a kép. Az adatok sem szolgáltatnak mindig kellő információt. Ennek elsődlegesen az az oka, hogy az eladásokkal párhuzamosan zajlik a vállalatok feldarabolása is. Ebből következően ilyen adatok látnak például napvilágot (8.): A kezdeti 8000 vállalat közül 3400-at eladtunk, jelenleg még 7000 vár vevőre. A kiinduló helyzet megítélésében is megoszlanak a vélemények. A kezdeti vállalatszám 6700-tól (9.) 9000-ig (30.) mozog. A forrásanyagokban megfigyelhető, hogy a vállalatszámmal jelzett eladási tempó elég képlékeny és általában a nyilatkozó szándéka szerint alakul. Persze érthető, hogy nagyon nehéz releváns információkat szolgáltatni, mivel a helyzet napról-napra változik. 1991 szeptemberében nyilatkozta Brigit Breuel a Treuhand elnöke (8.): "Jelenleg 200 komoly befektetővel folytatunk tárgyalásokat és számuk napról-napra nő." Megbízhatóbb adat, ha a Treuhand által foglalkoztatottak számát nézzük. A kezdeti körülbelül 3 000 000 dolgozóból még körülbelül 2,2 millió kapja a Treuhandvállalattól fizetését (8.). A 800 ezres csökkenés több tényező eredménye:

1. 330 vállalatot felszámoltak, ez 87 000 elbocsátással járt,
2. a Treuhand vállalatok is alkalmazzák a korkedvezményes nyugdíjazás lehetőségét.

Az összes kereskedelmi egységet és közművállalatot privatizálták és magánkézbe került az iparvállalatok 10 százaléka (42.).

Főleg az utolsó adat az elgondolkodtató. Ha figyelembe vesszük, hogy feltehetően először a kecsegtetőbb kilátással rendelkező cégek kelnek el, akkor feltételezhetjük, hogy a Treuhandnak komoly nehézségeket kell leküzdenie, ha meg akar felelni a gyors privatizáció elvárásainak. Az, hogy tartani tudja-e ezt a tempót elsősorban annak a függvénye, hogy mennyi pénzt tud vállalatai vonzóbbá tételére fordítani.

Az elkelt iparvállalatok szektorok szerinti megoszlásában a gépipar vezet 40 százalékkal, öt követi az élelemiszeripar 30, az elektromos és optikai ágazat 17 és a gumi illetve vegyipar 12 százalékkal.

Mindenképpen a Treuhand sikereként könyvelhető el, hogy az új tulajdonosok több, mint 50 milliárd márkás befektetésekre vállaltak kötelezettséget az eladási szerződésekben (21.).

Manapság egyre világosabb, hogy az egyesülés költségeit, feltehetően politikai megfontolásokból, alulbecsülték. Kelet-Németország gazdasági talpraállításának 5 éves programja előzetes becslések szerint körülbelül 200 milliárd nyugat-német márkába kerül. A szakértők ma ezt az összeget 500 és 1000 milliárd márka közé teszik (41.).

1990-ben nettó 100 milliárd márka áramlott a keleti tartományokba 1991-ben ez az adat meghaladta a 120 milliárdot. a támogatások egyik fő fogyasztójának számít a Treuhandanstalt. (A német zszurnalisztika gyakran csak feneketlen hordóként emlegeti a berlini intézményt.)

A Treuhand 1991-ben 37 milliárd márka állami támogatást kapott (5.). Ezt a következő fő kiadásokra költötte:

1. környezeti károk helyrehozása,
2. szanálás, hitelek,
3. adminisztratív költségek (felszámolási-privatizációs költségek, szakértői díjak ... stb.)
4. átvállalt adósságtörlesztés, biztosítási díjak.

A Treuhand vezetősége szerint az intézmény anyagi igénye a jövőben tovább fog növekedni (39.). A 37 milliárdos kiadási oldallal szemben csak 16 milliárdos bevétel állt. A Treuhandnak ezt sem kell befizetnie az állami költségvetésbe, ezt is saját belátása szerint használhatja fel feladatai végrehajtásához. Így az 1991-es évben több, mint 50 milliárd márka felhasználásáról dönthetett. Egyes szakértők szerint a Treuhand túl szabadon rendelkezik a befolyt pénzek és a költségvetési támogatások felett. Puha költségvetési korlátja nem teszi alkalmassá arra, hogy a privatizáció valóban üzleti szemléletű lebonyolítását hajtsa végre.

Az állami védekezés leginkább arra vonatkozik, hogy akik ilyen alapon kritizálják az intézmény működését azok általában ugyanazok, akik aktívabb struktúrapolitikát várnának el a Treuhandtól és a pénzek központi átcsoportosításával azt szeretnék elérni, hogy iparpolitikai elképzeléseik, így par-

lamentáris úton számonkérhetővé válnak a kormánytól. Elismerik ugyan, hogy a Treuhand nem mindennapi költségvetéssel dolgozik, de rámutatnak, hogy ezek a pénzek, ha helyesen használják fel őket, a jövőben a növekedés motorjává válhatnak.

5. A privatizációs folyamat keresleti és kínálati oldala

5.1. A vállalati szektor helyzete

A kelet-német privatizációs törekvések elemzésekor célszerű megvizsgálni a privatizáció keresleti és kínálati dimenzióját. A következőkben megpróbálunk vázlatos áttekintést adni a kelet-német vállalati szektor helyzetéről (kínálati oldal) és a volt NDK-ba irányuló befektetési tevékenység várható, fontosabb tendenciáiról (keresleti oldal).

Az egyesülés, a gazdasági, szociális, politikai és valutaúnió nem csak a lakosság számára jelentett sokkoló változásokat. A kelet-német vállalatoknak is teljesen új körülmények között kellett újraértékelni helyzetüket és jövőbeli kilátásaikat.

Az NDK gazdasága egy csapásra az össznémet és a világgazdaság részévé vált. Ez hatalmas kihívást jelentett. A KGST védőbúrája darabjaira hullott, a keleti piacok elvesztek, viszont megjelentek a nyugati versenytársak.

Két alapvető tényező miatt alapjaiban rendült meg a kelet-német gazdaság:

1. a valutaúnió hatása
2. az elavult technológia és a nyugati típusú vezetési és szervezési ismeretek hiánya.

A valutaúnió után a kelet-német fizetőeszközt 2:1 arányban váltották át nyugat-német márkára. Ez a vállalati aktívákra és passzívákra is vonatkozott. Ennek következtében a vállalati adósságokat egyik napról a másikra kemény valutában jegyezték. Így az NDK vállalatok összadóssága a valutaúnió után elérte a 120 milliárd DM-t (18.). Az adósságokat a régebbi kedvezményesen megállapított kamatlábak helyett a továbbiakban piaci kamatszínvonalon kellett törleszteni. Ez átlagban megduplázta a kamatterheket. A vállalatok jelentős része fizetésképtelenné vált volna ilyen körülmények között valamilyen külső segítség nélkül. A mentőövet a Treuhand jelentette, amely a költségvetés által megállapított és rendelkezésére bocsátott hitelkeretből

rögtön az egyesülést követően megkezdte a likviditási hitelek folyósítását. Ez eleinte automatikusan történt, később minden egyes hitel vagy hitelgarancia kérelemhez üzleti tervet kellett mellékelni.

Érdekes kérdés, hogy a hitelmechanizmus területén hol érzékelhették a kelet-német cégek a piacgazdasági átmenetet. A negyvenes években a kelet-európai országok többségében bevezetett tervgazdasági rendszer, egyik alapvonása tekintetében éppen abban különbözik a piacgazdaságitól, hogy a hitel és beruházási döntéseket egy központi hivatalban és nem a piaci mechanizmus szabályai szerint, a megtérülési kilátásokat figyelembe véve hozzák. A helyzet ebből a szempontból annyit változott, hogy a tervhivatalt a Treuhandanstalt váltotta fel. A német vállalatok képviselőinek még új címet sem kellett megtanulni, amikor pénzért mentek Berlinbe, mivel az Alexander Platz-on ugyanazt az épületet kellett felkeresniük, mint Honecker országlása alatt.

A kelet-német vállalati szektor számára csak a menekülés előre taktikája maradt. Központi segítséggel életben maradni és amint lehetséges egy tőkeerős nyugati befektetőt találni, aki biztosítékot jelenthet a jövőt illetően.

Ha a Treuhand nem tartaná messzemenőig szem előtt a munkahelymegőrzést a befektetési garanciákat és nem folytatna szanaló tevékenységet, akkor a keleti tartományok iparvállalatainak 70 százalékát a valutaúnió után be lehetett volna zárni.

Még nem lehet tudni, hogy a vállalati mérlegek aktív oldalán mi áll (csak vontatottan halad a nyitómérlegek elkészítése), mégsem tűnik túlzónak Csaba László megállapítása (Valóság 1990. 11.): Az NDK társadalmi ösztökéjének értéke feltehetően negatív. A nyugati vagyonebecslési módszerek egyik alapelve szerint a vállalat tőkeértékét a hozamkilátásokból visszavetítve nyerik. A kelet-német tőke pedig jórészt olyan termelési célokat szolgált, ami a világpiacon eladhatatlan (autóipar, önellátó barnaszénttermelés, szovjet piacra számító gép... stb.). Senki nem tagadja, hogy egy Trabantnak is van használati értéke, hiszen képes utasát A-ból B pontba eljuttatni, viszont a világpiac által mért teljesítmények szempontjából olyan mintha nem is lenne. Ezek az üzemek annak ellenére, hogy semmi eladhatót nem termelnek, hónapról-hónapra munkabéreket fizetnek, szennyezik a környezetet, anyagot és energiát használnak fel.

A gondokat tetézi, hogy az egyesülés után a volt NDK vállalatai elvesztették két fontos komparatív előnyüket:

1. a környezetszennyezésért fizetni kell,
2. megindult a kelet-nyugati bérszínvonal kiegyenlítődé

Az egyesülés után az 5 új tartományra a nyugat-német környezetvédelmi előírások lettek érvényesek. Nem csak a környezetszennyező technológiai eljárásokról kell lemondani, hanem a múlt rendszer során okozott környezeti károkat is jóvá kell tenni. Ezen feladat fontos vitatéma az eladási tárgyalások során: ki és milyen arányban viselje a környezet szennyezéssel kapcsolatos terheket (Treuhand, az új tulajdonos, a tartomány vagy az önkormányzat)?

A másik terület, ahol a kelet-német cégek komparatív előnye megszűnt a munkabérek kérdése volt. A szociális unió egyik alapkikötéseként szerepelt, hogy a keleti és nyugati bérszínvonalnak a lehető legrövidebb időn belül ki kell egyenlítődnie.

Ludvig Erhardt, a szociális piacgazdaság elméletének egyik kidolgozója, 1953-ban még ezt írja az újraegyesítéssel kapcsolatban a munkabérekéről (24.): "A keleti rész gazdasági egységeinél a termelékenységet a lehető leggyorsabban kell emelni. Az állami és a magánforrások, minél rövidebb időn belül mobilizálандók. Így lehetővé válik, hogy a bér és életszínvonalbeli különbség a keleti és a nyugati rész között kiegyenlítődjék."

Az egyesülés politikai megfontolásokon alapuló megvalósítása éppen fordítva zajlik. Az egyesülési szerződésben deklarálják, hogy a béreknek és így az életszínvonalnak is, a lehető legrövidebb időn belül ki kell egyenlítődniük. 1990-ről 1991-re a keleti bérszínvonal 60 százalékkal növekedett. A teljes kiegyenlítődést 1996-ra várják.

Ez egyben azt is jelenti, hogy a termelékenység alakulása tartósan elszakadt a munkabérek változásától. Ez tovább rontotta a keleti cégek versenyképességét. Makrogazdasági szinten a termelékenység növekedés nélküli béremelkedés egy potenciális inflációs nyomást jelent és a vállalatokat racionalizálásra kényszeríti, ami tovább növeli a munkanélküliséget.

A nyugat-német támogatási politikának egyik fő célkitüzése, hogy ezeket a hatásokat elkerüljék, vagy legalább csökkentsék. A kérdés az, hogy a keletre pumpált pénzeknek, mikor jelentkezik jótékony hatásuk, milyen gyorsan záródik a termelékenység - bérszínvonal olló. Ehhez a feladathoz szinte az egész gazdaságot támogatásokban kell részesíteni.

A bérszínvonal termelékenységtől elszakított növekedését sokan bírálják, de azt is figyelembe kell venni, hogy egy demokratikus, polgári berendezkedésű államban nem létezik "röghözkötöttség". Mivel Németország esetében a munkaerőt nyelvi nehézségek sem akadályozzák természetes, hogy ott igyekszik munkát vállalni, ahol jobban fizetik. Az elvándorlás és az ingázás még a relatíve gyors béremelkedések mellett is aggasztó méreteket ölt. Az NDK volt nagy ipari körzeteiből a felső fokú végzettségűek 10-15, a szakmunkások 67-76 (!) százaléka vándorolt ki, vagy ingázik. (17.). Egyedül Berlinben 400 000 ingázót tartanak számon. Az elvándorlás mértéke az egyesüléstől kezdődően 1991-ig nem csökkent. Azt csak tippelni lehet, hogy ezek a mutatók mekkorák lennének, ha a volt NDK dolgozóinak bérei csak akkor nőnének, ha ezt teljesítményeik indokoltá teszik.

Az mindenképpen világos, hogy minden nyugati befektetőnek el kell fogadnia, hogy az általa vásárolt vállalat csak azért nem lesz versenyképes, mert ő a nyugati bérszínvonalnak csak egy töredékét fizeti. Csak az maradhat talpon, aki képes lesz a nyugati piacon is versenyképes cikket előállítani.

Érdekes kérdés a Treuhand vállalatok autonómiája, mindennapi döntéseik szabadsága. A mai helyzetben egy keleti cégnek nagyon nehéz hosszútávú döntést (termékfejlesztés, új koncepció, marketing stb.) hozni, amíg az eladásra vár. Ennek két fő oka:

1. a hozzáférhető hitelek legtöbbjüknél a pusztán életbenmaradásra kell fordítaniuk,
2. nem lehet tudni, hogy a jövőbeli tulajdonos milyen tervekkel érkezik.

A Treuhandot sok kritika éri, hogy jobban beavatkozik vállalatai mindennapi életébe, mint az egy fináncholdingtól elvárható lenne. A német társasági törvény nagy önállóságot biztosít a vállalatok felső vezetésének (felügyelő bizottságok), így a Treuhand közvetlen utasításokat nem adhat. Az általa folyósított hitelek révén mégis nagyon nagy befolyása. Ezek felhasználását szerződésben rögzítik és így számon is kérhetik. A mai napig a cégeknek csak 10 százaléka az, amely sem a likviditási hitelek sem a hitelgaranciák lehetőségével nem élt.

A Treuhand mint munkáltató is beleszólhat vállalatai mindennapi életébe. A régi vállalati vezetőket még a 80-as években is elsősorban politikai megfontolások alapján nevezték ki. Ez is oka annak, hogy legtöbbjük csak rö-

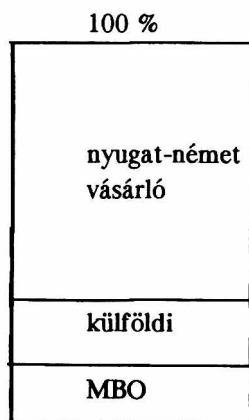
vidtávú szerződésekkel maradhatott pozíciójában. 1991. július 7-én nyilatkozta Hermann Wagner a Treuhand személyzeti ügyekért felelős vezetője (27.): “Éppen előkészítjük azt a nagyszabású akciót, aminek keretében a Treuhand cégek teljes vezetői állományát vizsgálat alá vetjük.” Ezáltal 400 felügyelőbizottsági elnök, 2400 felügyelő bizottsági tag, 200 elnök vezérigazgató és több ezer más vállalati vezető kerül leellenőrzésre. Ekkora méretű és ilyen átfogó “vezetőátvilágítás” még sohasem volt Németországban.

A szakmai és vezetői kompetencia mellett egyéb szempontokat is figyelembe vesznek a végső döntés meghozatala előtt. A két legfontosabb ezek közül, hogy a nyitó mérlegek rendben és időben beérkeztek-e, valamint az, hogy a vezetés milyen együttműködési készségről tett tanubizonyságot. hogyan látta el információkkal a holdingcentrumot. A Treuhand nem fél attól, hogy a megüresedő pozíciók tartósan üresek maradnak. Hermann Wagner szerint több, mint 5000 konkrét jelentkezés közül választanak az egyes helyekre. Ezek többsége Nyugat-Németországból származik. Közülük nem csak a megüresedett helyekre válogatnak, hanem velük kerülnek feltöltésre azok a “lyukak” amelyek a vállalatok vezetői állományában még fellelhetők.

5.2. Befektetési kilátások a keleti tartományokban

A privatizációs folyamat kínálati oldala legjobban a nyugatról Kelet-Németországba irányuló befektetési tendenciák segítségével ragadható meg. A nyugati befektetési tevékenység elsősorban a Nyugat-Németországból származó tőkebeáramlásra vonatkozik. 1991 áprilisi adat alapján (21.) a privatizáció új tulajdonosok szerint a következő képet mutatja: 90 százalékban Nyugat-Németországból származott a vásárló, a dolgozói felvásárlás (management buy out) és a külföldiek által megvásárolt vagyronrész 5-5 százalékkal részesedik. Szembeötlően alacsony a külföldi befek-

1. ábra

tetők részaránya. Bár a nyugat-német gazdasági kutatóintézetek a következő évek tekintetében a külföldi érdeklődés növekedésével számolnak, nem tűnik kérdésnek, hogy továbbra is megmarad a német dominancia (40.). Érdemes röviden vizsgálni, hogy mik lehetnek az alacsony külföldi részarány okai.

5.2.1. A külföldi befektetők

A problémakörbe bepillantást nyerhetünk egy 1991. első negyedévi példa alapján. Az angol Economic Finance LTD írt panaszleveleket Möhlemann szövetségi gazdasági miniszternek. Ebben felsorol néhány okot, amik végül is vásárlási szándékától való elállásra készítették:

1. szakmai dilettantizmus,
2. kemény pénzügyi sajátérdek a Treuhandon belül (korrupció)
3. átláthatatlan bürokratikus eljárások.

Az egyértelműnek látszik, hogy a nyelvi kulturális különbségek figyelembevételével egy külföldi, befektetni szándékozó eleve hátrányos helyzetből indul nyugat-német vetélytársával szemben. De ez önmagában még nem magyarázná a rendkívül alacsony részarányt. Inkább arról van szó, hogy az a mód és azok a sajátosságok ahogy a német privatizáció zajlik nehezen átlátható kondíciókat teremtenek számukra. Itt elsősorban a jogi szabályozásra (reprivatizációs alapelgondolás kiskapukkal) és arra az eladási technikára gondolok, amelyet a Treuhand folytatni kényszerül. Egy adás-vételnél nincsen világos feltételrendszer, szinte minden alku tárgya és az is egyedül csak a Treuhandon múlik, hogy egyszerre hány befektetővel tárgyal és milyen prioritások szerint hozza meg a végső döntést. Ez alapján véve egy bürokratikus eljárást és egy olyan kiinduló helyzetet jelent, ahol nagy szerephez jutnak a személyes kapcsolatok és az informális információáramlás. Már említettük a tárgyalási technika bemutatásánál, hogy a Treuhand saját feladata könnyítése végett gyakran, viszonylag hamar egy jó bonitású, nagy tőkeerejű vásárlóhoz köti magát. Ezekbe az esetekben általában nagy nyugat-német cégekről van szó.

Egy érdeklődő egy konkrét vásárlási ajánlatnál nem is mindig a vállalathoz magához szeretne hozzájutni, hanem piacaihoz. Így gyakran megfigyelhető, hogy a nyugat-német csak akkor jelenik meg, amikor a láthatáron egy potenciális külföldi vásárló feltűnik és ilyenkor a licitálás már nem a vállalatért, hanem a piaci részesedésért zajlik.

A Treuhand marketing politikája sem kielégítő a külföldi vélemények szerint (38.). Pedig a feladat impozáns, egy egész nemzetgazdaság eladását kellene hatékonyan támogatni.

Persze azért vannak próbálkozások. 1991 márciusában a Treuhand a Lipcsei vásáron nem árukat vagy szolgáltatásokat kínált, hanem 7000 vállalatot egy számítógépes adatbank segítségével. A lanyha érdeklődés láttán eldöntötték, hogy ha a vevők nem jönnek ők fognak értük menni. Fritz Künkele a Treuhand marketing igazgatója világ körüli útra indult a vállalatok adatait tartalmazó számítógépes rendszerrel (3.).

A nyugati befektetők a kampányszerű akciók helyett folyamatos, gyors, világos információáramlást követelnek. Megítélésük szerint erre eddig hiába vártak.

Nem túlzás azt állítani, hogy a németek egy kicsit kényelmesek ezen a területen, hiszen a tőkeerős nyugat-német befektetők miatt korántsem olyan fontos számukra a külföld érdeklődése, mint más volt szocialista országoknak.

Az eddigi adatok szerint a legtöbb érdeklődés a Treuhandhoz Japánból, az Amerikai Egyesült Államokból és Franciaországból futott be (37.).

5. 2. 2. Befektetési kilátások szektorok szerint

Általános tapasztalat, hogy azok a cégek várhatják legkedvezőbb eséllyel az eladási tárgyalások végeredményét, amelyek a következő elvárások valamelyikének megfelelnek:

1. kiépített értékesítési hálózat (például kereskedelem) fix fogyasztói kör (újságok, bankok, biztosítótársaságok... stb.)
2. természetes monopóliumok (gáz, elektromos szolgáltatás)
3. meghatározó piaci részesedés a volt NDK-ban.

A felsorolásból látható, hogy a nyugati befektetők elsődleges motívációja a vásárlásnál nem elsősorban a termelés mielőbbi felvétele, hanem a piaci pozíciók javítása.

Ennek megfelelően a privatizáció sikerágazatának a már tárgyalt kereskedelem elárverezése, a bankok, biztosítótársaságok, szolgáltató intézmények, valamint az elektromos és a gázszolgáltatás magánkézbe adása számít.

A német elektromos szektort a három legnagyobb nyugat-német szolgáltató teljes egészében átvette. Szerződésben vállalaták, hogy biztosítják a

folyamatos szolgáltatást és 50-60 milliárd márkás befektetésekkel 1996-ra elérik a nyugati színvonalat. A tartományok képviselőinek csalódottan kellett felállniuk az asztaltól a tárgyalások végeztével. Ők is szerették volna megkapni az áramszolgáltatás tulajdonjogát, hogy bevételeiket növelhessék. Azzal érveltek, hogy a decentralizált rendszer hatékonyabban működött volna és a környezeti problémákat is nagyobb sikerrel lehetett volna kezelni, ha a vilamos áram "helyi kézbe kerül." Kérésük elutasítása után legfeljebb 49 százalékos tulajdonnal rendelkezhetnek az áramszolgáltató cégekben, további tulajdonköveteléseik tekintetében pedig pénzbeli kártérítésre tarthatnak igényt.

A bankok, biztosítótársaságok és a kereskedelem kiárusítása gyakorlatilag már befejeződött. Jelenleg a megvásárolt egységek modernizációja van napirenden. A két legnagyobb üzlet az Allianz és a Deutsche Bank nevéhez fűződik. Az utóbbi a kelet-német Deutsche Kreditbank megvásárlásakor rekordösszeget 350 millió márkát fizetett.

Az utóbbi szektorok közül az építőiparnak vannak a legjobb esélyei arra, hogy felkerüljön a Treuhand "dicsőség listájára". A volt NDK területén hatalmas pótlólagos kereslet mutatkozik az építőipari beruházások iránt (33.).

Ha a vállalatok igényeitől eltekintünk, akkor is hatalmas keresletet jelent az infrastruktúra és a lakások felújítása. A lakások 40 százaléka 1919 előtt épült és karbantartásukat elhanyagolták. Az előzetes becslések szerint a kelet-német hidaknak 25 százaléka átfogó felújításra szorul. Az IFO Institut becslései alapján az építőiparba történő befektetések valószínűleg ugrás-szerűen megemelkednek, mivel az egyéb szektoroknál előrejelzett befektetések jelentős építőipari kereslettel fognak jární (33.) (elektromosság, vasút, közút, lakásépítés... stb.).

A privatizáció gyorsulását segítheti elő a német kormány kelet-német vállalatokat preferáló politikája az állami megbízások esetében. E szerint az illetékes hatóság az állami megbízások területén 25 000 márkás nagyságig (építőiparban 100 000) szabadkezet kap az elsőbbség biztosítására. Ezek felett az összehatárok felett versenytárgyalást kell kiírni, de a keleti ajánlattevők itt is preferenciákat élveznek: ha a kínált szolgáltatás ára kevesebb, mint 20 százalékkal haladja meg a nyugati ajánlatot, akkor még ő kapja a megbízást. Ez a sáv 1993-ra 10 százalékra fog szűkülni.

A privatizáció két krízis ágazatának számít a vaskohászat és a vegyipar. A Treuhandnak ezidáig ezen a két területen akadt a legtöbb gondja. A gazdasági és szociális problémák a vegyipari cégek esetében a legnagyobbak. Ennek okai:

1. környezetszennyezés,
2. munkaintenzív termelés (várható nagy elbocsájtások)
3. elavult technológia.

A problematika jól kirajzolódik a Drezda melletti Chemie-Kombinat Synthesewerk Schwarzheide példáján (22.). A kelet-német kombinátot a BASF vásárolta meg még 1990 őszén. Az eladási ár titkos maradt, a BASF szakemberei csak annyit árultak el, hogy nem került túl sokba. Legalábbis az eladási ár kifizetésének pillanatáig. Annak ellenére, hogy a Treuhand az összes jövőben felmerülő környezeti probléma anyagi gondját magára vállalta a BASF mégis komoly nehézségekkel kell, hogy szembenézzon új szerződéssel kapcsolatban. A vállalat szanálásának költségei jóval magasabbak lesznek a vártnál (előreláthatólag 500 millió márkával), a felújítás és a modernizáció két évvel többet fog igénybe venni. Így csak 1996-ra fog befejeződni. Igaz, hogy a Treuhand átvállalta a környezeti károk anyagi terheit, de azok a nyugat-német cég image-t így is jelentősen ronthatják.

A kombinát 4500 dolgozójából az átvétel után 1200-at azonnal elbocsátottak és további leépítések is várhatók. A Treuhand itt is átvállalta a terhek egy részét. A BASF, a Treuhand és a tartomány részvételével létrehoztak egy úgynevezett foglalkoztatási társaságot, ami az elbocsátott vegyipari dolgozóknak teremt munkalehetőséget és átképzésükről is gondoskodik.

A másik válságágazat a vaskohászat. 1991 májusában Brandenburg miniszterelnöke még bizakodott: "A tartomány három nagy vasipari kombinátjának eladása példaértékű lesz a privatizáció folytatása szempontjából (28.)". Nem tudni, hogy szeptemberben mit gondolt a kérdésről, de tény hogy a tárgyalások még akkor is tartottak és csak egy dolog volt biztos, hogy a 3 nagyüzem összesen 25 000 dolgozójából csak egyharmaduk dolgozhat tovább az esetleges eladás után. A henningsdorfi, brandenburgi és az eisenhüttenstadti létesítmények után, amik a volt NDK acéltermelésének a 70 százalékát adták, a Krupp és a Thyssen Stahl AG érdeklődik.

A gyors privatizáció nagyon fontos lenne a Treuhandnak, mert a kohók napról-napra csak veszteséget termelnek. Ennek egyik oka az acélturizmus.

Az eisenhüttenstadti Eko-Sthal nem rendelkezik olyan meleghengerművel, ami a nyugati minőségi igényeknek megfelelne. Így napi 600 tonna acél indul útnak nyugatra, hogy onnan megint visszaérkezzen továbbfeldolgozásra. Ez naponta 50 000 márkás költséget jelent. Óvatos becslések szerint a három acélipari óriás szanalási költségei 1 milliárd márka körül lesznek.

5.3. Konjunktúrakilátások

A befektetési folyamatok alakulása, a privatizációs erőfeszítések sikere leginkább attól függ, hogy hogyan alakul a gazdasági konjunktúra a keleti és nyugati tartományokban. A makrogazdasági folyamatok várható változását Németország 5 vezető konjunktúrakutató intézete (Ifo, DIW, HWWA, RWT, KfW) 1990 őszi prognózisa alapján fogjuk vázolni. (Lásd: 2. táblázat)

A nyugati tartományokra vonatkozó előrejelzések szerint a múlt esztendő 4,5 százalékos növekedési üteme 1991 végére 3,5 százalékra esik vissza. A jövő évre pedig további 1,5 százalékkal gyengül. A fordulópontnak 1992 második féléve után kellene bekövetkeznie. Attól kezdve általános fellendülést jósolnak a szakemberek.

Az egykori NDK esetében a valószínűsíthető visszaesés 1991-ben 20 százalék körül lesz. Ez elég komoly helyesbítést jelent ugyanezen intézetek tavaszi előrejelzéseikhez képest, mivel akkor még 19 százalékos növekedésről beszéltek a jóslatok. Az optimizusból 1992-re is maradt. Így a szakemberek azt várják, hogy a keleti tartományok mélyrepülése véget ér és elsősorban növekedést lesznek képesek felmutatni. Ennek nagyságát 13 százalékra várják.

A két régiót együttesen vizsgálva arra számítanak, hogy a bruttó társadalmi termék növekedési üteme az 1991-es 4,1 százalékos szintről 1992-re, 6,5-re emelkedik.

A munkanélküliség rátái előreláthatólag eltérően fognak alakulni. A nyugati tartományokra a munkanélküliség mutatóinak kedvező alakulása az előrelátható (1992-re, 6,2-ről 6,1 százalékra esik). Keleten, viszont továbbra is munkanélküliséggel kell fizetni a stabilizációért. Az 1991-es 11,9 százalékos szintet követően jövőre már a keresőképes lakosság 18,9 százaléka marad kenyérkereseti lehetőség nélkül.

A keleti tartományok gazdasági prognózisa

(Növekedési ráta, reálértékben, százalékban)

Megnevezés	1990	1991 (tavaszi prognózis)	1991 (ősz prognózis)	1992
Bruttó társadalmi termék	-13,4	19,0	-20,0	13,0
Magánfogyasztás	12,6	11,0	2,5	4,5
Állami szektor fogyasztása	5,0	19,0	1,0	-5,0
Állóeszköz beruházások	0,5	3,0	74,0	3,6
Építőipari beruházások	-9,5	12,5	5,0	19,5
Kivitel	19,0	0,0	-7,5	17,0
Behozatal	72,4	2,0	79,5	0,5
Munkanélküliség (1000-ben)	240,0	1200,0	950,0	1400,0
Foglalkoztatottak (1000-ben)	8530,0	6580,0	6560,0	5510,0
Részmunkaidősök (1000-ben)	758,0	1800,0	1630,0	750,0

A nyugati tartományok gazdasági prognózisa

(Növekedési ráta, reálértékben, százalékban)

Megnevezés	1990	1991 (tavaszi prognózis)	1991 (ősz prognózis)	1992
Bruttó társadalmi termék	4,5	2,5	3,5	2,0
Magánfogyasztás	4,7	2,5	3,0	2,0
Állami szektor fogyasztása	2,1	1,5	1,0	2,0
Állóeszköz beruházások	12,9	8,0	10,0	4,0
Építőipari beruházások	5,3	3,0	3,5	1,0
Kivitel	9,9	9,0	12,0	5,5
Behozatal	11,9	10,5	12,5	8,0
Munkanélküliség (1000-ben)	1883,0	1680,0	1700,0	1700,0
Foglalkoztatottak (1000-ben)	25470,0	26170,0	26260,0	26600,0

Az általános árszínvonalemelkedés folytatódik és várhatóan csak ez év II. felétől fog enyhülni. Az inflációs ráta 1992 végére 3,5-ről 4 százalékra nő. Keleten megőrzi 1991-es ütemét a drágulás és valahol 12 százalék körül lesz. Ami kelet-európai viszonylatban igen kedvező.

Az elemzések alaphangulata mindenképpen bizakodó. 1992 közepére egy lassú felemelkedési folyamat kezdetét várják, de rámutatnak arra is, hogy egy tartós és hosszantartó növekedésre még, sem a nyugati, sem a keleti tartományokban nincsenek meg az esélyek. Az International Herald Tribune összegyűjtötte a keleti tartományokra vonatkozó számszerű növekedési jóslatokat 1992-re (40.). A jövődölések minusz 40 százalékos csökkenéstől 15 százalékos növekedésig terjednek.

Nem lehet tudni még, hogy kinek lesz igaza, de a befektetési tevékenységek alakulásának szempontjából fontos kiemelni, hogy ma még nem az általános bizakodás, hanem a bizonytalanság a jellemző.

6. A privatizáció neuralgikus pontjai

6.1. A versenypolitikai elvárások

6.1.1. A versenypolitikáról általában

A versenyhelyzet megőrzése a piacgazdaság működésének egyik alapfeltétele. A versenyhelyzet védelme egy modern gazdaság teljesítőképességének záloga. Nézzük először milyen funkciókat elégít ki a verseny egy piacgazdaságban.

1. Ha versenyhelyzet áll fenn, a megtermelt nemzeti jövedelem közelítőleg a piaci teljesítmények szerint kerül elosztásra. Ez a fajta jövedelemelosztás természetesen nem elégíti ki az összes etikai elvárásokat. Mindig lesznek olyan csoportok, amelyek úgy fogják érezni, hogy esetükben nem érvényesül a társadalmi igazságosság, de talán az így kialakult helyzet teremti meg a legjobb feltételeket az állami újraelosztó politika alkalmazásához.

2. Ha a kínálat szerkezetét és mennyiségi jellemzőit elsősorban a keresleti oldal határozza meg várhatóan az optimálishoz közeleső előállításuk fog megvalósulni. Azok a javak, amik nem piacképesek és így előállításuk a

verseny által támasztott követelményeknek nem felelhet meg, az állam fennhatósága alatt kell hogy maradjanak.

3. A verseny a termelési tényezőket (munka, tőke) azokra a területekre irányítja, ahol a legkedvezőbbek a hozamkilátások. Így létrejöhet az optimális erőforrásallokáció.

4. A versenyhelyzet serkentőleg hat az innovatív tevékenységekre, elősegíti fejlettebb technológiák, új gyártási és szervezési eljárások bevezetését.

Mivel a történelmi tapasztalatok szerint a szabadverseny saját maga teremti meg az önmagát korlátozó struktúrákat, ezen a területen szükségessé válik az állami beavatkozás lehetőségének intézményi megvalósítása. Az adminisztratív beavatkozás számára ez összetett és bonyolult feladatot jelent, hiszen egy evolutív folyamatba kell a megfelelő pillanatban beavatkozni. Egy köznapi hasonlattal élve ez olyan, mintha azt mondanánk, hogy az NB I-ben küzdelmes, hajtós meccseket szeretnénk látni, de olyan bírót keresünk akik mindig döntetlen állásnál fújják le a mérkőzéseket. A piaci szereplők célja nem a versenyzés maga, hanem a vetélytárak legyőzése. Az állami szabályozás ezzel szemben a folyamatos, magas intenzitású verseny megőrzéséért száll síkra.

Az állami versenyszabályozásnak a legfontosabb területei:

1. a monopol helyzetet teremtő fúziók megakadályozása,
2. a verseny korlátozására irányuló struktúrák felülvizsgálata,
3. a létrejött, versenyt korlátozó struktúrák leépítése,
4. a tiszta versenyt sértő magatartás megakadályozása,
5. és az olyan szubvenciók ellenőrzése, amelyek a vállalatokat tisztességtelen piaci előnyökhöz juttathatják.

A versenyszabályozás mai formájának kialakulása Németországban is hosszas fejlődés eredménye volt (52.). A XIX. században figyelhető meg először vállalati összefonódások létrejötte a szabad verseny korlátozása céljából. Eleinte nem léptek fel ellene, 1896-ben az iparúzés szabadságának alapelveire hivatkozva elismerék a kartellek létrejöttének jogosságát. A monopolizáció Hitler alatt tovább folytatódott. A "kényszer kartellesítéssel" létrehozott óriáscégek jelentették a náci uralom gazdasági bázisát. A II. világháború után, eleinte a győztes hatalmak közreműködésével, megvalósult a nyugat-német gazdaság kartelltelenítése (Például az IG Farben ekkor bomlott fel és így jött létre a Bayer AG, a Farbwerk Höchst és a BASF). Eközben

keleten hatalmas, egész ágazatokat átfogó kombinátokat hoztak létre.

Nyugat-Németországban a versenyszabályozás jogi hátterének kidolgozása az észak-amerikai "antitrust" törvény alapelveinek figyelembevételével zajlott. Ezeknek az erőfeszítéseknek az eredményeként jött létre a nyugat-német versenyhivatal a Kartellsamt. Ez az intézmény hatáskörét az egyesülési szerződés alapján a keleti tartományokra is kiterjesztette, így ma, ő illetékes a Kelet-Németországot érintő versenypolitikai kérdésekben.

6.1.2. Versenypolitikai problémák és privatizáció

A privatizációs folyamattal kapcsolatban versenypolitikai szempontokból számos probléma merült fel. Vegyük sorra azokat a főbb területeket, amelyek leggyakrabban szerepelnek a viták során!

1. A Treuhandanstalt, mint a privatizáció csúcsszerve gyakran kényszerül versenypolitikai kérdésekkel foglalkozni. Ha ezirányú működését vizsgáljuk rögtön adódik egy egyszerű következtetés: minél több követelményt támasztunk egy intézménnyel szemben, annál nagyobb a valószínűsége, hogy az elvárások nem fognak konzisztens rendszert alkotni. Vegyük sorra röviden a Treuhand alapvető feladatait és céljait és vizsgáljuk, hogy milyen feszültségek adódnak, ha ezek a versenypolitikai követelményekkel egészülnek ki. Az alapvető célok és feladatok:

1. a privatizáció gyors lefolytatása, önmaga megszüntetése,
2. a vállalatok gazdasági társasággá alakítása és feldarabolása eladható, versenyképes egységekké,
3. munkahelyi befektetések biztosítása,
4. ellenőrző funkciók,
5. a verseny tisztaságának megőrzése.

A privatizáció gyors lebonyolítása szempontjából a Treuhand számára előnyösebb lenne, minél nagyobb darabokat egyszerre eladni a vállalatbirodalomból. Ez gyakran versenykorlátozó struktúrák megerősödéséhez, illetve megőrzéséhez vezet. Ilyenkor el kell dönteni, hogy a gyors eladások, vagy a Kartellsamt elvárásai élvezzenek-e elsőbbséget.

A privatizációs kereslet is gyakran úgy jelentkezik, hogy egyben szeretnék megkapni a volt NDK vállalatát, mivel elsősorban nem a termelő egység, hanem a vele járó piaci részesedés a fő csábítóerő. Az ilyen esetekben jelentkező Treuhand-dilemmát gyakran segít a Kartellsamt feloldani: meg-

tiltja a fúziót. A kérdés azonban nem ilyen egyszerű. A krízis ágazatok esetei azt példázzák, hogy az ott történő eladásoknál a Treuhand számíthat a Versenyhivatal megértésére. A Petrolchemie und Kraftstoff AG, a Kartellsamt határozott kérése ellenére, feldarabolás nélkül került eladásra. Ezek után a Kartellsamt a fúziót megvétózta, de később a politikai nyomásnak engedve mégis áldását adta a frigré. Ugyanez történt a nagy kelet-német hajógyártó cég, a Deutsche Maschinen und Schiffbau AG Rostock esetében. A 24 leányvállalatból álló konzern szintén változatlanul került a privatizációs kínálatba (36.). Általában egy konkrét fúziós kérvény benyújtása előtt már megtörténik az egyeztetés az illetékes hatóságok (Versenyhivatal, Treuhandanstalt) és az érintett vállalatok között.

A Versenyhivatal 1991. júniusáig 816 olyan fúziós eljárást regisztrált, ahol az egyik partner kelet-német volt. Ebből addigra 350 már megvalósult 402-nek még vizsgálták a versenyképességét. Hét egyesülési tervet a Kartellsamt fenntartásai miatt az érintettek önként visszavontak és szintén hét esetben a hatóság kívánalmi szerint módosították elképzeléseiket. Tiltás alatt mindössze egy esetben nem jött létre fúzió. Az egyesülések folyamata a versenypolitikának az egyik legjobban szemmel tartható területe. A kevésbé ellenőrizhető piackorlátozó magatartások kiszűrése sokkal nagyobb erőfeszítéseket igényel (30.).

Az, hogy a vállalatok szintjén a versenyt korlátozó magatartást ki lehessen szűrni, a Treuhand fokozott ellenőrző tevékenységét igényelné. Ha a vállalat a felvett hiteket nem az üzleti tervben megfogalmazottak szerint használja fel, lehetősége van rá, hogy átmenetileg tisztességtelen piaci előnyhöz jusson. Szélsőséges esetben akár az önköltsége alá is mehet áraival (predatory pricing), hogy eladásáig piaci részesedését megőrizhesse, esetleg növelje.

2. A nyugati befektetők céljai is gyakran ellentétbe kerülnek a versenypolitikai elvárásokkal. Az egyes pontnál már említettük, hogy többször nem maga a termelő egység a cél, hanem a piaci részesedés növelése. Hasonlóan a piaci verseny csökkentését szolgálja, amikor egy nyugati cég azért vásárol meg egy keleti vállalatot, mert abban a jövőre nézve vetélytársat lát. Ilyenkor a leépítés, visszafejlesztés alkalmas lehet saját pozícióinak erősítésére.

A verseny korlátozásának egy finomabb, szinte alig tettenérhető formája valósul meg a nyugat-keleti szervezeti (management) know-how áramlás keretében. Ha a Treuhand megüresedett vezetői posztra nyugati szakembert

keres, azt ugyanabból az ágazatból választja és kéri fel, hogy az eladásig az adott gazdasági egységet igazgassa. Ha az adott nyugati cég a vállalat iránt nem érdeklődik, az potenciális vetélytársként jön számításba, ha igen, akkor eladás előtt álló áruként. Mindkét esetben érdekkonfliktus jelentkezik az adott nyugati manager esetében. Egyik esetben sem érdeke az "anyavállalat" szempontjából a sikeres válságmenedzselés; sem egy versenytársat erősíteni nem akar, sem az eladás előtt álló cég értékét nem akarja növelni az ár kifizetése előtt. Az ilyen vádakát nagyon nehéz bizonyítani, de a kísértés mindenképpen nagy. A Jenaer Glaswerk esetében például a Treuhand által kinevezett felügyelő bizottságból 12-en jöttek a nyugat-német Schott Glaswerk-től, amely később a jénai üzemet megvásárolta (36.).

3. A privatizációs folyamat során világossá vált, hogy a versenypolitikai problémák nem maradnak német belügyek. Néhány nyugat-európai ország aggodalmát fejezte ki, hogy a németek az egyesülés és a privatizáció leple alatt hatalmas pénzinjekciókkal halódó vállalatokat juttatnak jogtalan piaci előnyökhöz (45.). Ha a Treuhand nyilvános árverésen a legtöbbet kínálnak, vagy az egyetlen jelentkezőnek adja el a vállalatot az támogatás nélkül a piaci áron történik. Minden egyéb esetben feltehetően segéllyel valósul meg a privatizáció. A legfontosabb eseteket jelenteni kell a brüsszeli versenybizottságnak, amely azután gyorsított eljárás keretében határoz, hogy a szubvenció elfogadható-e. A fém-, hajó-, jármű és vegyipari szektorban a vállalati nagyságtól függetlenül jelenteni kell a privatizációt. Ezekre az EK-n belül külön szabályozás vonatkozik.

6.2. Hiányzó területek

A gazdaságilag hasznosítható, szabad földterületek hiánya komoly gondot jelent az egyesülés után a keleti tartományokban. Az, hogy kevés a rendelkezésre álló ingatlan és az, hogy a telekárak rendkívül megemelkedtek döntően a privatizációs folyamattal hozható összefüggésbe.

A probléma lényegét, akkor tudjuk legjobban megragadni, ha figyelmünket a Treuhand és a tartományi önkormányzatok között kibontakozott vitára összpontosítjuk.

A tartományi kormányzatok alapvetően elégedetlenek azzal a gazdaságpolitikai mozgástérrel, amit számukra az egyesülés biztosított. Az NSZK

jogi, gazdasági rendszerének átvétele, az átalakulási folyamat alapvetően központi vezérlése nem sok teret ad számukra hatékony alkalmazkodási politika folytatására.

A Treuhand a keleti országrészben a mezőgazdasági művelésre alkalmas földek egyharmadának a tulajdonosa. Vállalataihoz jelentős földterületek is tartoznak. A volt NDK kombinátjai rendkívül terület extenzív gazdálkodást folytattak. Egyes felmérések szerint az általuk birtokolt telkeknek csupán egyharmada a gazdaságilag hasznosított. Mivel a privatizáció során a vállalatokhoz tartozó ingatlanokat is eladják az egyes önkormányzatok úgy érzik, hogy "kicsúszik a talaj a lábuk alól".

Konkrét konfliktushelyzetekre is sok példát lehet találni (29.). 1991 júliusában a VEBA Oel AG megvette az egykori NDK legnagyobb olajfinomítóját a Petrolchemie und Kraftstoff AG-t. A kombinát a kelet-német Schwedt városában található és 18 000 négyzetkilométert foglal el. Ez a német kisváros közigazgatási alapterületének több, mint az egynegyede. Schwedt polgármestere szerint még azt a lehetőséget sem kapták meg a városatyák, hogy jelen legyenek a tárgyalásoknál.

A Berlintől nyugatra fekvő Premitz polgármestere is hasonló gondokról panaszodik: "Az utcákon és a tereken kívül szinte nincsenek ingatlanjaink. Egy év óta tervezzük egy szolgáltató központ felépítését, ami 150 munkahelyet teremtene a város polgárainak, de a telekhiány miatt mindezidáig kútba estek a tervek." Pedig a városban található nagy vegyipari kombinátnak a Maerkischen Fraser AG-nak lennének hasznosítható területei, de a Treuhand az egész komplexumtól egyben akar megszabadulni. Valószínű, hogy a szolgáltatásfejlesztésben érdekelt kisbefektetők nem fogják megvenni a vállalatóriást, hogy így juthassanak telephelyhez.

A kelet-németországi Frankfurt-Oder polgármestere szintén a lehetetlen helyzetről nyilatkozott: "Azt mondják támogassuk a befektetéseket, de arra nem gondolnak, hogy a tanácsházán kívül szinte nem tudunk helyet kínálni nekik...". Pedig Premitzben is lennének hasznosítható földek. A város egykor híres félvezető gyáranak telephelyéből körülbelül 50 hektár hever parlagon. Bár az üzemet a bezárás fenyegeti, területeiről nem hajlandó lemondani, mert ezek jelentik egyedüli fizetési garanciáit a hitelfelveteleknél.

Potsdam polgármestere Bonnt vádolja: Azok akik a vezetésben ezeket a döntéseket hozzák nincsenek tisztában azzal, hogy így a keleti részek gazdasági fejlődését hosszú évekre visszavetik. 1991 végéig Potsdam még azt sem tudta elérni, hogy a volt szovjet katonai létesítmények a város tulajdonába kerüljenek. Egy 1991-es nyugat-német tanulmány (Arthur D. Little/29.) is rámutat arra, hogy a "hiányzó területek" a keleten történő vállalkozásalapításnak egyik legnagyobb akadályát jelentik.

A Treuhand vezetői, nyilatkozataik szerint tudatában vannak ezeknek a problémáknak. Másrészt felhívják a figyelmet arra, hogy ők sem dönthetnek szabadon ebben a kérdésben. Céljuk, hogy a cégeket ne pusztán eladják, hanem hogy befektetéseket kössenek le és munkahelyeket őrizzenek meg. A legtöbb vállalatra igaz, hogy a bevételek szempontjából érdemesebb lenne olyan ingatlanként értékesíteni, amin járulékos üzemi területek vannak, de ez beláthatatlan szociális problémákhoz vezetne. A Treuhand nem engedheti meg, hogy egy-egy kritikus esetben, a területek leválasztásával és eladásával tovább csökkentse a vállalat amúgy is csekély esélyeit a privatizációra.

A jelenlegi helyzet tarthatatlanságának mindkét fél tudatában van. Ezzel is magyarázható, hogy a Treuhand és az önkormányzatok között nő a kooperációs hajlandóság. A jövőbeli együttműködés egyik lehetséges módja a henningsdorfi és eisenhüttenstadti acélipari vállalatok esete. A 15 négyzetkilométernyi üzemi területből a cégek csak annyit tarthatnak meg, amennyi nélkülözhetetlen a termeléshez. A többi egy ingatlankezelő társaság tulajdonába kerül, amelyben a tartományi és helyi vezetés, valamint a Treuhand vesz részt. Igaz, hogy a többségi részesedést a Treuhand magának tartotta meg, de ez az intézményi forma mégis nagyobb beleszólást enged a területgazdálkodásba az önkormányzatoknak.

A tartományi és helyi önkormányzatok más módokon is keresik az együttműködést a Treuhanddal. Alapjában véve azt szeretnék, ha nagyobb bepillantásuk és esetleg beleszólásuk lenne a privatizációs holding működésébe. Ezért cserébe felajánlották, hogy anyagi forrásaikhoz mérten részt vennének a helyi vállalatok szanálásában.

6.3. A környezetszennyezés és a környezetvédelem kérdése az új tartományokban

Az egyesülési szerződés értelmében a volt NDK-ra is az NSZK környezetvédelmi előírásai és szabványai lettek érvényesek. Ez két ok miatt is hátráltatja eladásukat. Egyrésztől elvesztették abból származó előnyüket, hogy a környezet elemei nem jelentettek számukra költségtényezőt. Másrészt hatalmas terhet jelent a már feltárt és a jövőben feltárandó szennyeződések kezelése, természetbarát technológiák bevezetése, a nyugati környezetvédelmi normáknak való megfelelés. Ezekből a feladatokból egy rész mindenképp az új tulajdonosokra hárul. Ez csökkenti az érintett vállalatok privatizációs esélyeit.

Az IFO Institut adatai alapján képet kaphatunk arról, hogy számszerűsítve körülbelül mekkora terheket jelent az okozott károk jóvátétele és mekkora befektetéseket kell eszközölni, hogy a környezetvédelmi tevékenység a keleti országrészben a nyugati színvonalat elérje (35.).

A 3. táblázatból látszik, hogy feltehetően több, mint 27000 esetben kell majd beavatkozni az előző rendszerben okozott környezeti károk miatt. Az okozott szennyezések semlegesítése több, mint 10 milliárd márkába fog kerülni. A környezetvédelem előrelátható beruházásigénye az Ifo-becslések szerint meghaladhatja a 200 milliárd márkát. A beavatkozás főbb területei a levegőszennyezések elkerülése, a vízgazdálkodással kapcsolatos beruházások, a szemét semlegesítése, tárolása és esetleges reciklikációja, valamint a zajártalmak megelőzése. A fenti területek közül előreláthatólag a szennyvíztisztítás fogja a legtöbb pénzt felemészteni (125,2 milliárd márka).

Az adatokat a 4. táblázat tartalmazza.

6.4. Az infrastrukturális helyzet

A kelet-német területekre irányuló működő tőke áramlás egyik fő akadályának számít az infrastruktúra elégtelen helyzete. Ezt a nyugat-német Volkswagen példája is mutatja. A cég vezetői szerint 4,3 milliárd márkás befektetésük azért nem lesz jövedelmező, mert a keleti infrastrukturális problémák miatt jelentős többletkiadásokat kellett eszközölniük (40.).

A környezetvédelmi befektetések előrelátható nagysága 2000-ig

Terület	Összköltség (Mrd DM)		
	publikált (től)	becsült (ig)	IFO becslés
Levegő	5,0	35,0	22,5
Ivóvíz	16,8	30,0	16,9
Szennyvíztisztítás	53,0	150,0	125,2
Szemétfeldolgozás	3,0	34,3	34,3
Környezeti károk jóvátétele	3,0	70,0	10,8
Zajártalmak	2,0	2,0	2,0
Összesen:	82,8	321,3	211,4

Forrás: IFO (35)

Az ökológiai károk jóvátételének költségbecslése

Intézkedések	Lerakódások, szennyeződések		Szennyezet üzemterület		Összesen	
	Száma	Ktgek	Száma	Ktgek	Száma	Ktgek
1) A rendszeres megfigyelés megszüntetése	7700	0,05	3375	0,02	11075	0,07
2) A károk felmérése és értékelése	3300	0,12	13502	0,49	16802	0,60
2/a Szanálási ktsgek	1100	2,53	1357	5,02	2457	7,55
2/b Felügyelet (10 év)	2200	0,40	12151	1,94	14351	2,34
Összesen	11000	3,10	16877	747	27877	10,57

Forrás: Az IFO Institute becslései a Szövetségi Környezetvédelmi Minisztérium adatai alapján

Az IFO Institut 1990 decemberében reprezentatív kiválasztási eljárással, a kereskedelem, a feldolgozó- és az építőipar területéről 500 nyugat-német szakemberrel végzett felmérést (34.). A kérdések egy csoportja arra kereste a választ, hogy melyek azok az infrastruktúrális területek, amelyek leginkább hátráltatják a keletre irányuló befektetési tevékenységeket.

A megkérdezések eredményeként jelentős előnnyel a telekommunikációs szférával kapcsolatos gondok kerültek (81 százalék) az első helyre. Ezt követte a közúti közlekedés (55 százalék) és a vállalati telephelyek infrastruktúrális ellátottsága (33 százalék). A fejlesztési elvárásokra vonatkozó teljes preferenciasorrendet az 5. táblázat tartalmazza. a 180. oldalon.

A telefonrendszer leromlott állapotáról nem csak a magánszektor befektetői panaszkodnak, a Treuhandnak is sok gondot okoz, hogy nehézkes a kapcsolattartás a berlini központ és a területi kirendeltségek között.

A Deutsche Bundespost szerint ezen a területen jelentős előrelépésre lehet számítani. 1991 és 1997 között a "Telecom 2000" program keretében a telekommunikációs infrastruktúra fejlesztésére 50 milliárd márkát fognak fordítani. Ez magában foglalja a központok és hálózatok korszerűsítését, bővítését, valamint egy világszínvonalú mobiltelefon-rendszer kiépítését.

Az egyesülés után sürgető problémává vált a közlekedési infrastruktúra fejlesztése. A határok megnyitásával ugrásszerűen megnőtt az áru- és személyforgalom.

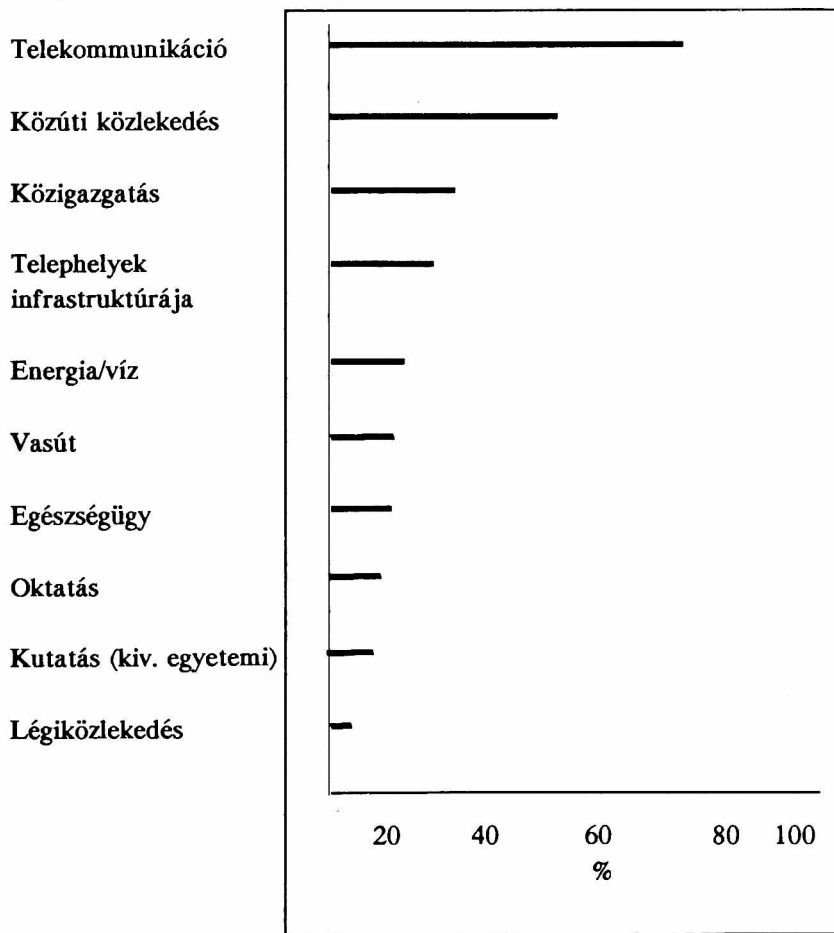
A modernizáció legfontosabb területei:

1. közúthálózat,
2. vasút,
3. légi közlekedés.

A keleti vasúthálózat teljes rekonstrukcióra szorul. A vonalnak egy jelentős része még nem villamosított. Komoly kiadásokat fog jelenteni a gyorsvasúti vonalak és a korszerű jelző és irányítórendszerek kiépítése. A becsült teljes költség 50 milliárd márka körül lesz (35.).

Az autópályák és a helyi közlekedés fejlesztése körülbelül 60 milliárd márkába fog kerülni. Ebből 12 milliárdot fognak a tömegközlekedés korszerűsítésére fordítani.

Fejlesztési igények az infrastruktúrával kapcsolatban

Forrás: IFO Institute, 1990. December

A becslések az infrastrukturális modernizáció finánciális oldalára lassan összeállnak. A konkrét megvalósítás tekintetében még nem ilyen tiszta a kép. Bonn szeretné megosztani a magánszektorral az előtte álló feladatokat.

Egy minisztériumok közötti munkacsoport dolgozik az elképzelések gyakorlati megvalósításán. Arra a kérdésre keresik a választ, hogy hogyan lehetne az infrastruktúra egyes részterületeit, egyes projekteket hozzáférhetővé tenni a magánbefektetők számára (32.). Az állam ezeken a területeken nem kíván teljesen visszavonulni, így valódi privatizációról szó sincs. Az elképzelések szerint egyes magáncégek meghatározott időre kapnák meg infrastrukturális létesítmények tulajdonjogát, természetesen megfelelő állami ellenőrzés mellett. jelenleg a két alapvető részprobléma megoldásán dolgoznak:

1. hogyan lehetne ezeket a programokat valóban vonzóvá tenni a magán-szektor számára,
2. hogyan kellene a legkevésbé bürokratikusán megszervezni az odaítélési eljárásokat? Amellett, hogy ezek a törekvések gyorsítanák a keleti rész infrastruktúrájának helyreállítását, hasznos tapasztalatokkal szolgálhatnának Bonnak a nyugaton napirenden lévő privatizációs feladatok megoldásához (vasút, posta).

6. 5. A párt és tömegszervezetek vagyonának kérdése

A német privatizáció esetében is problémát jelentett, hogy az NDK pártja és tömegszervezetei politikai hatalmuk elvesztése után gazdasági pozíciójukat igyekeznek megerősíteni. Bár a törvény erre kötelezi, a Treuhandnak 1991 végéig sem sikerült a párt és a szakszervezetek vagyonát teljesen ellenőrzése alá vonni (4.).

1991 júniusában az érintett gazdasági társaságokat a berlini privatizációs ügynökség ismételten felszólította, hogy fejezzék be tevékenységeiket és tegyék lehetővé átvizsgálásukat. A feladat bonyolultnak tűnik, mivel a volt NDK-ban talán ez az egyetlen terület, ahol fel lehet fedezni spontán privatizációs törekvéseket. A gazdasági társasággá alakulás és a tőkebevonás ezekbe a vállalkozásokba olyan ütemben történt, hogy a Treuhandanstaltnak nem volt ideje az érintett javakat (döntő részt ingatlanokat) ellenőrzése alá vonni.

A párt (SED) illetve utódszervezete (PDS) által létrehozott ingatlantársaságok csúcsszerve Berlinben található. A Treueveg GmbH-nak minden tartományban vannak önálló ingatlantársaságai. A párt a vállalkozásokban direkt módon sehol sem jelenik meg. A különböző tulajdonok természetes és jogi személyek kezében vannak. Közvetett módon, azonban részt vesz az üzleti tevékenységekben. Egyrészt, mint hitelnyújtó gyakorol befolyást, más-

részt nyereségrészesedési szerződések révén részesedik a létrehozott profitból. Így történt ez a Potsdam Consulting GmbH esetében is. A brandenburgi cég a tartományban található, volt pártingatlanok felett rendelkezik. Az összes, körülbelül 768 ingatlanból 106 tartozik hozzájuk.

Ez évi 1,5 milliárd márkás bevételt és 540 000 márkás profitot jelent. Nyereségéből a párt 15 százalék erejéig részesedik. Még a Treuhand sem látja tisztán, hogy a maradék 85 százalékkal mi történik. Szóvivője szerint a párt által magánszemélyek bevonásával alapított ingatlankezelő társaságok, olyan pénzáramlási köröket hoztak létre, amelyekbe a német társasági törvény szigorú előírásai miatt a Treuhand alig fog bepillantást nyerni. Szinte lehetetlen felmérni, hogy kik azok a magánszemélyek, akik a párton kívül a nyereségen osztoznak.

Hasonló gondok jelentkeztek a szakszervezetek ingatlanjaival kapcsolatban. Az önkormányzatok a szakszervezeti üdülők 65 százalékát megkapták, de nem lehet tudni, hogy a maradék 400 szakszervezeti ingatlanok mi lesz a sorsa.

7. A privatizáció alternatív lehetőségei

7.1. "Management buy out", mint privatizációs megoldás

A Treuhand és a bonni vezetés a lehetőségek határán belül igyekszik megosztani az előtte álló privatizációs feladatot. A két leginkább számításba jövő módszer a vállalati vezetők tulajdonhoz juttatása (Management buy out, Mitarbeitergesellschaften) és a bankok bevonása a privatizációs folyamatba.

A dolgozói tulajdonhoz juttatás érdekes kísérletnek számít Kelet-Németországban, mivel az ottani történések jelentős eltéréseket mutatnak a nyugaton meghonosodott MBO-eljárásokhoz képest. Alapvető különbséget jelent az a tény, hogy nyugaton a vállalatoknak nincs kínálati piaca. A vállalat egyszeri jószág, vagy talál magának vásárlót, vagy megszűnik. A dolgozói tulajdonhoz juttatás a rizikófinanszírozásnak egyik sajátos esete. Általában akkor következik be, amikor az eredeti tulajdonos valamilyen okból kifelé akar szállni az üzletből.

Keleten inkább egy vállalkozásba való beszállásról van szó. Az egyértelmű, hogy egy MBO csak hitelben történő vásárlással valósulhat meg, mivel az

NDK vállalatok vezetőinek és dolgozóinak nem állnak rendelkezésére a megfelelő anyagi források és a németek az ingyenes tőkejuttatás koncepcióját elvetették. A piacról sem kaphatnak hitelt, mivel a vállalat pillanatnyi értéke általában fedezetnek sem elég és a jövőbeni profitkilátások sem nyújtanak megfelelő garanciát. Itt olyan pénzfelvételekről van szó, ahol a befektető nem csak az anyagi forrásokat biztosítja, hanem az üzleti kockázat egy részét is magára vállalja és így természetesen nem ki-, hanem beszáll a vállalkozásba.

A gyakorlatban ez általában a következőképpen néz ki (11.). A társaságban a hitelező, a Treuhand, illetve a kapott hitelek mértékéig a vállalat vezetősége részesedik. Ha az üzlet jól megy, a vállalat vezetősége a kapott hitelt és kamatait a nyereségből törleszti és esetleg nagyobb tulajdonrészt is szerez. Ha nem, akkor együttesen viselik a veszteségeket. A teljesség kedvéért meg kell említenünk, hogy a Treuhand gyakran visszavásárlási kezességet is kénytelen vállalni a hitelező irányába, hogy az üzlet létrejöhesse.

Az így megalakított társaságoknak a magas kockázati tényező ellenére előnyei is vannak. A vállalat vezetése számára erős motivációt jelent munkahelye megőrzése és az, hogy a jövőben a vállalkozás tulajdonosává válhatnak. Az eddig megkötött ügyletek 5 százaléka jött létre így módon. Mint a fentiek mutatják ez nem annyira a piac értékítéletét tükrözi, hanem azt, hogy a Treuhand milyen anyagi biztosítékokat nyújt, mekkora hányadát vállalja át a gazdasági kockázatnak, hogy az ügylet létrejöhesse.

7.2. A bankok részvétele a privatizációs folyamatban

A Treuhand a privatizáció megkezdése óta többször kijelentette, hogy szívesen látná ha a bankok nagyobb részt vállalnának munkájában és így létrejöhetne a "privatizáció privatizációja". Ez a gyakorlatban azt jelentené, hogy egyes bankok egész vállalatokat, vállalatcsoportokat átvennének a Treuhandtól, ezek szanalási terheit is magukra vállalnák majd pedig haszonnal értékesítenék az objektumokat. Így a bankok anyagi erőforrásai és szakértelme aktivizálná a privatizációs folyamat számára. A berlini várakozások nem igazodtak be, a pénzügyek mindeközéig csak lanya érdeklődést mutattak az ilyen elképzelések iránt (14.). Legaktívabbnak a Deutsche Bankot tartják, de ő is még csak a kísérletezés stádiumánál tart (7.).

A Deutsche Banknál már 1990-ben létezett egy ilyen jellegű társaság a DBG (Deutsche Beteiligungs Gesellschaften). 35 millió márkás alaptőkével alakult és csak kisebbségi részesedést vásárolhatott kelet-német vállalatokba.

1991 nyarán a DB egy másik hasonló társaságot is létrehozott, melynek élére a Strabag AG-nál sikeresnek bizonyult válságmanagert, Peter Jungent nevezte ki. A vállalkozás betéti társaság formájában, 100 millió márkás alaptőkével kezdte működését. Lehetőséget kapott arra, hogy többségi részesedést is szerezzen. Peter Jungen korábbi tapasztalatai alapján gyanítják, hogy az építőipari ágazatra fog specializálódni.

A bankok tartózkodása, az hogy nem élnek a Treuhand által kínált lehetőségekkel, azt mutatja, hogy nem igazán látnak üzletet az NDK vállalatok szanálásában és eladásában és mivel részvényeseik felé elszámolással tartoznak tevékenységeikről, tőlük nem várható el, hogy privatizáció címén "vöröskeresztes akciókkal" segítsék talpraállni a volt NDK vállalatait.

8. A német recept

Az előzőekben igyekeztem bemutatni a németországi privatizáció fontosabb jellegzetességeit. A folyamat egészéről még korai lenne végkövetkeztetéseket levonni, mivel napjainkban is történnek az események. A megalapozatlan jóslásokba való bocsátkozás kerülése mellett is adódnak azonban olyan tanulságok, amelyek a történések jelen stádiumában is megfogalmazhatók.

Két, részemről lényegesnek tartott szempontra, szeretném felhívni a figyelmet:

1. A német privatizáció egyik alapvonásában abban tér el az összes többi kelet-európaítól, hogy nem bevétel-orientált. A privatizációs eladásokból sem külföldi adósságokat, sem a költségvetés hiányát nem kell finanszírozni. Ez lehetőséget nyújt a Treuhandnak, hogy a magánkézbe adások során sokkal inkább figyelembe vegyen szociális megfontolásokat. Szanálási tevékenységével, a tárgyalások során biztosított munkahelyekkel, jövőbeli befektetések lekötésével, a keleti tartományok munkanélküliségi rátáját próbálja csökkenteni.

2. A másik tanulság egy érdekes gazdaságpolitikai sakkhúzással, a privatizáció gyakorlati megvalósításával van kapcsolatban.

A német gazdaságpolitika azzal, hogy a holding-koncepció mellett döntött saját mozgásterét növelte meg az újraegyesítéssel együttjáró tevékenységei

tekintetében. A problémát ott lehet legjobban megragadni, ha visszagondolunk az iparpolitikai követelésekkel kapcsolatban leírtakra. Az erre a témára vonatkozó forrásanyagok feldolgozásánál nehézséget jelentett számomra az a fogalomzavar, ami ezen a területen uralkodik.

A kelet-német privatizáció egy éve (1990 október—1991 október)

Bibliográfia

FRANKFURTER ALLGEMEINE ZEITUNG

1. 1991. 03. 15.

Privatisierung des Einzelhandels bald schon abgeschlossen

2. 1991. 03. 21.

*Wie Hemmnisse bei der Privatisierung beseitigt werden
(Vermögensgesetz)*

3. 1991. 03. 21.

Volkswirtschaft zu verkaufen

4. 1991. 0. 26.

Die Treuhand übernimmt die Kontrolle der PDS Immobilien

5. 1991. 06. 26.

Treuhand mit Defiziten in den nächsten Jahren

6. 1991. 08. 30.

Zuschussmittel für Investitionen im Osten fast ausgeschöpft

7. 1991. 09. 26.

Deutsche Bank will mehr Privatisierungsgeschäfte abwickeln

8. 1991. 09. 27.

An Investoren hat die Treuhand keinen Mangel mehr

9. 1991. 10. 02.

Die Treuhand belastet den Bundeshaushalt weniger als erwartet.

BLICK DURCH WIRTSCHAFT

10. 1991. 03. 21. 7. o.

*Das geänderte DM-Bilanzgesetz mit der Privatisierungsreform
(Vermögensgesetz)*

11. 1991. 05. 22. 7. o.

Jürgen Köster: Können Mitarbeitergesellschaften im Osten helfen?

12. 1991. 08. 22. 7. o.

Klaus Bette, Joachim Hinsorfer: Erfahrungen mit Investitionsvorhaben in den neuen Bundesländern

HANDESBLATT

13. 1990. 06. 18. 6. o.

Horst Siebert: Die entscheidende Frage lautet. Auf welche Weise kann man Betriebe aus der Treuhand herauslösen?

14. 1991. 03. 1-2.

Angelika Buchholz, Andrea Jochen: Der Kuchen ist noch lange nicht verteilt

15. 1991. 03. 4. 21. o.

Ruth Vierbucher: Arbeitsplatzversicherung gilt als soziales "Muss"

16. 1991. 05. 15. 7. o.

Vermögensgesetz

17. 1991. 09. 05.

Lonhnssubventionen würden Privatisierung beschleunigen

NEUE ZÜRCHER ZEITUNG

18. 1990. 04. 28.

Manfred Tröder: Von der sanften Revolution zur Währungsunion

19. 1990. 06. 20. 17. o.

Ost-Berlin verabschiedet Privatisierungsgesetz

20. 1990. 11. 30.

Festhalten Bonns an bisherigen Privatisierungskurs

21. 1991. 04. 20.

Privatisierung in Ostdeutschland gewinnt an Tempo (Presskonferenz mit Brigit Breuel)

22. 1991. 08. 09. 9. o.

Von Volkseigenen Betrieb zur Konzerntochter

23. 1991. 10 08.

Nur zögernde Privatisierung im Ostdeutschland

WIRTSCHAFTSWOCHE

24. 1991. 08. 02.

Lohnpolitik Ost: Besser als in Ruf

25. 1991. 08. 16.

Die Nase voll

26. 1991. 08. 16.

Ein grosser Fehlgriff

27. 1991. 07. 12.

Treuhand: Hauruck Aktion

28. 1991. 09. 13.

Zähe Verhandlungen

29. 1991. 10. 18.

Fehlende Flächen

WIRTSCHAFTSDIENST

30. 71. 1991/2. 99-104. o.

Michael Krakiwski: Wettbewerbspolitische Probleme beim Zusammenschluss der beiden deutschen Staaten

31. 1991/09. 462-469. o.

Transformationspolitik der Treuhandstatl

32. 1991/07. 329-330. o.

Infrastruktur: keine echte Privatisierung

IFO-SCHNELLDIENSTHEFT

33. 1991/3 (január) 7-11. o.

Neumann, Franke Bestandaufnahme und Perspektiven der Direktinvestitionen im Ostdeutschland

34. 1991/06. 3-4. o.

Infrastrukturengepäcke in den neuen Bundesländern

35. 1991-2.

Umweltschutz in den neuen Bundesländern

36.

Hans-Hagen Härtel, Reinald Krüger, Joachim Seeler, Marisa Weinhold: Institutionelle Ursachen von Wettbewerbsverzerrungen in den neuen Bundesländer (59. o.)

BUSINESS EUROPE

37. 1990. 10. 09.

How to manage the privatization challenge?

38. 1991. 08. 16.

Treuhand improving but problems remains in East

FINANCIAL TIMES

39. 1990. 10. 29.

Treuhand chief sees progress in privatization

INTERNATIONAL HERALD TRIBUNE

40. 1991. 05. 06.

Germany sees pickup in its East

MAGYAR NEMZET

41. 1991. 03. 02.

A kelet-német privatizáció az egyesítés után

42. 1991. 07. 19. 8. o.

Privatizáció Kelet-Németországban

VILÁGGAZDASÁG

43. 1991. 06. 04.

Vagyonügynökségi jelentés Németországból

44. 1990. 06. 27. 7. o.

A tulajdonváltás kövei

45. 1991. 07. 26.

EK. felügyeli a német privatizációt

46. 1991. 08. 24.

Német iparpolitika: kormány kontra Treuhand

HETI VILÁGGAZDASÁG

47. 1990. 06. 21. o.

Kelet-német tulajdonviszonyok

FIGYELŐ

48. 1991. 12. 12.

Ludányi Arnold: Borúra derű?

49.

Privatizáció Kelet-Európában (MEDVETÁNC 1991, 188 o.)

50.

Udo Freier: Chancen der Marktwirtschaft (Management-Presse Verlag, München, 1990, 158. o.)

Andor László

“A jóléti állam” című szöveggyűjteményről

Az utóbbi évek során azt tapasztalhattuk hazai politikai és társadalomtudományi vitáinkban, hogy a szociális kérdések felemlítése és elemzése tulajdonképpen nemkívánatos cselekedetté vált, de legalább is a perifériára szorult. Az 1990-ben választott kormány a szociális piacgazdaságba való átmenetet hirdette meg, de igazából semmiféle komoly elemzés nem látott napvilágot azzal kapcsolatban, hogy ez az eljövendő piacgazdaság mennyire lesz szociális, mennyivel lesz szociálisabb, mint a megelőző gazdasági rendszer. Hogy az elmúlt 3 év során folyamatos romlást tapasztaltunk reálértékben, foglalkoztatásban, közegészségügyi és oktatási szolgáltatások színvonalában, ez igazából nem ingatta meg a jelenleg érvényesülő átalakulási program vezérlőit és támogatóit. A fejleményektől függetlenül elfogadottá vált, mintegy hitbéli kérdéssé alakult át az, hogy a jelenlegi, meglehetősen nagy áldozatokkal járó átmenet előbb-utóbb mindenki, de legalább is a nagy többség számára meghozza gyümölcseit. Az eddigi merev, mozdulatlan, fejlődésképtelen struktúra helyett rugalmas, alkalmazkodóképes és versenyképes gazdasági szerkezetet alakít ki, amely az előbb-utóbb beinduló gazdasági növekedés során kitermeli azokat a többletjövedelmeket, amelyek aztán a jólét növelésére lesznek fordíthatók. Ez a nézet, mely szerint “első a gazdaság”, s csak utána lehet szó (és csak szó) a szociális helyzetről, nem csak a kormányköröket jellemzi, hanem a legjelentősebb ellenzéki erőt, a liberális pártokat is. Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy mindazok a tanulmányok, melyek a szociális gondolkodást és gondoskodást lennének hivatva megalapozni, manapság igen szűk körben terjeszthetők, a nyilvánosságnak csak igen szűk mezejében jelenhetnek meg. “A jóléti állam” című szöveggyűjtemény az ELTE Szociálpolitikai Tanszéke égisze alatt született, s félő, hogy - az ismert anyagi és intézményi korlátok miatt - hatása belátható időn belül nem terjed majd túl az egyetemi előadások és szemináriumok világán. Pedig klasszikus írásokról van szó, olyan - régi és új - tanulmányok és könyvrészletek megjelenéséről, melyek a nyugati irodalomban a szociálpolitika alapműveinek számítanak.

És itt megint kimutatható némi folytonosság a hanyatló pártállam és az azt követő időszak tudománypolitikája között. Az tudniillik, hogy az elmúlt húsz-huszonöt évben - úgy tűnik, - sokkal könnyebben kaptak zöld utat a hazai megjelentetésben a nyugati társadalomtudomány konzervatív irányzataihoz tartozó művek, mint azok, amelyek némi kritikával illették a piacgazdaság elméleteit és gyakorlatát, meg a fennálló hatalmi struktúrát, és radikális változtatásokat, vagy akár csak mérsékelt, fokozatos reformokat javasoltak. Míg azonban a közgazdaságtudományban ez azt jelentette, hogy nem jutott el a magyar olvasóhoz a tekintélyes nyugati közgazdászok közül például Lester Thurow vagy Robert Reich, a politikatudomány óriásai közül Robert Dahl, Charles Lindblom, vagy a mai szupersztár Arend Lijphart, addig a szociálpolitikában szinte az egész tudományág a partvonalra került. Miközben már mindent tudunk a piaci automatizmusról, a szociológia és a politikatudomány határvidékein még csak most keressük az angol szakkifejezések megfelelő magyar fordítását, a hallgatók előtt egy-két évvel haladva a közpolitika ("public policy") világának feltérképezésében.

E viszontagságos küzdelemben komoly előrelépést jelent olyan klasszikusok egy-egy művének magyar nyelvű közzététele, mint T. H. Marshall, R. M. Titmuss, P. Townsend, C. Offe vagy G. Esping-Andersen. A kötetben szereplő 19 szerző többsége lényegében a 20. század második felében kialakult jóléti állam ideológusa, vagyis alapvetően arról beszél, hogy miért helyes az, hogy erre az időszakra igen erős állami intézmények épültek ki az általános, de legalább is széleskörű társadalmi jólét biztosítására. Mai viszonyaink között, amikor a szakértők többsége - a korábban írottaknak megfelelően - a piactól várja sorsunk jobbra fordulását, üdítő élményként hatnak e gondolatmenetek. Ugyanakkor azt is el kell ismerni, hogy kellemes érzés e "jóléti állam" kritikáit is olvasni, úgy konzervatív (Hayek), mint radikális (Cloward-Piven) nézőpontból; hiszen ezek az írások a második világháború utáni kapitalista modell számos valóságos visszasságára rámutatnak. Mert ahogy ma sokan a történelem végének tekintik a liberális (szabad piaci) elvek feltámadása után kialakult helyzetet, úgy sokan a pár évtizeddel ezelőtt fénykorát élő vegyes gazdaságot, a keynesiánus berendezkedést tekintették a történelem végének. (Ma pedig sokan gondolják a neoliberais kudarc láttán, hogy egyszerűen vissza lehet térni a "piac plusz állam" egyszer már jól bevált modelljéhez).

Nos, ha mégis megfogalmazhatjuk hiányérzetünket a kötettel kapcsolatban, az azzal kapcsolatos, hogy a szerkesztés igazából nem segít hozzá a művek értelmezéséhez. (Hiányozhat perszer néhány fontosnak tekintett név is, mint például Beveridge, Myrdal, Wilensky vagy Therborn, de az ilyen terjedelmi okokból felmerülő problémákat későbbi kötetek lesznek hivatva megoldani, legalább is a szerkesztői előszó szerint). A gondot az okozza, hogy - bár a szerzők között erőteljes angolszász túlsúly érvényesül, - a könyvben sok különböző ország képviselője szerepel, és a tanulmányok - 1958 és 1990 között - igen nagy időkülönbséggel születtek. Ennek következtében nem derül ki egykönnyen a szövegek olvasásából, hogy itt jóléti állam címszó alatt távolról sem egyetlen modellről van szó, hanem bizony különböző, egymástól bizonyos egzakt ismérvek alapján térben és időben jól elkülöníthető társadalmi berendezkedésekről.

Emiatt a kötet kulcstanulmányának kell tekintenünk a dán társadalomtudós, Gösta Esping-Andersen írását, mely legutóbbi könyvének bevezető fejezetéből került a magyar fordításba. Ha valaki véletlenül ezt a fejezetet ugorja át - mondjuk időhiány miatt, - tulajdonképpen kizárt, hogy megértse, mi is a jóléti állam, helyesebben mik is a jóléti államok. Esping-Andersen összefoglaló igényű művének fő mondanivalója ugyanis pontosan az, hogy itt alapvetően három, különböző eredetű berendezkedésről van szó, melyek ugyan a 40-es és az 50-es években erőteljes konvergenciát mutattak, de mindmáig megőrizték sajátosságaikat. Esping-Andersen - ez is fontos: - "jóléti kapitalizmusról" beszél, melyben a piac és a politika - a történelmi adottságoktól függően kialakuló - különböző arányú kombinációi biztosítják a társadalom többségének többé-kevésbé általános anyagi jólétét. Magán- és közszolgáltatások, vagy - utalva a szerző korábbi művére (Politics against Markets): - piac és politika aránya az adott társadalomban kialakuló osztályviszonyoktól, a különböző körülmények között létrejövő osztálykompromisszumtól, s az ennek nyomán kialakuló politikai koalícióalkotástól függ. A három alapmodell a liberális (Egyesült Államok), a konzervatív (Németország) és a szociáldemokrata (Svédország) modell, melyek különböznek egymástól a szociálpolitika céljait, intézményrendszerét és eredményeit hatókörét illetően, vagyis tulajdonképpen majdnem mindenben.

No már most, ha az egyes írásokat olvassuk a kötetben, akkor nem tekinthető mellékesnek, hogy előre tudjuk, a szerző a jóléti állam mely modelljét dicséri vagy bírálja, egyáltalán milyen konkrét szituációban születtek a papírra vetett érvek. Ugyanúgy, ahogy mértéktartó önérzettel lázadunk az ellen, hogy nyugati partnereink rendszerint összemoszák az elmúlt negyed század Magyarországot ugyanazon időszak Romániájával, NDK-jával vagy Szovjetuniójával, nekünk is tudomásul kell vennünk, hogy a jóléti állam kifejezés különböző térségekben egészen más jelentéssel bír. Angliában lényegében a szociálpolitika szinonímája, az Egyesült Államokban néhány, szövetségi szintű program (Medicare, Medicaid és még néhány más jövedelemátcsoportosító konstrukció) összefoglaló neve, míg Skandináviában tulajdonképpen az egész társadalmi, gazdasági és politikai berendezkedés megnevezésére szolgál. Egy brit könyv a jóléti államról szigorúan az egészségügyi szolgálatról, a lakáspolitikáról, a munkanélküli segélyről meg a nyugdíjakról szól, míg egy hasonló című skandináv munka a — fentiekén túl, sőt azok előtt — behatóan foglalkozik a politikai rendszerrel, az osztályok és pártok viszonyával, a demokratikus társadalmi érdekegyeztetés folyamatával.

A Lévai Katalin és Ferge Zsuzsa által szerkesztett kötet döntően a brit hagyományból táplálkozik, s így a kiválasztott szemelvények fókuszában a szegénység, a szegénypolitika áll. Ennek következtében megfogalmazható a szerkesztéssel kapcsolatos újabb észrevétel, hogy tudniillik, a közölt szövegrészeket négy csoportba történő besorolása ebben a formában egyáltalán nem segít hozzá a jobb megértéshez, tulajdonképpen nem tekinthető valódi csoportosításnak. Nem csak az első fejezetben ("Elméleti keretek, elvek, fogalmak") található elméleti írások, nem csak a második fejezetben ("A szociálpolitika működése") van szó a szociálpolitika működéséről, a szegénység problémája a harmadik fejezetben ("Szegénység és szociálpolitika") kívüli tanulmányoknak is középpontjában áll, és legfőképpen kifogásolható a negyedik fejezet ("Történelmi visszatekintés és kitekintés") írásainak megválogatása. Először is a történelmi megközelítés a kötet néhány más cikkében sokkal jobban érvényesül, mint a negyedik részben, ez tehát e cikkeknek nem specifikuma a többihez képest. Másodszor a fejezetben található két brit mű 1961-ben és 1968-ban született, vagyis még abban az időszakban, amikor a jóléti állam további fejlődését mechanikusan extrapolálták a meg-

előző évek trendjeiből; a harmadik írás, Rudolf Meidner 1980-ban megjelent cikke, pedig a tulajdoni reformokkal kísérletező svéd szociáldemokrácia bal szárnyának hetvenes évekbeli gondolkodását foglalja össze.

Vagyis hiányzik a kötetből a kellő mennyiségű elemzés, arról a fordulatról, amely a vegyes gazdaság és a jóléti állam viszonylatában a hetvenes évek végén lezajlott, s amely azóta mindmáig meghatározza a nyugati világ fejleményeit, és — mondani se kell — erősen rányomta bélyegét a magyarországi gondolkodásra is. Érdekes módon e témával kapcsolatban napjainkban többnyire két sztereotíp gondolat él a fejekben egymás mellett, szinte tudomást sem véve egymásról. Az egyik az egyenes vonalú fejlődés gondolata (a kötetben elsősorban T. H. Marshall cikke illusztrálja legjobban), mely szerint az állampolgári lét tartalma az évszázadok során egyre inkább kiteljesedik, a kezdeti polgári jogokat kiegészítik a politikai jogok, majd a 20. században kiteljesítik a szociális jogok. A kapitalizmus humánussá vált, és már így is marad. A második vélekedés szerint (ehhez érdemes elolvasni a Hayek- szemelvényt) a tőkés piacgazdaságnak a háború utáni évtizedekben volt ugyan egy futó kalandja az állami beavatkozással, de ez egyszer s mindenkorra a múlté, a kapitalizmus visszatérőben van az egészséges, tiszta, szabad, beavatkozásoktól mentes piaci viszonyokhoz.

Nos, a jelenlegi időszakban igen fontos szerkesztői feladat lenne gondoskodni annak megvilágításáról, hogy fejlődés van ugyan, de az távolról sem töretlen és egyenes vonalú, s az egyes korszakokban mást és mást jelent. A jóléti állam programja másfél évtizeddel ezelőtt igen komoly válságba került, amelyről már idejekorán olvashattunk Szamuely László — távolról sem tökéletes — művében, és amelynek bemutatásáról egyébként e kötet szerkesztői is gondoskodtak már az Esély című folyóirat lapjain. Bár a számok ezt nem mindenütt mutatják ki jól, a szociálpolitika napjainkra igen súlyos defenzívába szorult nyugaton, és a jelenlegi elhúzódó recesszióból való kilábalás megoldásának módja valószínűleg még csak tovább súlyosbítja majd a helyzetet, jelentős forrásokat vonva el a jóléti programoktól. Fontos tehát az elméleti cikkek közlése, de ez csak akkor hasznosítható a hallgatók számára, ha a szerkesztők elősegítik az elvont gondolkodástól a konkrét gyakorlathoz való visszatérést.

Befejezésül szólni kell arról, hogy milyen konkrét segítséget tud nyújtani e kötet a szociális problémák megoldásáról folyó hazai gondolkodáshoz. Igen

nagy érdeme a kötetnek, — ami persze csak jobban elősegíti, hogy ne kerülhessen a közgondolkodás középpontjába, — hogy bőségesen merít a “szabad” piacgazdasággal szemben kritikus irodalomból, melynek tanulmányozása könnyen meggyőzi az olvasót, hogy egy szabályozatlan magán-gazdaság minálunk valószínűleg még alacsonyabb teljesítményt nyújtana az általános jólét szempontjából, mint a tőkés centrum országaiban. Ugyanakkor itt érdemes felhívni a figyelmet Frances Fox Piven és Richard A. Cloward tanulmányára — meggyőződhetünk arról is, hogy pusztán a bürokratikus újraelosztó rendszerek nem jelentenek megoldást, a társadalmi szervezetektől és a tulajdonviszonyoktól független alkalmazásuk (“liberális modell”) nem változtat a gazdasági folyamatokban determinált osztálystruktúrán, nem szünteti meg az elesettek függőségét és kiszolgáltatottságát, nem számolja fel a kapitalizmusra jellemző társadalmi hierarchiát. Vagyis, ha valaki még mindig nem adta volna fel azokat az elképzeléseket, melyek szerint a társadalmi igazsáosság értelmes kategória, továbbá nem utópia a demokratikusan ellenőrzött központosított állam, és a dolgozók számára a terhelés társadalmasítása (szociálizálása) lehet az egyetlen hosszútávú esély léthelyzetük javítására, akkor e kötetből e nézethez számos jó érvet nyerhet. Kikövetkeztethető az is, hogy bármely tényleges előrelépés csak az érintettek aktív részvételével, a társadalom csoportjai közötti átfogó koordináció és kooperáció útján lehetséges. Minden más törekvés, bármilyen retorikát is használ a “szociális” piacgazdaságról, a legjobb esetben is csak átmeneti, taktikai változásokat tud produkálni az általános társadalmi jólét emelésére, és sokkal inkább a létező szociális különbségeket termeli újra. A legrosszabb esetről pedig ne is beszéljünk.

CONTENTS

Economy

- Dr. Pongrác Nagy: The government's anti-inflation and debt
managing policy 5
- Dr. Ferenc Kozma: The Potential of the Hungarian industry
— in a foreign trade approach 42
- Dr. Miklós Szabó-Pelsőczy: Hungarian inflation, Hungarian solution 71

Natural resources

- Dr. Tibor Gánti: Nature as resources in Hungary and Europe 83

Nationality issue

- Dr. György Szretykó: National identity of Rumanians
in the Békéscsaba 116

International outlook

- Dr. Judit Balázs: Social economic transformation in South-Africa:
alternatives and challenges 131
- Arnold Ludányi: One year of the East-German privatization 142

Book Review

- László Andor: Review on the textbook "The welfare state" 190

A szedés és a nyomtatás a Társadalomkutató Intézet
házi sokszorosítójában készült.

A szedés Bosnyákovits Józsefné és Kocsis Gábor munkája,
a tördelést Batizl Lászlóné készítette

Nyomdavezető: Vursner Gyula

A nyomtatás készült 1992. októberben

Ára: 192,— Ft